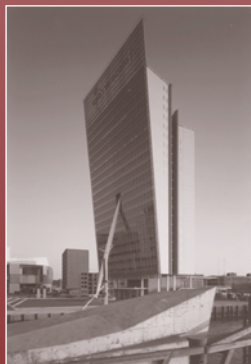

Economische structuurversterking, stedelijke vernieuwing en de ICT-revolutie

H. Priemus

Economische structuurversterking, stedelijke vernieuwing en de ICT-revolutie

Stedelijke en Regionale Verkenningen 28

Redactiecommissie

Prof. dr. ir. R. Dekker (Erasmus Universiteit Rotterdam)
Prof. dr. F.M. Dieleman (Universiteit Utrecht)
Prof. dr. P. Glasbergen (Universiteit Utrecht)
Prof. dr. ir. P. Hooimeijer (Universiteit Utrecht)
Drs. J.P. van der Jagt (Ministerie VROM)
Prof. ir. W.G. Keeris MRICS (Technische Universiteit Eindhoven)
Prof. dr. T. Kreukels (Universiteit Utrecht)
Prof. ir. G.J. Maas (Technische Universiteit Eindhoven)
Prof. dr. N.J.M. Nelissen (Katholieke Universiteit Nijmegen)
Prof. dr. P. Nijkamp (Vrije Universiteit)
Prof. dr. H.F.L.K. Ottens (Universiteit Utrecht)
Prof. dr. ir. J. van der Schaar (Universiteit van Amsterdam)
Prof. dr. J. van Weesep (Universiteit Utrecht)

Economische structuurversterking, stedelijke vernieuwing en de ICT-revolutie

H. Priemus

De serie **Stedelijke en Regionale Verkenningen**
wordt uitgegeven door DUP Science

DUP Science is een imprint van
Delft University Press
Postbus 98
2600 MG Delft
tel. (015) 2785121
Fax (015) 2781661
<http://www.library.tudelft.nl/dup/>

De serie wordt verzorgd door
Onderzoeksinstituut OTB
Technische Universiteit Delft
Thijssseweg 11, 2629 JA Delft
Tel. (015) 2783005
Fax (015) 2784422
E-mail mailbox@otb.tudelft.nl
<http://www.otb.tudelft.nl>

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en de 30 steden die participeren in het Grotestedenbeleid, met financiële steun van de Stichting Habiforum.

Ontwerp/dtp-opmaak: Cyril Strijdonk Ontwerpburo, Gaanderen
Druk: Haveka, Alblaserdam
Foto's omslag: Hoofdkantoor Philips te Amsterdam, hoofdkantoor KPN te Rotterdam, wisselwerkplekken in de Katereinetoren te Utrecht en een call-center te Enschede (Sybolt Voeten Architectuurfotografie)

ISSN 0928-7353; 28
ISBN 90-407-2291-9
NUGI 655

Trefwoorden: Economische structuurversterking, stedelijke vernieuwing, ICT

© Copyright 2002 by Onderzoeksinstituut OTB

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the copyrightholder.

Inhoud

1	Inleiding	1
2	ICES-beleidskader	4
2.1	Inleiding	4
2.2	ICES-Missiebrief (1996)	6
2.3	Voortgangsrapportage Missiebrief (1997)	6
2.4	'Impuls voor de Ruimtelijk-Economische Structuur' (maart 1998)	7
2.5	'Drempelbrief' (oktober 1998)	9
2.6	Uitwerking beleidspakketten in de Drempelbrief	10
2.7	Verkenning Economische Structuur (augustus 2001)	13
2.8	Nieuwe ICES-ronde	21
2.9	Slotbeschouwing	24
3	Grotestedenbeleid	26
3.1	Grondslagen en beleidsontwikkeling	26
3.2	Ontwikkeling financiën	27
3.3	Slotbeschouwing	29
4	Nationaal beleidskader stedelijke vernieuwing	30
5	Meerjarenontwikkelingsprogramma's als stedelijke beleidskaders	35
6	Kantttekeningen bij het vigerend stedelijk vernieuwingsbeleid	38
6.1	Inleiding	38
6.2	Evaluatie door het Centraal Planbureau (2000)	38
6.3	Evaluatie herstructureringsbeleid door het EIB (2000)	39
6.4	Bevindingen van de Algemene Rekenkamer (2001)	44
6.5	Analyse van RIGO Research en Advies (2001)	47
6.6	Slotbeschouwing	55
7	Ruimtelijke gevolgen van ICT	57
7.1	Inleiding	57
7.2	De stad op het knooppunt van reële en virtuele verbindingen	57
7.3	Ruimtelijke effecten van ICT in Nederland	59
7.3.1	Inleiding	59
7.3.2	Bevindingen van Lambooy et al. (2000)	59
7.3.3	Bevindingen van Louter (2001)	63
7.3.4	Bevindingen van Kersten (2001)	70
7.3.5	Slotbeschouwing	72

8	Gevolgen van ICT voor het wonen en de stad	73
8.1	Inleiding	73
8.2	Gevolgen van ICT voor het wonen	73
8.3	Gevolgen van ICT voor de stad	78
8.4	Slotbeschouwing	89
9	Conclusies	90
	Literatuur	93
Bijlage 1	Prestatievelden voor stedelijke vernieuwing	102
Bijlage 2	Meerjarenontwikkelingsprogramma's G30	104
Bijlage 3	Specificatie beleidspakketten Drempelbrief (oktober 1998)	105
Bijlage 4	ICES-investeringsclaims van ministeries en landsdelen, 2003-2014	112
Bijlage 5	Europese fondsen voor de stad	131

1 Inleiding

Het Grotestedenbeleid verloopt zeer succesvol als we afgaan op de economische prestaties van de G4 en de G21 in de periode 1995-1999 (zie figuur 2.1, blz. 19).

In de periode 1970-1975 bleven de economische prestaties systematisch achter bij die van de omliggende regio's, en bij het Nederlandse gemiddelde (Van der Vegt & Manshanden, 1996). Sinds 1995 liggen de economische prestaties van de steden boven het Nederlands gemiddelde en voor een groot deel zelfs boven de prestaties van de omliggende regio's (Ministerie van EZ, 2001).

Drie factoren liggen vermoedelijk aan de basis van deze succesvolle ontwikkeling: het nationale economisch structuurversterkingsbeleid, het door de steden zelf gevoerde stedelijke vernieuwingsbeleid en de onstuimige ontwikkeling van ICT-toepassingen. In deze publicatie wordt een beeld geschetst van het vigerende economisch structuurversterkings- en stedelijk vernieuwingsbeleid en een overzicht wordt gepresenteerd van vigerende inzichten in de ruimtelijke gevolgen van ICT-gebruik. Deze publicatie vloeit voort uit een onderzoek dat het OTB heeft verricht in opdracht van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en de 30 steden die participeren in het Grotestedenbeleid. In een andere publicatie, eveneens in deze reeks opgenomen, brengen we verslag uit over de hoofdschotel van dit onderzoek: de bepaling van de stedelijke investeringsopgave 2003-2014. Het onderzoek is financieel gesteund door de Stichting Habiforum.

De centrale probleemstelling in dit onderzoek is, wat de stand van zaken is (begin 2002) van het economisch structuurversterkingsbeleid van het Kabinet, het stedelijk vernieuwingsbeleid van Kabinet en steden en wat de vermoedelijke ruimtelijke effecten (zullen) zijn van de toenemende toepassing van ICT. In een tweede publicatie over dit onderzoek in deze reeks (Priemus, Verhage & Kruythoff, 2002) baseren we ons op een uitvoerige enquête onder de 30 steden die in het Grotestedenbeleid participeren en die zonder uitzondering aan deze enquête meewerkten. Deze stedelijke opgave wordt geconfronteerd met een aantal analyses die via een top down redenering een beeld geven van aard en omvang van de stedelijke investeringsopgave in de komende jaren. Het resultaat in de genoemde publicatie is een gekwantificeerd onderzoek van de stedelijke investeringsopgave 2003-2014.

In de onderhavige publicatie wordt een kader geschetst waarbinnen deze stedelijke investeringsopgave ons inziens moet worden geplaatst. Het gaat allereerst om het beleid dat het Kabinet sinds het midden van de jaren negentig gevoerd heeft ter versterking van de nationale ruimtelijk-economische structuur. Dit ICES-beleid bood na het afbouwen van het succesvolle klassieke stadsvernieuwingsbeleid nieuwe perspectieven voor het beleid, gericht op stedelijke vernieuwing. Dankzij het ICES-beleid kwamen er rijksmiddelen beschikbaar voor het Grotestedenbeleid, en met name voor de fysieke pijler daarvan: het stedelijke vernieuwingsbeleid. Dit beleidsveld manifesteert zich als een moderne vorm van coproductie van beleid tussen vakdepartementen

en steden. Voor de zogeheten programma- en projectgemeenten speelt bovendien de provincie een belangrijke coördinerende rol.

Naast deze beleidskaders vormt ook de herstructurering van de stedelijke economie een belangrijk kader. Deze herstructurering manifesteert zich in een verdere daling van de industriële werkgelegenheid en een toename van de zakelijke en persoonlijke dienstverlening in de stad. Wij beschouwen het toenemend gebruik van informatie- en communicatietechnieken (ICT) in productie en consumptie als een belangrijke motor achter deze transformatie van de stedelijke economie naar een toenemende kennisintensiteit. Direct en indirect heeft deze ICT-revolutie grote ruimtelijke gevolgen voor stad, buurt en woning.

De voorgaande overwegingen liggen ten grondslag aan de volgende onderzoeksvragen:

1. Hoe ontwikkelde zich het ICES-beleidskader sinds het midden van de jaren negentig?
2. Hoe ontwikkelde zich het Grotestedenbeleid in het algemeen en het stedelijk vernieuwingsbeleid in het bijzonder zich als nationaal beleidskader?
3. Hoe speelden de steden hierop in met hun Meerjarenontwikkelingsprogramma's?
4. Welke kanttekeningen zijn recentelijk bij het vigerend stedelijk vernieuwingsbeleid geplaatst?
5. Wat zijn de ruimtelijke gevolgen, met name voor stad, buurt en woning, van het toenemend ICT-gebruik?
6. Welke conclusies kunnen uit de antwoorden op de onderzoeksvragen worden geformuleerd met het oog op de stedelijke investeringsopgave 2003-2014?

De deelstudie, waarover in deze publicatie verslag wordt uitgebracht, kwam hoofdzakelijk tot stand door bestudering van recente literatuur en tal van beleidsdocumenten. Voorts heeft de auteur over deze materie met veel deskundigen en betrokkenen gesproken, met name met functionarissen die op de departementen nauw zijn betrokken bij de bestuurlijke vormgeving van ICES-beleid, GSB en stedelijk vernieuwingsbeleid, bestuurders en ambtenaren van de G30, deels in het kader van de bestuurlijke begeleidingscommissie, geleid door de Arnhemse wethouder drs. H. Lenferink, en de ambtelijke begeleidingscommissie, geleid door de Haarlemse beleidsambtenaar drs. N.J. van Zanten. Discussies binnen verschillende gremia, zoals de SER-commissies Grotestedenbeleid, respectievelijk Ruimtelijke Inrichting en Bereikbaarheid hebben de auteur geholpen tot een afgewogen analyse en oordeel te komen.

De opbouw van deze rapportage sluit nauw aan bij de hiervoor gepresenteerde specificatie van onderzoeksvragen.

In hoofdstuk 2 besteden we aandacht aan het ICES-beleidskader: het vigerende nationale economisch structuurversterkingsbeleid. In hoofdstuk 3 en

4 schetsen we het vigerende Grotestedenbeleid en het stedelijke vernieuwingsbeleid. Hoofdstuk 5 besteedt aandacht aan de Meerjarenontwikkelingsprogramma's als stedelijke beleidskaders. Bij het stedelijke vernieuwingsbeleid zijn door verschillende instanties kanttekeningen geplaatst. Deze recapituleren we in hoofdstuk 6.

De laatste hoofdstukken gaan in op de mogelijke betekenis van ICT-toepassingen voor de stad: de ruimtelijke gevolgen van ICT in hoofdstuk 7 en de gevolgen van ICT voor het wonen en de stad in hoofdstuk 8. We ronden af met hoofdstuk 9 waarin enkele conclusies worden geformuleerd.

2 ICES¹-beleidskader

2.1 Inleiding

Op 1 januari 2000 is de Wet Stedelijke Vernieuwing (WSV) in werking getreden. Dertig gemeenten ontvangen op grond van deze wet rechtstreeks van het Rijk financiële middelen (de rechtstreekse gemeenten). De overige gemeenten, te onderscheiden in programma- en projectgemeenten, moeten bij de provincie aankloppen. Het gaat hier om de fysieke pijler van het Grotestedenbeleid, dat daarnaast een sociale en een economische pijler kent. Voor de fysieke kant van het Grotestedenbeleid is voorts het infrastructuurbeleid van belang, dat echter formeel buiten het Grotestedenbeleid valt. Het Centraal Planbureau (2000) schatte de totale geplande investeringen in deze fysieke pijler door 25 grote steden in de periode 1999-2005 op bijna f60 miljard (€27,2 miljard).

Inmiddels is het stedelijke vernieuwingsbeleid door verschillende instanties geanalyseerd en geëvalueerd. Het CPB (2000) besteedde aandacht aan de effectiviteit van het stedelijke vernieuwingsbeleid. Het SGB0 (2000) ging vooral in op de gemeentelijke organisatie van het stedelijk vernieuwingsproces. Het EIB (2000) richtte zich op de bouwsector, de bouwproductie en de haalbaarheid van de plannen. De Algemene Rekenkamer (2001) besteedde aandacht aan de financiële verantwoording en de monitoring van het Grotestedenbeleid. Het RIGO (2001) ging na hoe de 30 GSB-steden het stedelijk vernieuwingsbeleid hebben geconcretiseerd.

De stedelijke vernieuwing treedt in de voetsporen van wat nu ook wel de klassieke stadsvernieuwing wordt genoemd. Deze stadsvernieuwing was vooral gericht op vooroorlogse gebouwen, op gebieden met technische achterstanden, waarbij de nadruk werd gelegd op nieuwbouw en verbetering voor buurtbewoners met een meestal laag inkomen. De Wet op de Stads- en Dorpsvernieuwing vormde de wettelijke basis voor het stadsvernieuwingsfonds en de stadsvernieuwings sleutel, waarmee de centraal beschikbare middelen volledig werden gedecentraliseerd. Na de evaluatiestudie *Beleid voor Stadsvernieuwing in de Toekomst* (Belstato) werd besloten om het klassieke stadsvernieuwingsbeleid in fasen af te bouwen. Per 1 januari 2005 zou de stadsvernieuwingsachterstand geheel zijn ingelopen.

De stedelijke vernieuwing is veel sterker op de economische vitaliteit en de sociale cohesie van steden gericht. Het gaat nu minder om alleen technische gebreken, maar om aanpassingen aan, en anticipatie op veranderingen aan de vraagzijde van de markt. De nadruk ligt nu vooral op naoorlogse stadswijken. Het beleid is minder eenzijdig op de woningvoorraad gericht: het gaat

¹ ICES = Interdepartementale Commissie Economische Structuurversterking: het college van secretarissen-generaal van de investeringsdepartementen die het economisch structuurversterkingsbeleid coördineren. In het spraakgebruik staat ICES-beleid voor economisch structuurversterkingsbeleid.

ook om bedrijfsgebouwen, stationsomgevingen, openbare ruimte en monumenten.

Niet alleen de steden staan voor de taak om de gebouwen en publieke ruimten te vernieuwen, maar ook een aantal investeringsdepartementen (VROM, EZ, LNV en BZK) zijn nauw bij de stedelijke vernieuwing betrokken. Helaas ontbreekt het Ministerie van V&W op het appèl, hoewel de bereikbaarheid en de verbetering van de verkeersinfrastructuur voor de stedelijke vernieuwing van cruciaal belang zijn. Zowel de departementen als de stedelijke diensten staan voor de opgave om beleidssectoren met elkaar te verbinden en vooral de fysieke, de economische en de sociale pijler te integreren. Daarbij gaat het niet alleen om een overheidsinterne coördinatie. De steden dienen in overleg te treden met marktpartijen, maatschappelijke organisaties, burgers en regio-gemeenten om te komen tot een hecht draagvlak en tot robuuste vormen van publiek-private samenwerking.

Het voorgaande neemt niet weg dat het aanpassen van de woningvoorraad nog steeds een belangrijke component vormt van het stedelijk vernieuwingsproces. Sinds 1997 is het begrip 'herstructurering' in zwang. De herstructurering heeft betrekking op de herdifferentiatie van de woningvoorraad: van huur naar koop, van goedkoop naar duur, van klein naar groot, van sober naar hoogwaardig en van gestapeld naar een groter aandeel grondgebonden woningen. Voorts gaat het om het verbeteren van de stedenbouwkundige structuur, en het op een hoger peil brengen van voorzieningen als groen, water, recreatiemogelijkheden, winkels, verkeersontsluiting en parkeeraccommodaties.

In en om de 30 steden die rechtstreeks middelen uit het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing ontvangen, zal in de komende jaren een scala aan ruimtelijke investeringen plaatsvinden. Daarvoor biedt niet alleen de stedelijke vernieuwing een pregnant beleidskader, maar ook het transport- en infrastructuurbeleid en meer in het algemeen het zogeheten ICES-beleid, gericht op de economische structuurversterking van ons land.

Het voorgaande maakt duidelijk dat voor de stedelijke investeringsopgave vooral het ICES-beleid van betekenis is. Immers, op grond van dit beleid zijn er na het uitfasen van de klassieke stadsvernieuwingssteun van rijkswege, nieuwe budgetten beschikbaar gekomen voor het Grotestedenbeleid (GSB) en het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV). Op stedelijk niveau fungeren de Meerjarenontwikkelingsprogramma's (MOP's) meer en meer als kader voor het stedelijk investeringsbeleid. Voorts is ook het infrastructuurbeleid, inclusief het Meerjarenprogramma Infrastructuur en Transport (MIT), van grote betekenis. Tenslotte kunnen er op bescheiden schaal Europese fondsen worden ingezet voor de stad (zie bijlage 5). In de hoofdstukken 2 tot en met 6 worden deze beleidskaders verder uitgewerkt.

2.2 ICES-Missiebrief (1996)

Nadat in 1995 het Fonds Economische Structuurversterking (FES) wettelijk was geregeld, werd het ICES-beleid van het Kabinet voor het eerst geformuleerd in de Missiebrief van 1996. Vier uitdagingen voor de komende jaren werden geïdentificeerd:

- Het zorgen voor voldoende werkgelegenheid voor de groeiende beroepsbevolking. Essentieel hiervoor werd een langdurige, duurzame economische groei van 3% geacht, die samengaat met een beter beheer van ruimte, natuur, biodiversiteit en een absolute daling van emissies van onder meer CO₂.
- Het verbeteren van de bereikbaarheid, vooral in het Westen van ons land, waar de congestie een bedreiging is gaan vormen voor vitale economische functies.
- Het verstandig omgaan met de ruimtedruk die door de groei van de bevolking, de daarmee samenhangende groei van de werkgelegenheid en mobiliteit is versterkt, door beter gebruik te maken van de bestaande en van de nog niet benutte ruimte.
- Het herstel van de sociaal-economische vitaliteit van de stedelijke centra om de dreiging van een sociale tweedeling te keren.

2.3 Voortgangsrapportage Missiebrief (1997)

In de Voortgangsrapportage Missiebrief van 1997 werd een vijfde uitdaging toegevoegd aan de vier uitdagingen van de Missiebrief van 1996: de noodzaak van meer richtingsgevoel en daadkracht op alle niveaus van het openbaar bestuur.

In deze Voortgangsrapportage werd de eerste stap gezet om te komen tot samenhangende investeringsplannen, beleidsinstrumenten en kennis om de beleidstekorten weg te werken.

De planbureaus CPB, RIVM, AVV en SCP hebben in maart 1998 hun analyse 'Kiezen of delen: ICES-maatregelen tegen het licht' (CPB et al., 1998) aan de Tweede Kamer gezonden. Voorts is het besluitvormingsproces doorgelicht op verbeteropties en zijn de mogelijkheden voor publiek-private samenwerking gezien.

De planbureaus hebben op basis van finale beleidsdoelstellingen inzake economische groei en werkgelegenheid, milieu en natuur- en landschapskwaliteit, sociale doelen en leefbaarheidsaspecten een classificatie gemaakt van de voorgestelde maatregelen. Belangrijke criteria zijn de directe effectiviteit in termen van het primaire doel, de belangrijkste doorwerkingen naar andere kerndoelen van beleid en de efficiëntie van de maatregel (in termen van financiële kosten en de kwaliteit van alternatieven). Ook is marginaal

getoetst op legitimiteit: het bestaan van marktfalen als rechtvaardiging van overheidsingrijpen.

Er zijn drie categorieën onderscheiden:

- Robuuste maatregelen.
- Opwaardeerbare maatregelen.
- Zwakke maatregelen.

Categorie A: robuuste maatregelen. Maatregelen die tastbare directe voordelen opleveren in termen van het rechtstreekse doel; eventuele ongewenste neveneffecten kunnen tegen redelijke kosten worden gemitigeerd; de voordelen zijn zodanig dat mag worden verwacht dat de baten in een gezonde verhouding staan tot de (financiële) kosten en er zijn geen evident betere alternatieven.

Categorie B: opwaardeerbare maatregelen. Voor de tweede categorie geldt dat de maatregelen op enkele punten niet voldoen aan de criteria onder A. Een noodzakelijke voorwaarde is wel dat de maatregelen robuust zouden kunnen zijn bij een andere vormgeving van de maatregel of in combinatie met ander soortig beleid. Vaak gaat het om maatregelen waarvan de schaal buiten proportie lijkt, waarvan het risicoprofiel onnodig groot is of waar een nadere afstemming of concretisering nodig is.

Categorie C: zwakke maatregelen. Het gaat hier om projecten die weinig effectief en efficiënt zijn, en die naar verwachting ook bij een andere vormgeving niet snel een hoog maatschappelijk rendement zullen opleveren. Soms is ook de rechtvaardiging voor het overheidsingrijpen een kwetsbaar punt bij deze categorie.

2.4 ‘Impuls voor de Ruimtelijk-Economische Structuur’ (maart 1998)

In de derde brief (maart 1998) over de ‘Impuls voor de Ruimtelijk-Economische Structuur’ (Tweede Kamer 1997-1998, 25017 nr. 6) worden de investeringswensen gebundeld tot samenhangende beleidspakketten. De verrichte analyses hebben laten zien dat de uitdagingen uit de Missiebrief in principe effectief tegemoet getreden kunnen worden door de inzet van gebundelde investeringen en flankerende instrumenten. Deze pakketten werden gepresenteerd als illustratieve pakketten, omdat nadere uitwerking, effectiviteitstoetsing en uiteraard politieke besluitvorming nodig zijn, voordat de uitvoering ter hand kan worden genomen.

Het investeringsprogramma 1999-2010 bestaat uit de volgende vijf samenhangende beleidspakketten: bereikbaarheid, vitaliteit van steden, milieu, ruimtedruk en ruimtelijke kwaliteit en kennis. Daarnaast is voorzien in een verantwoorde inpassing van met name nieuwe wegen, vaarwegen en uitbrei-

Tabel 2.1 Budgettair overzicht Investeringsimpuls 1998 (in miljoenen guldens en euro's)

	1999-2002		2003-2010		Totaal	
	guldens	euro's	guldens	euro's	guldens	euro's
Bereikbaarheid	2.730	1.238,8	9.270	4.206,5	12.000	5.445,4
Vitaliteit steden	930	422,0	3.870	1.756,1	4.800	2.178,1
Milieu	350	158,8	1.450	658,0	1.800	816,8
Ruimtedruk en ruimtelijke kwaliteit	745	338,1	2.255	1.023,3	3.000	1.361,3
Kennis	1.135	515,0	2.265	1.027,8	3.400	1.542,9
Inpassing infrastructuur	0	0,0	2.000	907,6	2.000	907,6
Rekeningrijden	535	242,8	965	437,9	1.500	680,7
Totaal	6.425	2.915,5	22.075	10.017,2	28.500	12.932,7

Bron: Tweede Kamer, vergaderjaar 1998-1999, 25.017, nr. 11: 21

dingen van het spoor.² Voorts zijn de begrote investerings- en exploitatiekosten voor rekeningrijden ingebracht (zie tabel 2.1).

De prioritering van de investeringsprojecten vindt plaats in de Interdepartementale Commissie Economische Structuurversterking (ICES). Voor het investeringsprogramma heeft het eerste Paarse kabinet in totaal f28.500 miljoen (€12.933 miljoen) gereserveerd, waarvan f6.425 miljoen (€2.915 miljoen) voor de periode 1999-2002 en f22.075 miljoen (€10.017 miljoen) voor de periode 2003-2010.

Het investeringsprogramma 1999-2010 wordt deels gefinancierd uit het Fonds Economische Structuurversterking (FES) (f15.240 miljoen)³ (€6.916 miljoen) en deels uit de algemene middelen. De FES-middelen zijn voornamelijk bestemd voor de beleidspakketten Bereikbaarheid (f12.000 miljoen) (€5.445 miljoen) en Kennis (f3.400 miljoen) (€1.543 miljoen).

FES-criteria⁴

Ten laste van het FES kunnen bijdragen worden toegekend ten behoeve van de financiering van investeringsprojecten van nationaal belang waarmee beoogd wordt de economische structuur te versterken, voorzover betrekking hebbend op:

1. De verkeers- en vervoersinfrastructuur met inbegrip van kosten die samenhangen met milieumaatregelen.
2. De technologie-, telecommunicatie- en kennisinfrastructuur.
3. De bodemsanering, voor zover verband houdend met de projecten genoemd onder 1.

² Het gaat daarbij om maatregelen met het oog op milieu, geluidsoverlast en meer in het algemeen de kwaliteit van de leefomgeving.

³ Tweede Kamer, vergaderjaar 1999-2000, 26.800 hoofdstuk D, nr. 2, p. 4.

⁴ Staatsblad 1996, 51 en 52.

4. De stedelijke hoofdstructuur, voor zover die samenhangt met en functioneel een relatie heeft met de projecten genoemd onder 1.
5. De ecologische hoofdstructuur, voor zover een functionele relatie bestaat met projecten genoemd onder 1.⁵

Evenwicht tussen de beleidspakketten is gezocht in de samenstelling van het totale ICES-pakket, niet binnen het FES (als een van de financieringsbronnen). Zo kan de reactie van het kabinet worden samengevat op een voorstel uit de Tweede Kamer voor verruiming van de FES-criteria (deze zouden de integrale aanpak blokkeren, omdat zij teveel gericht zijn op de verkeers- en vervoersstructuur en de kennisinfrastructuur).

2.5 ‘Drempelbrief’ (oktober 1998)

Op 23 oktober 1998 schreven de ministers van Economische Zaken, VROM, Verkeer en Waterstaat, LNV en Grotesteden- & Integratiebeleid een brief aan de Tweede Kamer over de versterking van de ruimtelijk-economische structuur. Het thema van deze brief luidt: ‘Op de drempel van de 21^e eeuw: het investeringsprogramma voor de ruimtelijk-economische structuurversterking (1999-2002)’. De brief is bekend geworden als de ‘Drempelbrief’. Voor de kabinetsperiode wordt, conform de Impulsbrief van het vorige kabinet, f6.425 miljoen (€2.915 miljoen) extra ingezet. Door publiek-private samenwerking dient de effectiviteit van de investeringen te worden vergroot. De totale omvang van de investeringen (publiek + privaat) kan hierdoor worden vergroot. Deze nagestreefde financiële voordelen worden niet op voorhand ingeboekt. Als ze zeker zijn, kunnen ze worden ingezet om extra investeringen te genereren.

In de Regeringsverklaring en het Regeerakkoord van het tweede Paarse kabinet wordt aangegeven dat de sociale, fysieke en kennisinfrastructuur nog onvoldoende tegemoet komt aan de eisen van de toekomst. Nederland moet zich blijvend profileren door goede en moderne nationale en internationale verbindingen, een hoogwaardige kennisinfrastructuur, vitale en krachtige steden, een aantrekkelijk vestigingsklimaat, een goed opgeleide beroepsbevolking en een schone en aantrekkelijke omgeving om in te wonen, werken en recreëren. Mede in het licht van de introductie van de euro wil het kabinet de positie van Nederland in Europa versterken.

De investeringen bestrijken de perioden 1999-2002 en 2003-2010. Na de reser-

⁵ Van een functionele relatie is sprake indien een EHS-project tot doel heeft aanwijsbare negatieve effecten van een onder punt 1 genoemd project te mitigeren of te compenseren (Tweede Kamer, vergaderjaar 1994-1995, 24.146, nr. 3).

vering van f6.425 miljoen (€2.915 miljoen) voor de periode 1999-2002 is voor de periode 2003-2010 nog eens f22.075 miljoen (€10.017 miljoen) uitgetrokken. Voor de periode 1999-2010 gaat het dus in totaal om f28.500 miljoen (€12.933 miljoen). Paars II volgt op dit punt Paars I secuur.

Het tweede Paarse kabinet zal zich allereerst moeten bezighouden met het uitvoeren van eerder genomen besluiten over de Betuweroute, de HSL-Zuid en de aanleg van de vijfde baan van Schiphol. Voorts moet de PKB+-procedure worden gestart, gericht op het oplossen van het ruimtetekort in de Rotterdamse haven (Tweede Maasvlakte), gekoppeld aan de aanleg van natuur- en recreatieterreinen. Tevens is al eerder besloten dat een absolute ontkoppeling tussen economische groei en negatieve milieueffecten wordt nagestreefd. Voor de periode tot en met 2010 is door het eerste Paarse kabinet bijna f12 miljard (€5,4 miljard) aan beleidsintensiveringen doorgevoerd. Vanaf 1998 wordt jaarlijks structureel f500 miljoen (€226,9 miljoen) extra van de binnenlandse aardgasbaten in het Fonds Economische Structuurversterking gestort. Het tweede Paarse kabinet gaat met een Regeerakkoord in zee, waarin de voeding van het FES wordt bepaald op een vast percentage van de totale opbrengsten van het aardgas. Een wetsontwerp FES wordt aangekondigd waarin dit percentage op 41,5% van de zogenaamde niet-belastingmiddelen wordt vastgesteld.

Het kabinet streeft naar het vergroten van de betrokkenheid van het bedrijfsleven bij het realiseren van infrastructurele projecten. Het rapport 'Meer Waarde door Samen Werken' (mei 1998) wordt door het kabinet goeddeels gevolgd. Bij het ontwikkelen van arrangementen moet maatwerk worden geleverd. PPS-trajecten zullen worden ondersteund door het Kenniscentrum PPS van het Ministerie van Financiën. Verschillende projecten worden op hun PPS-potentieel onderzocht: stedelijke ontwikkeling, wegen, light rail, people-movers, transferia, bedrijventerreinen, groene infrastructuur en kennisinfrastructuur. Daar waar het gaat om publiek-private samenwerking kan de stedelijke vernieuwing bogen op langjarige ervaringen met de samenwerking tussen gemeente en woningcorporaties. Veel wordt tenslotte verwacht van innovatieve aanbestedingsvormen.

Investerings moeten niet op zichzelf worden beschouwd. Het gaat vooral om de synergie met het flankerend beleid: heffingen, milieuwetgeving, ruimtelijke ordeningsbeleid, arbeidsmarkt- en sociale zekerheidsbeleid.

2.6 Uitwerking beleidspakketten in de Drempelbrief

Bereikbaarheid

Het Regeerakkoord van Paars II trekt f2.730 miljoen (€1.239 miljoen) extra uit voor bereikbaarheid in de periode 1999-2002. Voor de gehele periode 1999-

2010 wordt voor de uitvoering van het Meerjarenprogramma Infrastructuur en Transport 1999-2003 (MIT 1999) f12 miljard (€5,4 miljard) toegevoegd. Het MIT 1999 mikt niet alleen op investeringen, maar ook op benuttingsmaatregelen. Voorts is voor 2003-2010 f2 miljard (€0,9 miljard) beschikbaar gesteld voor additionele inpassingseisen of extra investerings-projecten.

Het beleidspakket Bereikbaarheid omvat investeringen in het hoofdwegennet, het regionale en lokale vervoer, het rail personenvervoer, het rail goederenvervoer en in vaarwegen.

Vitaliteit steden

Het beleidspakket Vitaliteit steden staat in het teken van de versterking van de drie pijlers van het Grotestedenbeleid: economisch, fysiek en sociaal.

Voor de ruimtelijk-economische versterking van de vitaliteit van de steden stelt Paars II f930 miljoen (€422 miljoen) beschikbaar voor de periode 1999-2002, te besteden aan bedrijventerreinen, monumentenzorg, stedelijke vernieuwing, lokale milieuhinder en sleutelprojecten. Het kabinet neemt de aanbevelingen van het SER-advies 'Samen voor de stad' (SER, 1998) ter harte: sturen op output in plaats van input en de clustering van middelen voor leefbaarheid, stedelijke vernieuwing, economische stimulering en bevordering arbeidsdeelname.

Eind 1998 zijn doorstartconvenanten gesloten met de G25-steden en een vijftal zogeheten aanleungemeenten, die samen de G30 vormen. In december 1999 werden tussen deze G30 en het kabinet convenanten gesloten op basis van de meerjarenontwikkelingsprogramma's (MOP's) van deze steden.

Milieu

De belangrijkste milieuproblemen zijn de klimaatproblematiek, de geluidshinder door het verkeer, het mestoverschot (ammoniak), de NO_x-uitstoot in het verkeer, de stagnerende aanpak van verontreiniging van grond en waterbodems, fijn stof en de bedreigde biodiversiteit.

In het voetspoor van de Nota Milieu en Economie streeft het kabinet naar een absolute ontkoppeling van economische groei en milieudruk. Marktconforme instrumenten blijven centraal staan en vrijwillige afspraken tussen overheid en sectoren, neergelegd in convenanten, worden gecontinueerd. De investeringsimpuls zal worden ondersteund door een vergroening van het belastingstelsel en door het stimuleren van milieurelevante technologieën.

Het beleidspakket Milieu omvat investeringen ter bevordering van duurzame energie, de sanering van waterbodems en de realisatie van overige NMP3-opties.

Ruimtedruk en ruimtelijke kwaliteit

De ruimtelijke kwaliteit van ons land moet worden beschermd te midden van de bevolkingsgroei, de toenemende mobiliteit, het toenemend ruimtebeslag

Tabel 2.2 Schematisch overzicht investeringsprojecten 1999-2010 (in miljoenen guldens en euro's)

Beleids- pakketten	1999		2000		2001		2002		subtotaal		2003-2010		totaal	
	f	€	f	€	f	€	f	€	f	€	f	€	f	€
Bereikbaarheid	328	148,8	704	319,5	773	350,8	925	419,7	2.730	1.238,8	9.270	4.206,5	12.000	5.445,4
Vitaliteit steden	110	49,9	240	108,9	265	120,3	315	142,9	930	422,0	3.870	1.756,1	4.800	2.178,1
Milieu	42	19,1	89	40,4	96	43,6	123	55,8	350	158,8	1.450	658,0	1.800	816,8
Ruimtedruk/ruim- telijke kwaliteit	130	59,0	189,5	86,0	201	91,2	224,5	101,9	745	338,1	2.255	1.023,3	3.000	1.361,3
Kennis	68	30,9	120	54,5	138	62,6	139	63,1	¹⁾ 1.135	¹⁾ 515,0	²⁾ 2.265	²⁾ 1.027,8	3.400	1.542,9
Inpassings- budget		0,0		0,0		0,0		0,0	0	0,0	2.000	907,6	2.000	907,6
Rekeningrijden		0,0		0,0		0,0		0,0	535	242,8	965	437,9	1.500	680,7
Totaal	678	307,7	1.342,5	609,2	1.473	668,4	1.726,5	783,5	6.425	2.915,5	22.075	10.017,2	28.500	12.932,7

1) ICT in het onderwijs f670 miljoen (€304 miljoen).

2) ICT in het onderwijs 2002-2010 f330 miljoen (€149,7 miljoen).

Bron: Drempelbrief 23 oktober 1998: 21-22

voor wonen, werken en recreëren en de wens om de natuur meer kansen te geven.

Het beleidspakket Ruimtedruk en ruimtelijke kwaliteit bestaat uit investeringen in natte natuur, de ecologische hoofdstructuur, het agrarisch natuurbeheer, de glastuinbouw en de reconstructie van zandgebieden.

Kennis

Aanzienlijke investeringen in de kennisinfrastructuur zijn nodig om innovatieve oplossingen te ontwikkelen die de spanning tussen de verschillende beleidsdoelstellingen op het terrein van de ruimtelijke, economische en sociale infrastructuur wegnemen. Oplossingen moeten worden aangereikt voor problemen op het gebied van bereikbaarheid, milieu, stedelijke vitaliteit, werkgelegenheid, duurzaamheid en versterking van de concurrentiekracht van Nederland. De financiële ruimte bedraagt ruim f1,1 miljard (€0,49 miljard), inclusief ICT en onderwijs.

Het beleidspakket Kennis kent de rubrieken technocentra, onderzoek & kennis, internet, exchange & diensten, en ICT & onderwijs.

Noorden

Op 16 april 1998 voerden het eerste Paarse kabinet en het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) bestuurlijk overleg over het rapport van de commissie Langman en de reactie van het SNN daarop: 'Kompas voor de Toekomst'. Afgesproken werd dat het specifiek op het Noorden gerichte beleid tot en met 2006 zal worden gecontinueerd. Hiervoor zegde het kabinet circa f2,5 miljard (€1,13 miljard) toe. Daarnaast wordt geprobeerd ruim f1 miljard (€0,45 miljard) voor het Noorden te verwerven uit de Europese Structuurfondsen. In de Drempelbrief (p. 19) wordt een totaaloverzicht gepresenteerd van

het aandeel van het Noorden in de investeringspakketten.

Lelystad

In 1997 is aan de zogeheten Lelystadtafel op initiatief van de staatssecretaris van VROM afgesproken om plannen te ontwikkelen ter versterking van de vitaliteit van Lelystad. Het stadscentrum moet aantrekkelijker worden gemaakt en de ligging aan de IJsselmeerkust moet meer worden benut. De voorgestelde aanpak is door het CPB gekritiseerd. Het kabinet wil de Lelystadtafel continueren en samen met Lelystad de aanpak vormgeven. De financieringsopzet moet worden verbreed, inclusief PPS-formules. De rijksbijdrage zal grotendeels uit het beleidspakket Vitaliteit steden komen en uit een verruiming van de bestedingsvrijheid van bestaande ICL-middelen (Interdepartementale Commissie Lelystad). Een aanvullende toets van de projecten door de planbureaus blijft gewenst.

Monitoring en doorkijk naar het investeringsprogramma 2003-2010

De monitoring en evaluatie van de investeringspakketten wordt direct ter hand genomen. Over twee jaar kan het kabinet in het kader van een 'midterm review' over de noodzaak en mogelijkheden van bijstelling beslissen. Flexibiliteit en monitoring zijn vereist om de investeringsmiddelen effectief te besteden. Aan het eind van de kabinetsperiode zal Paars II opnieuw een visie opstellen op samenhangende en integrale investeringspakketten.

De Drempelbrief (p. 21-22) presenteert het schematische overzicht van investeringsprojecten, dat in tabel 2.2 is weergegeven.

2.7 Verkenning Economische Structuur, (augustus 2001)

Transitieprocessen

Volgens de Verkenning Economische Structuur (VES) van augustus 2001 (Ministerie van Economische Zaken, 2001: 4) zullen vijf transitieprocessen het economische structuurbeleid in de komende decennia bepalen:

- Een 'grenzeloze wereld', die Nederland dwingt tot productiviteitsverbetering en innovatie.
- Een kritische en veeleisende maatschappij, die hoge eisen stelt aan de kwaliteit van het publieke domein en de overheid in steeds grotere mate dwingt tot het leveren van maatwerk aan burgers en bedrijven.
- Een maatschappij met diffuse sociale structuren, met als beleidsuitdaging het tegengaan van mogelijke tweedelingen en het organiseren van sociale cohesie in de samenleving.
- Een duurzame samenleving, met als beleidsuitdaging het krachtig inhoud geven aan de gedachte dat economische ontwikkeling duurzaam moet zijn.

- Een kenniseconomie, waarin de kwaliteit en productiviteit van het onderwijs, wetenschap en technologie voor een belangrijk deel onze welvaart zullen bepalen.

Richt snoeren

Vier richtsnoeren kunnen bijdragen aan een verhoogde effectiviteit en efficiëntie van beleid (Ministerie van Economische Zaken, 2001: 5):

- ‘Streef naar integraliteit van beleid en uitvoering’, dat wil zeggen dat bij het uitwerken en uitvoeren van beleidsopties altijd rekening met uitstralingseffecten naar andere beleidsterreinen moet worden gehouden. Beleid moet worden beoordeeld op elk van de drie doelstellingen productiviteit, kwaliteit en duurzaamheid. Eventuele conflicten tussen de beleidsdoelstellingen kunnen zo tijdig worden gesignaleerd, en wederzijdse ondersteuning van beleidsdoelstellingen kan mogelijk in een vroeg stadium worden opgespoord.
- ‘Benut de maatschappelijke en economische dynamiek’, dat wil zeggen dat beleid zoveel mogelijk moet ‘meeliften’ met ontwikkelingen in maatschappij en markt. Er moet worden gezocht naar realistische mogelijkheden om gedragsveranderingen te bewerkstelligen. Zo sluit het moderne mobiliteitsbeleid beter aan bij de maatschappelijke ontwikkelingen door een grotere nadruk te leggen op het bijsturen van het mobiliteitsgedrag van de automobilist met behulp van financiële prikkels.
- ‘Kom tot een verbreding van de instrumententas’, dat wil zeggen dat gebruik moet worden gemaakt van een zeer breed palet aan beleidsinstrumenten, waarbij de instrumentenkeuze goed moet worden afgestemd op de beleidsuitdaging. In de VES worden verschillende categorieën instrumenten onderscheiden, zoals (directe en indirecte) regulering, marktconforme instrumenten en investeringen.
- ‘Neem bij investeringen spelregels in acht die bijdragen aan een ‘rendementsvolle’ omgeving’, dat wil zeggen dat de beleidsomgeving waarin investeringen worden gedaan, zodanig moet worden ingericht dat de investeringen een zo hoog mogelijk maatschappelijk rendement opleveren. Het gaat dan met name om het formuleren van transparante doelstellingen, om het bewerkstelligen van een heldere rolverdeling tussen Rijk, andere overheden en private partijen, en om het in acht nemen van spelregels die ervoor zorgen dat alle partijen zich aan de gemaakte afspraken houden. Een maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) is een nuttig hulpmiddel om na te gaan hoe het beleid uitwerkt op verschillende doelstellingen, en hoe de daarbij beschikbare instrumenten zich tot elkaar verhouden. Met dergelijke brede kosten-batenanalyses volgens de systematiek van het Onderzoeksprogramma Economische Effecten van Infrastructuur (OEEI) is reeds ervaring opgedaan.

Beleidsterreinen

Acht beleidsterreinen worden in de Verkenning Economische Structuur (VES) relevant geacht (Ministerie van Economische Zaken, 2001: 9): kennisinfrastructuur, fysieke bereikbaarheid, elektronische bereikbaarheid, ruimtelijke inrichting, natuur en water, milieukwaliteit, vitaliteit grote steden, en de kwaliteit van de dienstverlening door de overheid. De VES stelt vast dat het probleemoplossend vermogen van alleen investeringen niet moet worden overschat (Ministerie van Economische Zaken, 2001: 6).

Investeringsvormen vormen een sluitstuk van een effectief economisch structuurbeleid. Regulering en ordening moeten een belangrijkere plaats krijgen in dit beleid dan zij in het verleden hebben gehad, terwijl ook meer gebruik moet worden gemaakt van marktconforme instrumenten. Bij investeringen en dienstverlening door de overheid zelf beveelt VES aan om door middel van publiek-private samenwerking beter gebruik te maken van de kennis en middelen van private partijen.

De economische structuur in Nederland wordt sterk gedomineerd door de dienstensector (67% BBP in 1999). Het aandeel van de industrie in het BBP is gedaald tot 23%. De primaire landbouw levert slechts 3% van het BBP. Het gehele agro-foodcomplex (productie, verwerking, distributie) zorgt voor 10% van het BBP in 1999.

Knelpunten in de economische structuur hebben allereerst betrekking op de factor kennis: beperkte beschikbaarheid van hoog opgeleiden, lage private Research & Development-uitgaven. Voorts hebben de knelpunten betrekking op de ruimtelijk-economische hoofdstructuur: met name de bereikbaarheid van mainports en stedelijke gebieden (congestie), de verkeersonveiligheid, en de conflicterende ruimteclaims waarover slechts moeizaam besluiten worden genomen. Een bijzonder punt van aandacht is de elektronische bereikbaarheid. Nederland heeft met Gigaport belangrijke stappen gezet om een knooppunt van internationale elektronische infrastructuren te worden.

Recent onderzoek (Ministerie van Economische Zaken, 2001: 10) laat zien dat het dichtbekabelde Nederland beschikt over een technisch betrouwbare infrastructuur. Deze infrastructuur is echter slechts tegen relatief hoge kosten toegankelijk. Dit geldt met name voor het internetgebruik.

Voorts kent Nederland een aantal milieuproblemen: problemen op het gebied van de luchtkwaliteit (fijn stof, NO₂), vermisting, verzuring, verdroging en verstoring. De emissies van broeikasgassen moeten substantieel worden teruggedrongen. Op basis van 67 indicatoren is een wereldranglijst van duurzaamheid samengesteld, waarop Nederland de twaalfde plaats bezet.

Spelregels

Volgens de VES dienen de volgende spelregels in acht te worden genomen:

- Formuleer transparante doelstellingen en afwegingen.
- Maak een brede maatschappelijke kosten-batenanalyse.

- Bezie in alle gevallen de mogelijkheden van publiek-private samenwerking.
- Creëer waarborgen voor adequate benutting van de investering.
- Zorg voor bestuurlijke samenwerking, regionale afstemming en afrekenbaarheid.

Kennisinfrastructuur

Ter versterking van de kennisinfrastructuur kunnen twee beleidslijnen worden gevolgd:

- Dynamisering van het onderzoeksysteem.
- Investeren in kennisontwikkeling en kennisdiffusie door middel van publiek-private samenwerking. ICES-KIS is erop gericht te komen tot samenhangende pakketten van door consortia van kennisaanbieders en -vragers gedragen investeringsvoorstellen op innovatieve onderzoeksgebieden.

Fysieke bereikbaarheid

De verwachte toename van mobiliteit van personen en transport van goederen zal moeten worden geacommodeerd door benutten, beprijzen en bouwen. Het openbaar vervoer is vooral een rol toebedacht bij het verbeteren van de bereikbaarheid en de vitaliteit van stedelijke gebieden (Ministerie van Economische Zaken, 2001: 35). Het NVVP kiest voor een vergaande decentralisatie van bevoegdheden en budgetten.

Er is meer aandacht ontstaan voor het structurerend effect van infrastructuur, maar het Ministerie van Economische Zaken (2001: 36) wijst erop dat ons land beschikt over ver ontwikkelde transportnetwerken, zodat de mogelijkheden om belangrijke ruimtelijke processen te sturen via nieuwe infrastructuur zeer beperkt zijn.

Elektronische bereikbaarheid

Elektronische bereikbaarheid door de kabel en de ether is een vestigingsplaatsfactor voor economische bedrijvigheid die sterk aan belang wint. Het Ministerie van Economische Zaken (2001: 36-37) presenteert hierover de volgende beschouwing:

“Knelpunten in elektronische bereikbaarheid kunnen ontstaan als de bestaande infrastructuur veroudert, bijvoorbeeld als gevolg van technologische vooruitgang. Aanleg en beheer van ICT-infrastructuur, behoudens hetgeen noodzakelijk is voor de uitvoering van kerntaken door de overheid, zijn echter primair een zaak van marktpartijen. De rol van de overheid is vooral gelegen in het stimuleren van innovatie, concurrentie en investeringen in de communicatie-infrastructuur, en het bewaken van de technische betrouwbaarheid van die infrastructuur (zie de nota De Digitale Delta). Op het gebied van de communicatie-infrastructuur scoort Nederland in de kopgroep. Deze verhoudingsgewijs goede positie wordt voor een belangrijk deel bepaald door het omvangrijke aantal kabel- en digitale telefoonaansluitingen en de beperkte storingsgevoeligheid van de infrastructuur⁶.

De overheid heeft een belangrijke rol waar het gaat om het (verder) versterken van de ICT-basis in Nederland. Van groot belang is immers dat de randvoorwaarden ten aanzien van bijvoorbeeld de toegankelijkheid, mededinging en fraudebestendigheid op orde zijn, en dat resterende belemmeringen worden weggenomen (voor zover aanbieders en afnemers dit niet zelf kunnen). Zo blijkt uit recent onderzoek naar de kwetsbaarheid van het internet dat het aantal incidenten dat inbreuk maakt op de beschikbaarheid, vertrouwelijkheid of integriteit van informatie(systemen) de laatste jaren is toegenomen (TNO & Stratix, 2001). In de visie van het kabinet hebben internetgebruikers (zowel aanbieders als afnemers van diensten via internet) en infrastructuuraanbieders de primaire verantwoordelijkheid voor het beveiligen en het betrouwbaar maken van internet. Het kabinet is dan ook (vooralsnog) terughoudend met aanvullende regelgeving om de zich nog ontwikkelende markt niet te verstoren. Het ziet met name een rol voor zich weggelegd in het scheppen van de juiste randvoorwaarden die internetgebruikers faciliteren bij het invullen van hun verantwoordelijkheid op dit gebied.

De snel voortschrijdende ontwikkeling van ICT brengt breedbandige aansluiting (met bijvoorbeeld glasvezelverbindingen) nabij, waardoor geheel nieuwe mogelijkheden ontstaan door de uitwisseling van informatie. De aanleg van een breedbandige infrastructuur behoort primair tot de verantwoordelijkheid van de marktsector. Het kabinet is echter niet geheel indifferent ten aanzien van het tempo waarin dit gebeurt. Als de uitbouw van de elektronische snelweg in ons land wordt vertraagd of belemmerd, wordt het immers ook moeilijker voor overheden, onderzoeks- en onderwijsinstellingen, ziekenhuizen en culturele instellingen om gebruik te maken van de mogelijkheden die ICT en het internet bieden. Het kabinet gaat momenteel na hoe en onder welke voorwaarden marktpartijen kunnen worden gestimuleerd om versneld een breedbandige infrastructuur tot stand te brengen.⁷

Daarnaast kan versterking van de ICT-basis ook betekenen dat de overheid een actieve voortrekkersrol op zich neemt om het gebruik van de nieuwste technologie en de totstandkoming van nieuwe markten te bevorderen.

Deze voortrekkersrol kan de vorm krijgen van directe overheidsinvesteringen. Zo ziet het kabinet een rol voor de overheid waar het gaat om de positie van Nederlandse onderzoeksinstellingen in het verrichten van onderzoek naar netwerken en in het ontwikkelen – samen met bedrijven – van uiterst geavanceerde toepassingen die in Nederland zelf kunnen worden benut. Daarnaast kan de overheid ook optreden als “launching customer”, waarbij zij bijvoorbeeld (open) standaarden kan zetten (zoals de elektronische handtekening) die belangrijke spin-off hebben voor het bedrijfsleven. Voorts kan een brede introductie van ICT een rol spelen in het overheidsbeleid ten aanzien van een (semi-)publieke sector, zoals de gezondheidszorg. In de gezondheidszorg

⁶ EZ (2000) Internationale ICT-toets 2000, Den Haag, p. 11, figuur 1.2.

⁷ Zie de kabinetsnota De Digitale Delta: e-Europe voorbij (2000).

kan ICT de communicatie tussen hulpverleners verbeteren en de transparantie van de sector – extra noodzakelijk bij een terugtrekkende overheid – aanzienlijk vergroten.”

Ruimtelijke inrichting

De VES verwijst naar de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening waarin het streven centraal staat om de individuele wensen en de collectieve ambities op het vlak van ruimtelijke kwaliteit te combineren (Ministerie van Economische Zaken, 2001: 38-40). De Vijfde Nota legt de nadruk op drie uitvoeringsstrategieën: intensiveren van functies in stedelijke centra en knooppunten, transformeren van ruimte die nu suboptimaal wordt benut en combineren van functies. Voor de uitvoering van het ruimtelijk beleid is draagvlak bij gemeenten en private partijen een belangrijke voorwaarde. De Vijfde Nota constateert dat de effectiviteit van de ruimtelijke ordening kan worden vergroot naarmate het beter lukt beslissingen over ruimtelijke ordening en ruimtelijke investeringen in samenhang te nemen. Bij de Voorjaarsnota heeft het kabinet inmiddels f1 miljard (€0,45 miljard) beschikbaar gesteld voor de duurzame ontwikkeling van stedelijke netwerken en de uitvoering van de Vijfde Nota.

Natuur, landschap en water

Centraal staat de realisering in 2018 van een Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Daarnaast wil het kabinet de kwaliteit van karakteristieke onderdelen van het platteland verbeteren en meer recreatiegroen realiseren rond de grote steden, vooral die in de Randstad.

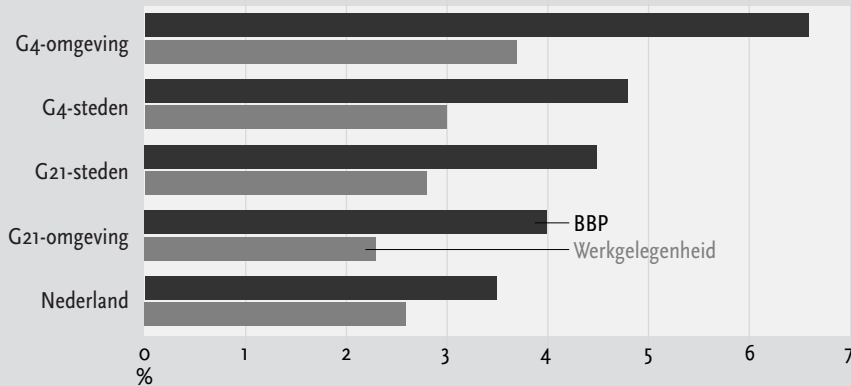
Ten aanzien van water is de beleidsuitdaging het overstromingsrisico binnen redelijke grenzen te handhaven, ter waarborging van onze veiligheid en ter voorkoming van wateroverlast. Een tweede beleidsuitdaging betreft de bescherming van de zoetwatervoorraad.

Bij het realiseren van de beleidsuitdagingen is een drietrapsstrategie (water vasthouden-bergen-afvoeren) als uitgangspunt genomen. Qua instrumenten kan worden gekozen voor technische maatregelen (dijkverhoging, uitbreiding gemaalcapaciteit pompen), ruimtelijke maatregelen (duinverbreding, retentie- en noodoverloopgebieden) en regulering (watertoets en beperkingen Ruimtelijke Ordening). In de komende decennia moet langs de rivieren, de kust en in de regio ruimte worden gereserveerd voor waterberging in tijden van hoog water, waar mogelijk in combinatie met andere functies. Via een gebiedsgerichte benadering kan een optimale combinatie van ruimtelijke en technische maatregelen worden nagestreefd.

Milieukwaliteit

Er zijn nog aanzienlijke beleidsuitdagingen ten aanzien van broeikasgassen, lokale geluidshinder, luchtkwaliteit, externe veiligheid, vermesting en verzuring in de landbouw en de afnemende biodiversiteit. Het NPM4 schetst de volgende ambities voor 2030:

Figuur 2.1 Economische ontwikkeling in G25, 1995-1999 (groei per jaar in %)

Bron: Ministerie van Economische Zaken, 2001: 44

- Ten eerste moet de wereld-energiehuishouding op een duurzamere leest worden geschoeid, onder meer vanwege de invloed van broeikasgassen op de klimaatverandering.
- Ten tweede moet een duurzame landbouw in Nederland worden gerealiseerd. De ambities met betrekking tot de milieuproblematiek betreffen met name een reductie van de effecten van mest en ammoniak op de natuur, een verbetering van het welzijn van dieren, en een verhoging van de kwaliteit van de landbouwproducten.
- Ten derde moet een duurzaam gebruik van de mondiale biodiversiteit en hulpbronnen worden gerealiseerd.

De transitie naar een duurzame landbouw heeft naast een ecologische ook een economische dimensie. De economische transitie houdt in dat de landbouwsector zal moeten gaan functioneren als een reguliere economische sector, die zichzelf in stand houdt met opbrengsten uit marktactiviteiten. Daarvoor is een omslag nodig van een aanbodgerichte naar een vraaggerichte landbouw.

Vitaliteit grote steden

De Verkenning Economische Structuur schetst de structurele problemen van de grote steden als volgt: een achterblijvende economische groei, een relatief hoge werkloosheid, hoge criminaliteit en een eenzijdige samenstelling van de bevolking met relatief weinig gezinnen met kinderen en een oververtegenwoordiging van ouderen, allochtonen en lager opgeleiden. Ook de milieukwaliteit en de bereikbaarheid van de steden laten te wensen over. Het Ministerie van Economische Zaken (2001: 44) constateert:

“De 25 grote steden (G25) hebben in de afgelopen jaren een opmerkelijk economisch herstel vertoond. Zij scoren gemiddeld één procentpunt meer economische groei dan het landelijk gemiddelde. Voor het eerst sinds lange tijd presteren ze daarmee bovengemiddeld (zie figuur 2.1). Dit geldt ook voor de werkgelegenheidsgroei in de 4 grote steden⁸.

⁸ ISEO, 2001, Jaarboek 2000 Grote Steden Beleid.

Het werkloosheidsverschil tussen de grote steden en het landelijk gemiddelde neemt daardoor af. De situatie in de grote steden blijft echter kwetsbaar, omdat de werkloosheid geconcentreerd blijft bij een aantal achterstandsgroepen en in achterstandswijken.”

Met het Grotestedenbeleid is voor de G25 in de periode 2000-2005 ongeveer f21 miljard (€9,5 miljard) gemoeid. Het Ministerie van Economische Zaken (2001: 45):

“De beleidsopgave op het terrein van de kwaliteit van de woningvoorraad vergt nog een forse beleidsinspanning. De uitdaging is de variatie in het woningaanbod in de grote steden, vooral de relatieve oververtegenwoordiging van goedkope huurwoningen, om te buigen. De beleidsresultaten op dit terrein zijn vooralsnog teleurstellend: het aandeel koopwoningen in de woningbouwproductie beliep in 1998 en 1999 in de G4 tussen de 50 en 60%, tegen een aandeel van gemiddeld 80% in Nederland. Het realiseren van deze beleidsopgave is naar verwachting vooral een kwestie van regulering. Marktpartijen zijn immers bereid de benodigde investeringen te plegen, mits zij voldoende ruimte krijgen van de betrokken overheden.

Bij het Grotestedenbeleid is de stimulering van regionale samenwerking een belangrijk aandachtspunt, vanwege de stadsgewestelijke schaal waarop het merendeel van de economische relaties plaatsvindt. Voorts geldt dat een dergelijke samenwerking een versnipperde beleidsinzet kan voorkomen.”

Dienstverlening door de overheid

De Verkenning Economische Structuur ziet drie beleidsuitdagingen:

- Een verlaging van de administratieve lasten voor bedrijven.
- Een toegankelijke en transparante overheid.
- Efficiëntie- en kwaliteitsverbeteringen in de dienstverlening door de overheid.

Het Ministerie van Economische Zaken (2001: 46) stelt:

“De investeringen in ICT zijn ook van belang voor de toegankelijkheid en transparantie van de overheid. Doelstellingen op dit vlak zijn dat in 2002 alle gemeenten kunnen worden benaderd op internet, dat medio 2001 alle formulieren van de Rijksoverheid via internet beschikbaar zijn en dat eind 2002 ze ook elektronisch verzonden moeten kunnen worden.⁹

Het realiseren van deze doelstellingen vergt nog forse inspanningen van de betrokken partijen. Zo hadden in mei 2001 slechts 282 van de 537 gemeenten een internetsite, en waren ongeveer 150 gemeenten bezig met het bouwen van een site.”

⁹ Ministerie van EZ, 2000, Internationale ICT-toets 2000, Den Haag, en TK, 2000, Brief Minister Grote Steden- en Integratiebeleid aan de Tweede Kamer d.d. 19 december 2000, Kamerstuk 26 387 (nr. 9), Voortgang Actieprogramma Elektronische Overheid, 2000, Den Haag.

Budgettaire ruimte

Volgens het Ministerie van Economische Zaken (2001: 54) wordt de budgettaire ruimte voor investeringen van het economische structuurbeleid in beginsel door vier dekkingsbronnen bepaald:

- De geraamde middelen uit de eerste bron, het Fonds Economische Structuurversterking, zijn tot en met 2010 belegd met uitgaven. Voor de periode na 2010 zijn er nog geen verplichtingen aangegaan.
- De tweede bron betreft de middelen van de investeringsimpulsen van 1998 en 2000. Het kabinet heeft voor deze uitgaven een duidelijke bestedingsrichting aangegeven, hoewel nog niet alle middelen juridisch of bestuurlijk zijn vastgelegd in projecten. Een deel van deze impulsen zou kunnen worden aangewend voor nieuwe beleidsprioriteiten van het kabinet in het kader van de VES en voor andere projecten die aan dezelfde beleidsrichting invulling geven.
- Ten derde is binnen de departementale begrotingen, op voor het economische-structuurbeleid relevante hoofdstukken, nog niet alle budgettaire ruimte binnen de geëxtrapoleerde meerjarencijfers met verplichtingen belegd. Tevens zijn er mogelijkheden voor herprioritering van reeds beleidsmatig aangegane verplichtingen.
- De vierde bron voor dekking is om extra ruimte te creëren bij het nieuwe Regeerakkoord.

Als voorbereiding op de Impulsbrief (2002) zal worden onderzocht welk deel van de middelen genoemd onder de eerste drie bronnen nog aanwendbaar is voor een nieuwe investeringsimpuls.

Het tweede Paarse kabinet heeft na de investeringsimpuls van f28.500 miljoen (€12.933 miljoen) in 1998 in het jaar 2000 tot een nieuwe investeringsimpuls van f12.200 miljoen (€5.536 miljoen) besloten. In de periode tot en met 2010 zal volgens het Ministerie van Economische Zaken (2001: 55) zonder prioritering naar verwachting binnen de geëxtrapoleerde meerjarencijfers en het FES weinig financiële ruimte zijn voor de nieuwe investeringsimpuls.

2.8 Nieuwe ICES-ronde

Aan het eind van de regeerperiode van het eerste Paarse kabinet is de in paragraaf 2.4 besproken Impulsbrief gepubliceerd¹⁰ waarin een investeringsimpuls is aangegeven voor de periode tot 2010 ter versterking van de economische structuur van Nederland. In maart 2002 zal het kabinet naar verwachting ook een impulsbrief publiceren, als aanzet voor een investeringsimpuls voor de

¹⁰ Tweede Kamer, vergaderjaar 1997-1998, 25.017, nr. 6.

Tabel 2.3 Overzicht investeringsvoorstellen, (in miljoenen gulden en euro's)

	gulden	euro's	Aantal
Departementen			
BZK	9.676	4.390,8	4
EZ	2.670	1.211,6	6
LNv	22.462	10.192,8	22
OCW	13.185	5.983,1	10
SZW	550	249,6	2
VW	50.143	22.753,9	24
VROM	33.085	15.013,3	34
Subtotaal	131.771	59.795,1	102
Landsdelen			
Samenwerkingsverband Noord-Nederland	3.628	1.646,3	15
Provincies Overijssel-Gelderland	14.165	6.427,8	55
Alliantie Zuid	6.467	2.934,6	33
West-Nederland		0,0	
Amsterdam	20.151	9.144,1	27
Den Haag	8.547	3.878,5	32
Provincie Flevoland	1.272	577,2	30
Groen en Blauw	550	249,6	34
Provincie Noord-Holland	8.509	3.861,2	6
ROA	2.653	1.203,9	12
Rotterdam	15.647	7.100,3	51
Gemeente Utrecht	2.019	916,2	21
Provincie Utrecht en BRU	13.782	6.254,0	16
Provincie Zuid-Holland	15.230	6.911,1	27
Subtotaal West-Nederland	88.360	40.096,0	256
Subtotaal Landsdelen	112.620	51.104,7	359
Departementen en landsdelen	244.391	110.899,8	461

Bron: Ministerie van EZ, 2001

periode 2003-2014, waarbij zal worden aangesloten op onder meer het Nationaal Verkeers- en Vervoersplan, de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening, de nota Wonen en de nota Natuur voor mensen, mensen voor natuur. De beleidspakketten zullen evenals die van de Investeringsimpuls 1998 thematisch van aard zijn. De keuze van de thema's zal in sterke mate afhankelijk zijn van de knelpunten die het kabinet in de Verkenning Economische Structuur heeft gesignaleerd (zie paragraaf 2.7).

De voorbereidingen voor de Impulsbrief zijn in volle gang.¹¹ De investeringsclaims van de ministeries en de landsdelen worden door de gezamenlijke planbureaus (het CPB, het RIVM, het SCP en de planbureau-unit van de RPD) beoordeeld op legitimiteit van overheidsoptreden, effectiviteit, efficiëntie, beschikbaarheid van alternatieven, onzekerheden en risico's. Op basis van de rapportage van de gezamenlijke

planbureaus en de Verkenning Economische Structuur zal het kabinet in de Impulsbrief van april 2002 de verdere koers uitstippelen.

Investeringsclaims 2003-2014

De ingediende claims voor 2003-2014 zijn extra claims, dat wil zeggen dat zij bovenop de middelen komen die reeds in het kader van de Investeringsimpuls 1998 zijn gereserveerd voor de periode 2003-2010. Mede doordat nu ook

¹¹ Zie Tweede Kamer, vergaderjaar 2000-2001, 25.017, nr. 32.

Tabel 2.4 Projectvoorstellen ministeries per beleidsdossier (in miljarden guldens en euro's)

	Totale gevraagde middelen		In procenten	Aantal
	guldens	euro's	van totaalbedrag	projecten
Kennisinfrastructuur	14,4	6,5	11	10
Fysieke bereikbaarheid	43,2	19,6	32	25
Elektronische bereikbaarheid	0,4	0,2	0	3
Ruimtelijke inrichting	7,4	3,4	6	8
Natuur, landschap en water	35,8	16,2	27	34
Milieukwaliteit	12,3	5,6	9	20
Vitaliteit grote steden	13,1	5,9	10	8
Dienstverlening overheid	7,1	3,2	5	5
Totaal	133,6	60,6	100	113

Bron: Ministerie van Economische Zaken, 2001

de landsdelen hun investeringswensen hebben mogen indienen, is de totale omvang van de claims een veelvoud van het totaal van de door de departementen ingediende claims bij de voorbereiding van Investeringsimpuls 1998. Inclusief doublures gaat het om een bedrag van ruim f244 miljard (€110,7 miljard). Tabel 2.3 geeft een overzicht van de via de departementen en de landsdelen ingediende investeringsvoorstellen.

Het departement van V&W blijkt de hoogste claim te hebben ingediend (ruim f50 miljard (€22,7 miljard)), op afstand gevolgd door VROM (ruim f33 miljard (€14,9 miljard)) en LNV (ruim f22 miljard (€9,9 miljard)). Het Ministerie van OCW scoort als vierde (ruim f13 miljard (€5,9 miljard)), gevolgd door BZK (bijna f10 miljard (€4,5 miljard)). Gezien het beleidsdoel van de economische structuurversterking valt de bescheiden claim van EZ op: nog geen f3 miljard (€1,4 miljard).

Van de landsdelen valt het dominante aandeel van Landsdeel West op: ruim 78% van de totale claims van de landsdelen. Hiertegen steekt de claim van het Landsdeel Noord (3%) bescheiden af.

In bijlage 4 zijn de investeringsvoorstellen van de ministeries en de landsdelen gespecificeerd.

In de Verkenning Economische Structuur (Ministerie van Economische Zaken, 2001: 55-56) lezen wij dat er voor de nieuwe ICES-ronde voor ongeveer f170 miljard (€77,1 miljard) aan claims is ingediend (exclusief dubbeltellingen).

In de tabellen 2.4 en 2.5 worden de grotendeels voor doublures geschoonde projectvoorstellen van de ministeries en de vier landsdelen gespecificeerd.

Het Ministerie van Economische Zaken (2001: 55-56) stelt:

“Zonder aanzienlijk herprioritering is de budgettaire ruimte voor additioneel beleid gering, daar een groot deel van de beschikbare financiële ruimte reeds is vastgelegd. Daarbij verdient de termijn van de voorgestelde projecten echter ook aandacht. Een

Tabel 2.5 Projectvoorstellen landsdelen per beleidsdossier (in miljarden guldens en euro's)

	Totale gevraagde middelen		In procenten	Aantal
	guldens	euro's	van totaalbedrag	projecten
Kennisinfrastructuur	6,1	2,8	11	28
Fysieke bereikbaarheid	16,1	7,3	29	74
Elektronische bereikbaarheid	0	0,0	0	1
Ruimtelijke inrichting	5,1	2,3	9	25
Natuur, landschap en water	14,7	6,7	26	83
Milieukwaliteit	0,7	0,3	1	5
Vitaliteit grote steden	13,3	6,0	24	47
Diensverlening overheid	0	0,0	0	0
Totaal	56,1	25,5	100	263

Bron: CPB (Voorlopige indeling; onder voorbehoud van mogelijke wijziging van rubricering als gevolg van beoordeling voorstellen)

groot deel van de projecten waartoe in de komende tijd zou kunnen worden besloten, zal pas in de periode na 2010 zijn financiële beslag krijgen. In de periode 2011-2014 is meer ruimte te vinden, omdat voor die periode minder middelen zijn vastgelegd."

In het licht van deze constatering is het wrang dat het kabinet tussentijds heeft besloten de planhorizon tot 1 januari 2010 terug te brengen. De hoeveelheid vrij besteedbare ruimte verdwijnt mede hierdoor als sneeuw voor de zon.

2.9 Slotbeschouwing

Mede dankzij de disciplinerende evaluaties door de planbureaus is de prioritering van ICES-claims voor de periode 1999-2010 bevredigend verlopen. Het is opvallend dat de exercitie door de planbureaus vanuit onafhankelijke wetenschapsbeoefenaren niet of nauwelijks is gekritiseerd. De planbureaus moesten hun evaluaties in zeer korte tijd afronden en hebben hun evaluaties uitsluitend op basis van bestaand materiaal moeten verrichten.

Nog opvallender is de gevolgde bureaucratistische procesgang waarbij het college van secretarissen-generaal (ICES) zo'n centrale rol speelt. Het eerste Paarse kabinet heeft de adviezen van deze commissie zeer precies gevolgd en het tweede Paarse kabinet heeft geen herprioritering doorgevoerd. Kennelijk weet het politiek proces niet goed raad met deze nogal technische materie. Vooral na de aanvechtbare besluitvorming inzake de Betuwelijn (welke van vóór 1997 dateert) moeten we wel vraagtekens plaatsen bij het maatschappelijk draagvlak van het ruimtelijk-economisch structuurversterkingsbeleid. Waar er tot nu ruimte was voor een correctief referendum, sneuvelde menig investeringsproject.

Ter voorbereiding van het ICES-programma 2003-2015 wordt goeddeels de zelfde procedure gevolgd als in 1998, met dien verstande dat nu ook de landsdelen claims konden indienen. Toch zal blijken dat er een zeer groot verschil

is met vier jaar geleden. Inmiddels zijn de bestuurlijke ambities sterk toegenomen, zowel bij de departementen, getuige de meest recente beleidsdocumenten, als bij het lokaal bestuur. Tezelfdertijd zijn de groeiverwachtingen neerwaarts bijgesteld, waardoor de vrije investeringsruimte, geconcentreerd in de periode 2010-2015 uiterst beperkt zal zijn. Van de netto f170 miljard (€77,1 miljard) aan investeringsclaims zal dus maar een zeer klein deel worden gehonoreerd.

Als we alle A-beoordelingen optellen in de concept-evaluaties van de planbureaus, komen we tot een totaal van circa f15 miljard (€6,8 miljard). Naar verhouding scoren investeringen in de weginfrastructuur goed, alsmede monumentenzorg en het project 'Duurzaam veilig'. Afgezien van de monumentenzorg scoort het Ministerie van VROM geen enkele maal een A. Ook al zijn projecten met een B-beoordeling opwaardeerbaar, het staat vast dat niet meer dan 10 tot 20% van alle investeringen tot 2015 tot uitvoering kan komen. De budgettaire kaders van het Rijk en de capaciteit van de bouwnijverheid (vooral in de GWW-sector) stellen beperkingen, alsmede de steeds weer verontrustend oplopende post 'meerwerk' bij de meeste gerealiseerde investeringen.

Er dreigt in het ruimtelijk-economisch investeringsbeleid een nieuw type wachtlijstproblematiek op te treden die slechts het hoofd kan worden geboden door:

- Een ernstige herbezinning op de investeringsvoorstellen.
- Een veel selectievere aanpak van de investeringsprojecten.
- Een speurtocht naar alternatieven voor investeringen, zoals recentelijk in het verkeer- en vervoersbeleid is ondernomen, waar benutten en beprijzen nu voorafgaan aan bouwen. Met name in het milieubeleid is het de vraag of investeren de meest logische strategie vormt.
- Het productiever maken van de omgeving waardoor meer particuliere middelen kunnen worden gemobiliseerd ter realisering van de noodzakelijk geachte investeringen.
- Het meer denken in termen van scope-optimalisatie, projectenveloppen en value capturing waarbij onrendabele ICES-projecten worden gekoppeld aan lucratieve investeringen als die in koopwoningen, kantoren en winkelcentra. Hierbij worden de overwinsten in de lucratieve projecten in het plangebied teruggeploegd en ingezet ter (gedeeltelijke) financiering van de ICES-projecten. Hierop komen we in Priemus, Verhage & Kruijthoff (2002) uitvoerig terug.

Een meer gebiedsgerichte benadering kan uitzicht bieden op een grotere synergie tussen investeringen. Een procesmatige benadering kan tenslotte een betere basis vormen voor een doordachte fasering van ruimtelijk-economische investeringen in de tijd.

3 Grotestedenbeleid¹²

3.1 Grondslagen en beleidsontwikkeling

In juli 1995 sloten het kabinet en de steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht een convenant over de aanpak van de problematiek waarmee deze steden (de 'G4') te kampen hadden. Het eerste Kabinet-Kok (1994-1998) besloot een begin te maken met een specifiek op de grote steden gericht beleid met als doel de steden vitaal, veilig en leefbaar te houden: het Grotestedenbeleid (GSB). Kohnstamm trad op als eerste staatssecretaris voor het Grotestedenbeleid. De problemen in de grote steden vereisten volgens het kabinet zowel de inzet van het Rijk als de inzet van de grote steden zelf. Bovendien vergde het een gezamenlijke krachtsinspanning van publieke en private partijen. De gezamenlijke aanpak vond zijn weerslag in de convenanten die het Rijk en 25 steden in de loop van de kabinetsperiode Kok-1 hebben gesloten voor het tijdvak 1995-1999.¹³

In een brief van 2 februari 1999 stelde de minister van Grotesteden- en Integratiebeleid de Tweede Kamer ervan op de hoogte dat vijf steden partieel werden toegelaten als rechtstreekse gemeenten in het grotestedenbeleid: Zaanstad, Emmen, Amersfoort, Lelystad en Alkmaar (brief van de minister, Tweede Kamer 1998-1999, 21.062, nr. 73).

Het ging in de convenanten om de aanpak van grootstedelijke problemen op het gebied van werk, veiligheid, leefbaarheid, onderwijs en zorg. Bestuurlijke uitgangspunten hierbij waren¹⁴:

1. Het terugdringen van verkokering bij het Rijk (door een betere samenwerking tussen departementen) en het bevorderen van verdere decentralisering.
2. Het versterken van de regiefunctie van het stedelijk bestuur ter bevordering van de samenhang tussen gedecentraliseerde beleidssectoren.
3. Het vergroten van de financiële armslag van de steden (door herschikking van de beschikbare middelen).¹⁴

Het tweede kabinet-Kok heeft het Grotestedenbeleid, in gewijzigde vorm, voortgezet. De coördinerende bevoegdheid van het Ministerie van Binnen-

¹² Dit hoofdstuk is grotendeels ontleend aan het rapport Grotestedenbeleid van de Algemene Rekenkamer (2001: 8-9).

¹³ Vanaf juli 1995 deden mee: de G4 (Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Utrecht) en de G15 (Almelo, Arnhem, Breda, Den Bosch, Deventer, Eindhoven, Enschede, Groningen, Helmond, Hengelo, Leeuwarden, Maastricht, Nijmegen, Tilburg en Zwolle). In juni 1997 sloten naar aanleiding van een motie van het kamerlid Remkes terzake nog zes gemeenten een convenant met het Rijk, te weten Dordrecht, Haarlem, Heerlen, Leiden, Schiedam en Venlo: de G6.

¹⁴ Regeerakkoord, 13 augustus 1994, p. 43-44.

landse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) werd versterkt. Er werd een minister voor het Grotestedenbeleid benoemd (Van Boxtel) die budgettair medeverantwoordelijk werd voor de rijksbudgetten ten behoeve van het Grotestedenbeleid. Deze budgetten zijn zichtbaar gemaakt in het Extra Comptabel Overzicht (ECO) dat als bijlage bij de BZK-begrotingen is opgenomen. Het accent van het beleid ligt op drie aandachtsgebieden ('pijlers'), te weten de fysieke pijler (met name stedelijke vernieuwing), de economische pijler (werk en economie) en de sociale pijler (onderwijs, leefbaarheid, veiligheid, zorg). Met alle steden afzonderlijk zijn nieuwe afspraken gemaakt voor de periode 1999-2004. Een belangrijk verschil daarbij in vergelijking met de eerste beleidsperiode is dat geen sprake meer is van financiering van afzonderlijke projecten, maar van afspraken over te bereiken resultaten aan de hand van (meerjaren-ontwikkelings)programma's (MOP's). Goedkeuring van deze programma's door het Rijk houdt een toezegging in van de financiën voor de convenantsperiode.

3.2 Ontwikkeling financiën¹⁵

Verdeling van de budgetten over G25 en overige steden

In zowel de eerste als de tweede convenantsperiode zijn rijksbudgetten voor de steden gelabeld als budgetten van het Grotestedenbeleid. In de eerste periode ging dat in totaal om f3,3 miljard (€1,49 miljard).¹⁶

In de tweede periode betreft het jaarlijks ongeveer f3,7 miljard (€1,68 miljard).¹⁷ In beide perioden gaat het voor een groot deel om voortzetting van bestaande budgetten. De extra gelden die de steden beschikbaar hebben gekregen, zijn f606 miljoen (€274,9 miljoen) voor de eerste convenantsperiode en f7,1 miljard (€3,22 miljard) voor de gehele tweede periode.¹⁸

De extra budgetten die voor de grote steden beschikbaar kwamen, maakten deel uit van beleidsintensiveringen uit het Regeerakkoord die ook ten goede kwamen aan andere steden dan de G25. Het specifiek voor Grotestedenbeleid, en niet voor de andere steden, beschikbaar gestelde geld is beperkter van omvang. Voor de eerste periode ging het om totaal f318 miljoen (€144,3 mil-

¹⁵ Ontleend aan het rapport Grotestedenbeleid van de Algemene Rekenkamer (2001: 54-56).

¹⁶ Tweede Kamer, vergaderjaar 1997-1998, 21.062, nr. 62.

¹⁷ Zie het Extra Comptabel Overzicht van september 2000.

¹⁸ Zie Tweede Kamer, vergaderjaar 1997-1998, 21.062, nr. 62, respectievelijk het overzicht van oud en nieuw geld in de tweede convenantsperiode bij het Extra Comptabel Overzicht (voorjaar 1999, eerste suppletore begroting, periode 1999-2003, inclusief onverdeeld geld). Eerste convenantsperiode: f606 miljoen (€274,9 miljoen) tegenover f3,3 miljard (€1,5 miljard) (1995-1999); tweede convenantsperiode: f7,05 miljard (€3,2 miljard) tegenover f18,832 miljard (€8,54 miljard) (1999-2003).

joen) van de begroting van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.¹⁹ Voor de tweede periode gaat het om totaal circa f630 miljoen (€285,9 miljoen) van de begrotingen van de Ministeries van EZ, LNV en BZK.²⁰ Het exclusief voor de grote steden bestemde extra geld betreft in de eerste periode ongeveer tien procent van het totale grotestedenbudget. In de tweede periode is het exclusief voor de G25 bestemde extra geld circa 3,5% van het totale grotestedenbudget.

De Rekenkamer stelt vast dat de algemene beleidsintensiveringen in beide perioden aanzienlijk waren, maar dat slechts een klein deel van de budgetten specifiek op de steden is gericht die onder het Grotestedenbeleid vallen. De overige gelden zijn verdeeld over alle steden, waaronder de G25. Vooral in de tweede periode profiteren ook de overige steden mee van de beleidsintensiveringen. Uit het meest recente Extra Comptabel Overzicht (ECO) blijkt dat van de budgetten die voor het Grotestedenbeleid relevant zijn, ongeveer 60% neerslaat in de steden waarop het Grotestedenbeleid zich direct richt.²¹

Relatie met uitgavenbeperkingen

Gelet op de in het convenant geformuleerde doelstelling voor financiële intensivering (in ieder geval gelijk blijven van de relevante budgetten) is het van belang te weten hoe de financiën voor het Grotestedenbeleid en de ontwikkelingen daarin, zich verhouden tot (eventuele) andere ontwikkelingen in de financiële verhouding tussen Rijk en gemeenten. Tegenover de financiële intensiveringen werden in de regeerakkoorden Kok-1 en Kok-2 immers ook uitgavenbeperkingen aangekondigd. Deze ombuigingen troffen ten tijde van het eerste kabinet-Kok, behalve subsidiebeperkingen en efficiëntiemaatregelen, ook het provincie- en gemeentefonds (f1 miljard (€0,45 miljard)). In het regeerakkoord van het tweede kabinet-Kok betreffen de ombuigingen onder andere ook subsidies voor lokale overheden.

Positie G25 ten opzichte van overige steden

Het Ministerie van BZK monitort niet systematisch de financiële positie van de 25 steden die onder het Grotestedenbeleid vallen in relatie tot de overige

¹⁹ Het betreft de stadseconomie-impuls (f108 miljoen (€49 miljoen)), de investeringsimpuls (f200 miljoen (€90,8 miljoen)) en de kansenzones (f10 miljoen (€4,5 miljoen)). Daarnaast is f58 miljoen (€26,3 miljoen) door de nationale overheid ter beschikking gesteld aan de G4 in het kader van de URBAN-regeling.

²⁰ Stadseconomie (f181,1 miljoen (€82,2 miljoen)), Sleutelprojecten (f198,6 miljoen (€90,1 miljoen)), Leefbaarheidsfonds (f133 miljoen (€60,3 miljoen)), 24-uursstructuur (f63,6 miljoen (€28,9 miljoen)), Digitaal trapveld (f14,4 miljoen (€6,5 miljoen)), Grootchalig groen (f38,3 miljoen (€17,4 miljoen)). Daarnaast was er ook f240,6 miljoen (€109,2 miljoen) rijksgeld gemoeid met de zogenoemde doelstelling-2-gelden van de Europese Unie.

²¹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2000-2001, 27.400, hoofdstuk VII, nr. 2, pagina 337.

steden. De financiële verhouding tussen Rijk en (grote) steden wordt daarnaast niet op een integrale wijze, met inbegrip van ontwikkelingen in het gemeentefonds, benaderd. Het is dus niet bekend hoe de financiële positie van de grote steden zich ten opzichte van de overige steden heeft ontwikkeld. Daar komt nog bij dat het Ministerie van BZK geen overzicht bijhoudt van de gelden die daadwerkelijk, op basis van de convenanten, aan de afzonderlijke steden worden uitgekeerd.

Omdat de in de convenanten overeengekomen bedragen een indicatief karakter hebben (en niet juridisch bindend zijn), is de realisatie per stad op rijksniveau niet bekend. Wel wordt inmiddels bij de jaarlijkse rekening de realisatie van ECO-middelen per pijler, uitgesplitst per departement, gegeven. Dit is bij de verantwoording over 1999 voor het eerst gebeurd.

3.3 Slotbeschouwing

De Rekenkamer concludeert dat voor de G25 omvangrijke budgetten zijn bestemd, maar dat slechts een klein deel daarvan extra geld betrof dat speciaal voor deze steden was bestemd. Daarmee is de financiële intensivering in het kader van het Grotestedenbeleid relatief beperkt. Onduidelijk is hoe, gelet op ombuigingen en dergelijke, de financiële geldstromen van het Rijk aan de steden zich hebben ontwikkeld en hoe de positie van de grote steden zich ten opzichte van de overige steden heeft ontwikkeld.

Omdat de formulering en uitbouw van het Grotestedenbeleid in het algemeen, en het stedelijk vernieuwingsbeleid in het bijzonder, parallel liepen aan de door staatssecretaris Heerma geëffectueerde afbouw van het stadsvernieuwingsfonds (tot 1 januari 2005, op basis van de Belstato-evaluatie) is het onwaarschijnlijk dat in de afgelopen jaren per saldo van een substantiële beleidsintensivering van het stadsgericht rijksbeleid kan worden gesproken.

4 Nationaal beleidskader stedelijke vernieuwing

In zijn brief d.d. 29 juni 1999 aan de Tweede Kamer geeft de staatssecretaris van VROM de volgende definitie van stedelijke vernieuwing:

“Onder stedelijke vernieuwing wordt verstaan het scheppen van condities voor de kwaliteitsverbetering van het woon-, werk-, productie- en leefmilieu in en rond de steden door het treffen van maatregelen die vooral zijn gericht op de aard en het beheer van de fysieke leefomgeving.”

Het is niet de bedoeling dat de gemeenten zelf de investeringen financieren, maar zich concentreren op een initiërende en regisserende rol, waarbij de publieke bijdragen een multipliereffect teweegbrengen, leidend tot private investeringen van vastgoedbeleggers, woningcorporaties, bedrijven en bewoner-eigenaren.

In het verlengde van de motie-Hofstra heeft het kabinet een aantal verschillende subsidieregelingen gebundeld tot het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV), om een samenhangend en integraal beleid mogelijk te maken. De gemeenten ontvangen nu één integrale doeluitkering met een ruime bestedingsvrijheid op basis van door de steden zelf opgestelde en door het kabinet geaccordeerde Meerjarenontwikkelingsprogramma's, in plaats van aparte bijdragen voor stadsvernieuwing-oude stijl, herstructurering, grondkosten (VINEX en VINAC), fysieke stadseconomie, bodemsanering, geluidwerende voorzieningen, lokale milieuhinder, historische woonomgeving en grootschalig groen.

Het ISV is een doeluitkering, gericht op het verbeteren van de kwaliteit van de fysieke leefomgeving in stedelijke gebieden. Subsidieregelingen van de Ministeries van VROM, EZ en LNV zijn in het ISV gebundeld, tezamen met substantiële extra bedragen uit het Regeerakkoord. De looptijd van het ISV is voorlopig tien jaar: 2000-2004 en 2005-2009. In het Regeerakkoord van 1998 werd een intensivering van f2,25 miljard (€1,02 miljard) voorzien. Mede daardoor kwam het totale beschikbare bedrag voor de periode 2000-2009 op f9,55 miljard (€4,33 miljard). Daar komt nog een milieucomponent bij voor bodemsanering. Voor de periode 2000-2004 is een bedrag van f4,29 miljard (€1,95 miljard) verdeeld onder de rechtstreekse steden en de provincies (brief aan de Tweede Kamer, 28 juni 1999; zie tabel 4.1).

In december 1998 heeft de minister voor Grotesteden- en Integratiebeleid (GSI) met de 25 gemeenten zogeheten doorstartconvenanten afgesloten, waarmee deze steden zich verplichten tot het opstellen van een stadsvisie tot 2010 en het ontwikkelen van een samenhangend programma met beleidsmaatregelen voor de periode 2000-2003/4, gericht op de versterking van de fysieke, sociale en economische infrastructuur. Medio 1999 zijn nog vijf partiële GSB-gemeenten aangewezen, die daarmee eveneens de status van rechtstreekse ISV-gemeenten verwierven.

Naast de uitbetaling van fondsen aan gemeenten op basis van het ISV, vinden ook betalingen plaats op basis van verplichtingen die vóór 1 januari 2000 zijn

Tabel 4.1 Voeding van het ISV, 2000-2004 (in miljoenen guldens en euro's)

Onderdeel	Bedrag		Opmerkingen
	guldens	euro's	
Stadsvernieuwing	1.684	764,2	Herijking Belstato, bodemsanering en historische woonomgeving
Herstructurering	688	312,2	Uit Nota Stedelijke Vernieuwing en restant BWS
Stedelijke knooppunten	5	2,3	
Geluidwerende voorzieningen	120	54,5	
Besluit Locatiegebonden Subsidies (BLS) VINEX	665	301,8	
Groen in en om de stad (GIOS)	50	22,7	Uit de begroting LNV
Intensivering stedelijke vernieuwing	837	379,8	Regeerakkoord, inclusief f50 miljoen van VROM voor groen in en om de stad (GIOS)
Intensivering bedrijventerreinen	174	78,9	Regeerakkoord
Intensivering lokale milieuhinder	67	30,4	Regeerakkoord
Totaal	4.290	1.946,7	

Bron: EIB, 2000: 14

aangegaan: uitbetalingen uit het stadsvernieuwingsfonds en de tijdelijke stimuleringsregeling herstructurering. Het gaat om een bedrag van f1,77 miljard (€0,8 miljard).

Volkshuisvestingsregelingen

Voor wat betreft de volkshuisvesting gaat het bij de integratie in het ISV om het stadsvernieuwingsfonds (Wet op de Stads- en Dorpsvernieuwing), de grondkosten-subsidies (Besluit Lokatiegebonden Subsidies), de nieuwbouwen woningverbeteringssubsidies (Besluit Woninggebonden Subsidies) en de middelen voor de herstructurering van de woningvoorraad (tijdelijke herstructureringsregeling).

Lokale milieukwaliteit

In het ISV worden bovendien gelden voor bodemsanering en geluidswering (gevelisolatie van zogenoemde A-lijst woningen) opgenomen. Het budget voor de gevelisolatie van woningen tegen rail- en wegverkeerslawaaai (Subsidiebesluit openbare lichamen milieubeheer) en een gedeelte van de budgetten voor bodemsanering (de Wet bodembescherming) worden in het ISV geïntegreerd. In het ISV worden ook de extra middelen geïntegreerd die in het Regeerakkoord zijn gereserveerd voor lokaal milieubeleid.

Budget Stedelijke Knooppunten

Ten slotte hebben budgetten vanuit de ruimtelijke ordening betekenis voor het ISV. Zo is er het Budget Stedelijke Knooppunten dat als doel heeft de positie van de stedelijke knooppunten als (inter)nationaal vestigingsmilieu voor bedrijven te versterken door het verbetering van de kwaliteit van de openbare ruimte. Daarvoor is het minuscule bedrag van f5 miljoen (€2,3 miljoen) beschikbaar in de periode 2000-2004.

In tabel 4.1 is de voeding van het ISV voor het eerste tijdvak 2000-2004 (in kasbedragen) samengevat. In totaal gaat het, inclusief de extra f50 miljoen (€22,7 miljoen) van het Ministerie van LNV voor het eerste ISV-tijdvak, om bijna f4,3 miljard (€1,95 miljard).

Sturingsfilosofie ISV

De sturingsfilosofie van het ISV wordt uitgedrukt in drie kernthema's: integratie, interactie en innovatie. Deze drie thema's worden door Klapwijk et al. (2001: 7-9) als volgt uitgewerkt. Bij integratie gaat het concreet om de bundeling van beleid en geldstromen, maar ook om het uitgangspunt van eenheid in beleid, in financiële kaders, in monitoring en in verantwoording. Aan gemeenten wordt de ruimte gelaten om een integraal beleid te voeren, gericht op het leveren van 'maatwerk': het benutten van de eigen potenties en het versterken van hun identiteit. Ze krijgen geen afzonderlijke budgetten meer (stadsvernieuwing, herstructurering, grondkosten van VINEX-locaties, bodemsanering) maar één integrale doeluitkering met een ruime bestedingsvrijheid en onder eenduidige voorwaarden. De gemeenten bepalen in principe zelf de 'output' en verantwoorden zich onder het ISV niet zozeer in termen van maatregelen en projecten maar vooral in termen van beoogde effecten ('outcome'). Het door de gemeenten op te stellen ontwikkelingsprogramma (alsook de totstandkoming ervan) vormt het integratiekader voor strategische beleidskeuzen en de basis van dialoog tussen betrokken actoren op lokaal en regionaal niveau en tussen gemeente, Rijk en provincie.

Bij het tweede kernthema, interactie, gaat het om de samenwerking tussen bestuurslagen onderling en met de particuliere sector. De ISV-gelden zijn primair bedoeld als katalysator van investeringen door particuliere partijen, met name woningcorporaties. Ook het draagvlak voor veranderingsprocessen bij bewoners wordt essentieel geacht. Ten aanzien van de verhouding tussen de bestuurslagen gaat het minder om de hiërarchische verhoudingen maar om complementariteit en de inhoudelijke meerwaarde die men elkaar te bieden heeft: Rijk, provincies en gemeenten vullen elkaar vanuit hun eigen competenties en deskundigheid aan. Het Rijk schept de kaders, de provincie richt zich speciaal op de bovenlokale afstemming en de gemeente voert de regie.

Het derde kernthema, innovatie, slaat zowel op het vernieuwende en experimentele karakter van het ISV zelf als op de vernieuwing die het beoogt te stimuleren. Is de sturingsfilosofie zelf al vernieuwend, zij daagt ook de steden uit tot originaliteit en creativiteit in het opstellen van een ontwikkelingsprogramma en in de inhoudelijke uitwerking van het stedelijke vernieuwingsbeleid. Voor stedelijke vernieuwing is een grote variatie aan strategieën, processen, samenwerkingsverbanden en maatregelen nodig, die passen op de uiteenlopende stedelijke problemen die aan de orde zijn. Een effectief stedelijk vernieuwingsbeleid vergt de continue uitwisseling van kennis en ervaring tussen alle betrokken partijen. Voor innoverende projecten is een deel van

het budget afgezonderd, dat deels via tendering aan veelbelovende programma's en projecten wordt toegekend.²²

Met de gekozen sturingsfilosofie sluit het ISV nauw aan op het Grotesteden-beleid. Het ISV is erop gericht om de GSB-gemeenten – tevens aangemerkt als rechtstreekse gemeenten voor het ISV – meer armslag te bieden voor een gebiedsgerichte, samenhangende aanpak.²³

Innovatie Programma Stedelijke Vernieuwing (IPSV)

Het ISV is verdeeld in drie delen. Het normale deel van het budget beslaat 90% van het totaal en wordt het generieke deel genoemd. Van het totale budget wordt daarnaast een deel gereserveerd voor knelpunten en een deel gaat naar een innovatiebudget (samen 10% van het totaal). De meest innoverende plannen krijgen vanuit dit laatstgenoemde budget een extra bijdrage.

Het Innovatie Programma Stedelijke Vernieuwing (IPSV) zet als het ware een kop van ten hoogste 10% op het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV), bedoeld om creativiteit te genereren bij alle actoren in de stedelijke vernieuwing. Het IPSV is bedoeld als motor voor innovatie in de stedelijke vernieuwing. Na een competitie tussen de verschillende voorstellen worden de geselecteerde vernieuwende projecten en initiatieven in de etalage gezet. Het is aan de partijen op lokaal niveau om te bepalen welke onderwerpen zij het belangrijkste vinden en waarmee zij aan de slag willen. Het Rijk geeft daarbij toch een aantal thema's aan, ontleend aan de Nota Wonen en de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening: particulier opdrachtgeverschap, consumentgericht bouwen, betere benutting van de ruimte en kwaliteit van de openbare ruimte. Deze thema's zouden in een volgende periode overigens weer anders kunnen zijn.

Er zijn afzonderlijke budgetten voor kleine en grote projecten. Voor de selectie van ideeën, plannen en kleine projecten is een externe commissie van deskundigen ingeschakeld. Bij de grote voorbeeldprojecten is de maatschappelijke impact het belangrijkste criterium. Hier doet het Rijk de selectie zelf. Na een ambtelijke voorbereiding bepalen de staatssecretarissen Remkes, Faber en Ybema in overleg met minister Van Boxtel de keuze. Tabel 4.2 geeft een overzicht van de 498 IPSV-ideeën, -plannen en -projecten 2001, verdeeld naar prioritair thema.

Voor het IPSV konden drie soorten projecten worden ingediend: ideeën en plannen (projecten in de idee- en voorbereidingsfase), kleine voorbeeldprojecten (tot €7 miljoen) en grote voorbeeldprojecten (vanaf €7 miljoen). Verder

²² Zie brief van staatssecretaris Remkes aan de Tweede Kamer, 19 december 2000. Voor het IPSV is een budget beschikbaar van f 470 miljoen (€213,28 miljoen).

²³ Zie brief aan de Tweede Kamer voorjaar 1999, Investeringsbudget stedelijke vernieuwing: uitwerking en invoeringstraject.

Tabel 4.2 Werving van ideeën, plannen en projecten IPSV 2001¹

Prioritair thema	Aantal ingezonden aanvragen naar categorie			totaal
	ideeën en plannen	kleine projecten	grote projecten	
Versterk de verschillen tussen wijken en buurten	14	7	4	25
Particulier opdrachtgeverschap en consumentgericht bouwen	32	18	8	58
Allochtone woonmilieus	10	7	1	18
Architectonische kwaliteit van de openbare ruimte	16	16	7	39
Bedrijfsruimte voor startende ondernemers	6	7	2	15
Betere benutting van de ruimte in het bestaand stedelijk gebied	51	40	34	125
Integrale aanpak van de openbare ruimte met bijzondere aandacht voor groen	22	18	11	51
Duurzame stedenbouw: energiebesparing en duurzame energie	17	12	4	33
Samenwerkingsvormen van gemeente, maatschappelijke instellingen, projectontwikkelaars en bedrijfsleven	53	12	9	74
Geen beleidsprioriteit	1	2	0	3

1) Behoudens niet-ontvankelijke projecten en dubbeltellingen.

stonen negen prioritaire thema's centraal en indieners konden aangeven onder welk van die thema's hun aanvraag past. Het prioritair thema 'Betere benutting van de ruimte' scoort het hoogst, op afstand gevolgd door samenwerkingsvormen, particulier opdrachtgeverschap & consumentgericht bouwen en integrale aanpak van de openbare ruimte. Men realiseert zich overigens dat het IPSV niet beperkt is gebleven tot de G30, maar in beginsel alle steden omvat.

5 Meerjarenontwikkelingsprogramma's als stedelijke beleidskaders

De steden die in het Grotestedenbeleid participeren hebben hun Meerjarenontwikkelingsprogramma's (MOP's) uiterlijk 1 november 1999 ingediend. De overige gemeenten hadden de tijd tot 1 juli 2000. De plannen zijn getoetst aan de hand van twaalf prestatievelden (zie ook bijlage 1). Op basis van het streven naar maatwerk zijn per stad van de prestatievelden prestatie-eisen afgeleid.

Procesmatige prestatievelden:

1. Toekomstvisie op de stad als geheel en de inhoudelijke prestatievelden.
2. Samenhang beleidsterreinen: maatregelen vanuit diverse beleidsterreinen moeten onderling samenhangen.
3. Samenhang schaalniveaus: wijk, stad, provincie, landelijk. Stedelijke vernieuwing vindt op diverse schaalniveaus plaats.
4. Kansen en potenties van de stad met betrekking tot ligging, bereikbaarheid, historie, economie etcetera.
5. Private investeringen: de gemeente moet aangeven welke multiplier zij denkt te realiseren met haar investeringen uit het ISV en eigen middelen.
6. Prioriteiten stellen.

Inhoudelijke prestatievelden:

7. Meer kansen voor bedrijvigheid.
8. Aanbod gevarieerde woonmilieus.
9. Omgevingskwaliteit: parkeren, groen, beperking milieuhinder, cultuurhistorie, veiligheid, speelvoorzieningen.
10. Duurzame ontwikkeling: bodemsanering, duurzaam bouwen en energiebesparing.
11. Zorgvuldig ruimtegebruik: verdunning en verdichting.
12. Betrokkenheid versterken: beheer openbare ruimte, eigen woningbezit en participatie bij veranderingsprocessen.

Voor de volgende periode (2005-2009) wordt nog bepaald of er aanscherpingen nodig zijn van doelstellingen en prestatie-eisen. Voorts wordt nagegaan of het budget zal worden uitgebreid met componenten van de fysieke leefomgeving, die nog buiten het ISV vallen, zoals de infrastructuur. Het Ministerie van Verkeer & Waterstaat heeft in het Nationaal Verkeer- en Vervoersplan aangekondigd een krachtige decentralisatie te willen doorvoeren door het verruimen van de middelen in het kader van de Gebundelde Doeluitkering (GDU). Het departement denkt daarbij niet aan het rechtstreeks subsidiëren van steden, maar aan de introductie van Regionale Mobiliteitsfondsen.

De Meerjarenontwikkelingsprogramma's van de G30 hebben betrekking op de economische, de sociale en de fysieke pijler van het Grotestedenbeleid. Bijlage 2 geeft een compleet overzicht van de MOP's van de G30.

In de publicatie 'Herstructureringsplannen en woningbouwproductie' geeft het EIB (2000: 18-37) een overzicht van de woningbouw- en woningverbeteringsplannen 2000-2004 per gemeente, die in de MOP's zijn opgenomen. Het

EIB hanteert hierbij de volgende indeling:

- Sloop: afbraak
- Nieuwbouw: binnenstedelijk (inclusief wonen boven winkels)
- Verbetering: sociale en particuliere woningverbetering (inclusief opplussen en funderingsherstel)
- Geluid: gevelisolatie
- Verkoop: te verkopen sociale huurwoningen.

Ten slotte is er een kolom 'onverdeeld', waarin de niet nader gespecificeerde informatie uit de Meerjarenontwikkelingsprogramma's is opgenomen (bijvoorbeeld als de gemeente aangeeft 2000 woningen te willen slopen of verbeteren). Op grond van een aantal normbedragen heeft het EIB aan deze categorieën gemiddelde investeringsbedragen gekoppeld: f200.000 (€90.756) voor nieuwbouw en f15.000 (€6.807) voor geluidsisolatie. Tabel 5.1 biedt een overzicht van de herstructurerings-opgave van de G30, 2000-2004 (in aantallen woningen), zoals het EIB dit samenstelde.

Opvallend is dat er per saldo in de periode 2000-2004 in de herstructureringswijken woningen worden toegevoegd: 62.396 nieuwbouw – 35.314 sloop = 27.082 woningen uitbreiding van de voorraad. Volgens de plannen zullen er ruim 39.000 woningen worden verkocht en iets minder, ruim 35.000 woningen, gesloopt. Het aantal te verbeteren woningen is bijna twee maal zo groot als het aantal te slopen woningen, althans op papier: 66.140 versus 35.314 woningen. De verschillen tussen de gemeenten onderling zijn groot, soms wonderlijk groot. Het nieuwbouwvolume in Rotterdam (waar de tekorten niet schrikbarend zijn) is opvallend hoog (15.000 woningen). Naast de nieuwbouwplannen van de G4 zien we hoge nieuwbouwambities in Haarlem, Eindhoven, Groningen, Dordrecht en Schiedam. De verbeterplannen zijn spectaculair in Amsterdam (1/3 van de G30-verbeterproductie), op afstand gevolgd door Rotterdam, Groningen, Den Haag, Arnhem en Schiedam. Uitgesproken mager lijken de verbeterplannen in Utrecht volgens tabel 5.1, maar onze Utrechtse informanten weten te melden dat het aantal van 400 woningen alleen betrekking heeft op gesubsidieerde particuliere woningverbetering. Daar komen voor de periode 2000-2004 nog een fors aantal te verbeteren corporatiewoningen bij (de gemeente en de woningcorporaties maken afspraken over minimaal 3000 te verbeteren woningen tot 2015). Tenslotte zijn er nog onbekende aantallen ongesubsidieerde woningverbeteringen. Dit werpt een ander licht op het in tabel 5.1 vermelde aantal voor Utrecht.

De lijst met verkoopprogramma's werd in 2000 aangevoerd door Amsterdam (15.000), gevolgd door Rotterdam (8.000) en Eindhoven (3.500). Veel gemeenten hadden nog geen of zeer lage streefcijfers.

In hoofdstuk 5 worden door verschillende instanties kanttekeningen geplaatst bij de Meerjarenontwikkelingsprogramma's van de G30. Uit deze kanttekeningen zal blijken dat de steden thans interessante leerprocessen door-

Tabel 5.1 Overzicht herstructureringsopgave (in aantallen woningen) in de G30, 2000-2004

	Sloop	Nieuwbouw	Verbetering	Geluid	Verkoop	Onverdeeld
Amsterdam	6.250	nb	22.500	5.000	15.000	3.000
Rotterdam	5.000	15.000	6.600	1.500	8.000	nvt
Den Haag	4.425	7.650	4.575	1.100	nb	nvt
Utrecht	2.250	5.650	400	600	nb	nvt
Alkmaar	nb	2.000	1.250	nb	nb	750
Almelo	650	1.130	nb	nb	600	nvt
Amersfoort	nb	nb	nb	290	nb	nvt
Arnhem	400	990	4.270	200	850	600
Breda	nb	nb	1.000	500	nb	nvt
Den Bosch	nb	2.035	1.000	nb	250	500
Deventer	695	1.650	140	nb	225	nvt
Dordrecht ²⁾	750	2.300	1.700	125	nb	1.800
Eindhoven	nb	2.750	3.000	500	3.500	1.000
Emmen	380	815	nb	533	800	600
Enschede	1.250	nb	500	100	1.250	1.300
Groningen	3.000	2.450	5.250	nb	1.000	nvt
Haarlem	2.000	3.900	2.900	250	nb	nvt
Heerlen	879	536	nb	290	nb	775
Helmond	900	1.900	100	nb	250	nvt
Hengelo	700	1.550	720	200	600	nvt
Leeuwarden ²⁾	1.475	1.100	310	nb	1.600	nvt
Leiden	425	1.990	1.625	459	500	100
Lelystad	1.000	1.700	1.200	nb	2.000	nvt
Maastricht	1.000	nb	1.750	nb	750	1.800
Nijmegen	nb	nb	nb	nb	nb	6.500
Schiedam	1.035	2.200	3.350	nb	375	620
Tilburg	nb	1.600	nb	350	nb	nvt
Venlo	nb	nb	nb	450	100	nvt
Zaanstad	350	1.000	1.000	175	1.250	nvt
Zwolle	500	500	1.000	200	250	nvt
Totaal¹⁾	35.314	62.396	66.140	12.822	39.150	19.345

1) Voor vrijwel alle gemeenten geldt dat niet voor alle ingrepen concrete doelen zijn geformuleerd. De totalen betreffen dan ook slechts de som van de bekende plannen.

2) De aantallen zijn een gemiddelde van de in het gemeentelijk plan gegeven marge.

Bron: Meerjarenontwikkelingsprogramma's, bewerking EIB, 2000: 59

maken en dat in een intensieve interactie tussen actoren binnen de stad, tussen centrale stad en regiogemeenten en tussen stad en investeringsdepartementen de basis onder de MOP's sterker zal worden, naarmate de inhoud en programmering zich dynamisch weten aan te passen aan wijzigende omstandigheden, voortschrijdend inzicht en nadere politieke oordeelsvorming.

6 Kanttekeningen bij het vigerend stedelijk vernieuwingsbeleid

6.1 Inleiding

Recentelijk hebben diverse instanties kanttekeningen geplaatst bij het stedelijk investeringsbeleid, met name het stedelijk vernieuwingsbeleid. Achtereenvolgens geven wij aandacht aan de beschouwingen van het Centraal Planbureau (2000), het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid (2000), de Algemene Rekenkamer (2001) en RIGO Research en Advies (2001). Merkwaardig genoeg is het ICES-beleid tot nu toe nog niet aan een evaluatie-onderzoek onderworpen. Eén project heeft het leeuwendeel van alle kritiek over zich heen gekregen: de Betuwelijn. Deze interessante thematiek valt echter buiten het bestek van deze studie.

6.2 Evaluatie door het Centraal Planbureau (2000)

Het Centraal Planbureau heeft in het begin van 2000 een globale evaluatie uitgevoerd van de ontwikkelingsvisies en -programma's van de 25 directe GSB-gemeenten (CPB, 2000). Er wordt globaal ingegaan op de effectiviteit van het in de meerjaren-programma's voorgestelde beleid. Het gaat dan voornamelijk om een globale beoordeling van de werking van veel voorkomende typen van beleid. Niet de doelstellingen worden beoordeeld, maar de middelen in relatie tot de doelstellingen.

Het CPB trok zes conclusies:

1. Er is een grote gelijkvormigheid in het voorgestelde beleid van de G25, met name bij de economische pijler en in mindere mate bij de sociale pijler.
2. Het voorgestelde beleid sluit niet altijd aan bij aard en omvang van de problemen. Wat de fysieke pijler betreft, wordt geconcludeerd dat er wel veel specifieke projecten worden voorgesteld, maar dat de relatie met de knelpunten in de stad (stedelijke woningmarkt of bereikbaarheidsproblemen) vaak niet duidelijk wordt.
3. De gemeentelijke invloed op de GSB-problematiek is soms beperkt. Met name op de verschillende beleidsterreinen als volkshuisvesting, bereikbaarheid en economie ligt een regionale aanpak meer voor de hand. Dit ontbreekt in vele steden. Sommige gemeenten bleken van een stedelijke arbeidsmarkt uit te gaan en vooral de grotere steden bleken geen rekening met de randgemeenten te houden. De gevolgen van een stedelijke aanpak voor de omgeving van de stad werden ook niet altijd goed in beeld gebracht.
4. Hoewel veel voorgesteld beleid afhankelijk is van de medewerking van vele partijen, is er nauwelijks aandacht voor beleidsobstakels en prikkels voor betrokken partijen.
5. De programma's en de daarin opgenomen financiële kaders zijn ondoor-

zichtig. Vaak zijn de stedelijke programma's niet afzonderlijk leesbaar en er ontbreken heldere financiële overzichten, waaruit blijkt wat men al doet en wat men denkt te gaan doen. Een derde kritiekpunt is dat er geen eenduidige wijze bestaat waarop de financiële overzichten worden opgesteld.

6. De laatste conclusie heeft betrekking op de meetbare doelstellingen. Deze zijn moeilijk te hanteren. Volgens de CPB is in de steden weinig bekend over de omvang van bepaalde problemen en is er nauwelijks informatie over de effectiviteit van beleid.

Tenslotte heeft het CPB de indruk dat er weinig beleidsinnovatie is waar te nemen. Er worden nauwelijks projecten voorgesteld, die problemen of kansen op een vernieuwende wijze aanpakken.

Het CPB (2000) constateerde in de eerste evaluatie van het Grotestedenbeleid dat het rijksbeleid in veel gevallen sturender bleek te zijn dan de specifieke lokale problematiek. Over de Meerjarenontwikkelingsprogramma's (MOP's) meldt het CPB (2000: 23):

“Een opvallend punt is de grote gelijkvormigheid tussen stedelijke programma's; veel bestaand beleid van de departementen keert terug. Veel voorgesteld beleid wordt onvoldoende onderbouwd met een gedegen probleemanalyse van de lokale situatie. Verder vindt nauwelijks prioritering van beleid plaats op basis van de belangrijkste lokale problemen.”

De specifieke lokale situaties of bijzondere invullingen op stedelijk niveau blijven buiten beschouwing. Op grond hiervan is het rapport wel gekritiseerd. Van Kempen merkt op dat het CPB-rapport zich sterk op de negatieve punten richt en dat het zeer opvallend is dat positieve punten ontbreken. Naar zijn mening was het beter geweest om iets langer de tijd te nemen voor het uitbrengen van dit rapport en daarmee een wat evenwichtiger geheel af te leveren (R. van Kempen, Tijdschrift voor de Volkshuisvesting 2000/3: 24-28).

6.3 Evaluatie herstructureringsbeleid door het EIB (2000)

Het EIB ging na in hoeverre de plannen die door de steden in hun MOP zijn gepresenteerd haalbaar zijn. Allereerst onderzocht het EIB in hoeverre de financiering afhankelijk is van derden: woningcorporaties, particuliere beleggers, overige marktpartijen. Nagegaan is of het MOP over deze externe bijdragen zekerheden vermeldt. Bij een multiplier hoger dan of gelijk aan 4 wordt de ingeboekte bijdrage van derden door het EIB als onrealistisch aangemerkt. Een multiplier tussen 1 en 2,5 beschouwt het EIB als haalbaar. In de overige gevallen (2,5 – 4) beoordeelt het EIB de haalbaarheid als redelijk (EIB, 2000: 39). Bij deze normering wijkt het EIB sterk af van de beleidsintenties van het kabinet dat uitgaat van een multiplier in de stedelijke vernieuwing van 10.

Waar de corporaties voor de financiering moeten zorgdragen, is nagegaan wat

Tabel 6.1 Haalbaarheid van woningingrepen bij stedelijke vernieuwing in de G30, volgens het EIB

	Derden	Corporatie	Plan	Particulier	Sloop	
Amsterdam	-	+/-	+	o	+/-	+ De factor vormt voor de haalbaarheid geen (potentieel) knelpunt.
Den Haag	+/-	+/-	+	+	+	
Rotterdam	o	+	+	+	+	
Utrecht	o	+/-	+	-	-	+/- De factor bevat zowel haalbaarheidsverhogende als -verlagende elementen.
Alkmaar	o	-	+/-	o	o	
Almelo	-	+	+/-	-	-	
Amersfoort	o	+/-	-	o	o	- De factor kan voor de haalbaarheid van de gestelde doelen een knelpunt vormen.
Arnhem	o	+	+	o	+	
Breda	o	+/-	+/-	o	o	
Den Bosch	o	+	+/-	o	+	o De haalbaarheid is niet (uit het meerjarenontwikkelingsplan) af te leiden.
Deventer	-	+	+	o	+	
Dordrecht	-	+/-	+	o	o	
Eindhoven	+	+	+	o	o	
Emmen	+/-	+	+	o	+	
Enschede	o	+	+/-	-	-	
Groningen	+	+/-	+	-	-	
Haarlem	-	+	+	+	-	
Heerlen	o	+/-	+/-	o	o	
Helmond	o	+	+	o	-	
Hengelo	-	+/-	+	o	+/-	
Leeuwarden	-	-	+	-	-	
Leiden	+	+/-	+	+	-	
Lelystad	o	-	+	o	-	
Maastricht	-	+	+/-	o	-	
Nijmegen	-	+	-	o	o	
Schiedam	-	+/-	+	+	+/-	
Tilburg	o	+	+/-	o	o	
Venlo	o	+/-	+/-	o	o	
Zaanstad	o	+	+	o	+	
Zwolle	o	+/-	+	+	+/-	

Derden = bijdrage die van derden wordt verwacht

multiplier 4 of hoger: onrealistisch

(-)

multiplier 2,5 – 4: redelijk

(+/-)

multiplier 1 – 2,5: haalbaar

(+)

Corporatie = vermogenspositie van corporaties in de desbetreffende gemeente

weerstandsvormen lager dan 5%: negatief

(-)

weerstandsvormen tussen 5% en 14,7%

(+/-)

weerstandsvormen hoger dan 14,7%

(+)

Plan = mate waarin ingrepen, in aantallen, concreet

in de meerjarenontwikkelingsplannen worden genoemd

concreet aantal gemeld voor geen of één ingreep

(-)

concreet aantal gemeld voor 2 of 3 ingrepen

(+/-)

concreet aantal gemeld voor 4 of meer ingrepen

(+)

Particulier = het bestaan van een subsidieregeling voor particuliere woningverbetering; eventueel met actieve inzet van het aanschrijvingsinstrument

ja

(+)

neen

(-)

Sloop = de gerealiseerde sloop in het verleden in combinatie met herhuisvestingsbeleid (het EIB geeft hierbij geen eenduidige criteria aan)

positief

(+)

negatief

(-)

Bron: EIB, 2000: 61

het weerstandsvermogen van de corporatie(s) ter plaatse is. Het Centraal Fonds Volkshuisvesting (CFV) stelt dit vermogen vast door het eigen vermogen te verhogen met de egalisatierekening en de voorzieningen, minus de eventuele immateriële vaste activa en een eventuele herwaarderingsreserve. In de G30 tezamen is het weerstandsvermogen van de corporaties gemiddeld 14,7% van het balanstotaal. De CFV-norm terzake is 5%. Als deze norm niet wordt gehaald, is de haalbaarheid van de herstructureringsplannen volgens het EIB in gevaar, al blijft het denkbaar dat corporaties investeringen financieren uit de opbrengst van woningverkoop. Overigens is het niet duidelijk hoe het EIB is omgegaan met regionaal en landelijk toegelaten instellingen. Door fusies ontstaan er steeds meer mogelijkheden voor financieel sterke corporaties om onrendabele taken in bepaalde steden aan te pakken.

De haalbaarheid van het particuliere woningverbeteringsbeleid wordt door het EIB bepaald door na te gaan of er een subsidieregeling van kracht is, dan wel of het aanschrijvingsinstrument actief wordt ingezet.

Het feit dat gemeenten in hun MOP bepaalde opgaven kwantificeren, betekent nog niet dat de realisatie van deze taakstellingen gegarandeerd is. Onder meer als men aan de procesvereisten wil voldoen, kunnen er vertragingen optreden of kunnen plannen worden bijgesteld. Vooral daar waar de gemeente afhankelijk is van initiatieven en financiering door derden, kunnen zich tal van onverwachte situaties voordoen, zowel ten goede als ten kwade.

De Wet Stedelijke Vernieuwing maakt het mogelijk om kortingen op toekomstige subsidies op te leggen of extra voorwaarden te introduceren. Het niet of niet volledig realiseren van de gestelde doelen is op zich niet een voldoende grond voor een sanctie (EIB, 2000: 39). Als de betrokken gemeente overtuigend kan aantonen dat verantwoord en naar beste vermogen stedelijk vernieuwingsbeleid is gevoerd, ligt een sanctie niet in de rede. De memorie van toelichting van de WSV geeft aan dat slechts bij hoge uitzondering op subsidies zal worden gekort.

Tabel 6.1 geeft aan hoe de plannen van de G30 op haalbaarheid door het EIB worden beoordeeld.

Evenals andere onderzoeksinstellingen stelt het EIB vast dat de gemeenten in veel gevallen in hun MOP weinig concreet zijn. Slechts zes steden bespreken en formuleren in hun MOP voor alle typen ingrepen, exclusief onverdeeld, een doelstelling voor de periode 2000-2004 in aantallen woningen.

Tabel 6.2 geeft een totaal overzicht van de ingrepen en het aantal gemeenten dat daarbij een concrete taakstelling formuleerde. De categorie 'onverdeeld' is daarbij weggelaten. Vijf steden formuleerden voor slechts één of twee van de onderscheiden ingrepen een doelstelling in aantallen woningen. Nijmegen maakte geen enkele ingreep concreet en Amers-

Tabel 6.2 Concrete taakstellingen in MOP's van de G30

Maatregel	Aantal gemeenten
Sloop	22
Nieuwbouw	23
Verbetering	23
Geluid	19
Verkoop	20

Bron: Meerjarenontwikkelingsprogramma's G30, bewerking EIB, 2000: 60

foort formuleerde slechts voor één van de gedefinieerde ingrepen een concrete doelstelling.

De bekende sloopplannen hebben betrekking op 35.000 woningen. Van acht steden zijn de taakstellingen terzake onbekend. De Nota Mensen, wensen, wonen formuleert voor de periode van vijf jaar een sloopopgave van 150.000 woningen. De plannen van de G30 blijven ver achter bij de sloopopgave volgens de nota Mensen, wensen, wonen. Ongeveer 35% van de Nederlandse woningvoorraad staat in de G30. Omdat de ouderdom van deze woningen gemiddeld hoger is, het aandeel huurwoningen hoger en de marktpositie kwetsbaarder, zou men voor de G30 geplande sloopcijfers van circa 75.000 woningen verwachten, als men zich zou voegen naar de sloopopgave in de Nota Wonen.

De binnenstedelijke nieuwbouw, voor zover bekend, omvat 62.000 woningen (exclusief zeven gemeenten zonder opgave). Bijna een kwart hiervan is gepland in Rotterdam, waar zich uitzonderlijke grote binnenstedelijke locaties bevinden: oude haventerreinen en de Kop van Zuid. Als de zeven gemeenten zonder opgave (waartoe ook Amsterdam behoort) krachtig zouden bijdragen aan de nieuwbouwtaakstelling, zijn ten hoogste 100.000 nieuwe woningen in de G30 in de periode 2000-2004 te verwachten.

Het gaat om een totale investeringsopgave van circa f12,5 miljard (€5,67 miljard) volgens het EIB (2000: 59).

De plannen van de G30 voor de periode 2000-2004 omvatten voorts 66.000 te verbeteren woningen (geen opgave: zeven gemeenten) en ruim 39.000 te verkopen sociale-huurwoningen (geen opgave: tien gemeenten), waarvan 15.000 in Amsterdam en 8.000 in Rotterdam.

De Nota Mensen, wensen, wonen gaat uit van 250.000 te verkopen huurwoningen in de periode 2000-2004 in heel Nederland. Voor de G30 zou dat, bij een evenredige bijdrage aan dit programma, neerkomen op $45\% \times 250.000 =$ circa 112.500 woningen (45% van de totale voorraad sociale-huurwoningen bevindt zich in de G30). Ook al ontbreken er taakstellingen bij tien van de G30-gemeenten, toch is het nu al duidelijk dat de verkoopplannen of verkoopschattingen van de G30 ver achterblijven bij de cijfers die in de Nota Mensen, wensen, wonen worden genoemd.

Maximaal 100.000 woningen worden verbeterd door de G30 als we de nonresponse positief interpreteren. Met de geplande woningverbetering is volgens het EIB (2000: 60) een bedrag van f3,3 miljard (€1,49 miljard) gemoeid. Slechts elf gemeenten maken in hun MOP melding van stadsbrede plannen op het gebied van de sociale woningverbetering.

Concrete plannen op het gebied van de particuliere woningverbetering (exclusief funderingsherstel) worden in slechts 37% van de G30 aangetroffen. Een concrete geluidsisolatie-doelstelling is voor 13.000 woningen geformuleerd (elf gemeenten geven geen aantal aan). Het is niet duidelijk waarom in

het EIB-overzicht maatregelen ter verbetering van de energieprestatie ontbreken. Het EIB schat de investering in verbetering van de geluidsisolatie op f195 miljoen (€88,5 miljoen). Er worden ook gemeenten gesignaleerd, zoals Groningen, die het geluidsprobleem bij de bron aanpakken en investeren in stil asfalt en geluidswallen.

Ten slotte presenteren 13 gemeenten onverdeelde taakstellingen voor nog eens bijna 20.000 woningen.

Over de haalbaarheid van de herstructureringsplannen maakt het EIB (2000: 60-64) een aantal opmerkingen. De sloopplannen van de gemeenten zijn ten opzichte van het recente verleden ambitieus te noemen. Zo wil Groningen in vijf jaar 3.000 woningen slopen, nadat hier in de elfjarige periode 1988-1998 nog geen 650 woningen zijn gesloopt. Acht steden (waaronder Rotterdam en Zaanstad) hebben sloopplannen die haalbaar lijken ten opzichte van de in het recente verleden gerealiseerde sloop en de plannen voor herhuisvesting. De meeste gemeenten laten niet blijken of er concrete herhuisvestingsplannen zijn voor de bewoners van sloop panden. Het EIB acht de haalbaarheid van veel sloopplannen onzeker.

Elf gemeenten noemden in hun Meerjarenontwikkelingsprogramma concrete aantallen woningen voor drie of minder soorten ingrepen. Meer dan 60% van de gemeenten meldt met betrekking tot de sociale woningverbetering dat er nog (wijk)plannen moeten worden opgesteld, of geven niet aan wat de plannen zijn. De kans dat in deze gemeenten in de periode 2000-2004 weinig sociale woningverbetering zal worden uitgevoerd, is groot.

In drie gemeenten (Leeuwarden, Alkmaar en Lelystad) vormt de vermogenspositie van de corporatiesector een groot knelpunt. De extra tegemoetkoming die Lelystad in het verleden van het Rijk heeft ontvangen, heeft op dit punt onvoldoende soelaas gebracht.

Tabel 6.3 geeft voor de G30 een overzicht van het gemiddeld weerstandsvermogen van de corporaties per gemeente (in procenten van het balanstotaal).

Eindhoven blijkt de rijkste woningcorporaties te hebben. Door voortgaande fusiebewegingen kunnen de cijfers per gemeente in tabel 6.3 snel wijzigen.

In verschillende steden zijn convenanten met corporaties afgesloten, zoals in Groningen, Haarlem, Leeuwarden en Zwolle. Volgens het EIB (2000: 62) zeggen

Tabel 6.3 Gemiddeld weerstandsvermogen van de corporaties per gemeente, G30, 1999 (in procenten van het balanstotaal)

Rang	Stad	Weerstandsvermogen (in %)
1	Eindhoven	33,4
2	Nijmegen	23,8
3	Emmen	23,3
4	Den Bosch	21,9
5	Tilburg	21,3
6	Deventer	20,7
7	Rotterdam	18,2
8	Maastricht	17,4
9	Arnhem	17,3
10	Haarlem	17,1
11	Helmond	16,9
12	Enschede	15,5
13	Zaanstad	15,2
14	Almelo	14,8
	<i>gemiddeld</i>	14,7
15	Den Haag	14,4
16	Amsterdam	14,3
17	Dordrecht	13,9
18	Heerlen	13,9
19	Venlo	13,3
20	Hengelo	13,0
21	Zwolle	12,5
22	Schiedam	11,4
23	Amersfoort	10,6
24	Breda	10,0
25	Utrecht	9,9
26	Groningen	7,9
27	Leiden	7,9
	<i>CFV-norm</i>	5,0
28	Leeuwarden	4,6
29	Alkmaar	3,0
30	Lelystad	2,4

Bron: Centraal Fonds Volkshuisvesting, bewerking EIB, 2000: 63

deze vrijblijvende convenanten weinig over de haalbaarheid van de herstructureringsplannen.

In het algemeen constateert het EIB dat de financiële overzichten en de dekking van de plannen onduidelijk zijn. Bij veel gemeenten is een deel van de begroting nog ongedekt. De ambities liggen daar dus hoger dan naar huidige inzichten mogelijk lijkt. Dertien gemeenten vermelden expliciet een tekort. Andere gemeenten kunnen een tekort taakstellend onder de post 'derden' hebben ondergebracht. Zes steden geven in het geheel geen inzicht in de bijdrage van derden. De overige gemeenten verwachten veelal een forse financiële bijdrage van derden. Geen enkele gemeente maakt duidelijk of deze bijdragen al zeker zijn, gezien toezeggingen van derden. De financiële overzichten zijn vaak onduidelijk en onderling nauwelijks vergelijkbaar.

Voor Almelo, Den Haag, Haarlem, Rotterdam en Zwolle geldt dat een vigerende subsidieregeling voor particuliere woningverbetering de haalbaarheid van plannen op dit terrein kan bevorderen. In deze gemeenten wordt tevens het aanschrijvingsinstrument actief ingezet. In 19 plannen ontbrak voldoende informatie om over de haalbaarheid een positieve uitspraak te kunnen doen. De overige gemeenten hebben geen subsidieregeling. De haalbaarheid van de plannen voor particuliere woningverbetering in deze gemeenten wordt door het EIB (2000: 64) laag ingeschat.

Al met al constateert het EIB dat bij het merendeel van de G30 stevig gefundeerde plannen ter uitvoering van de herstructureringsplannen ontbreken. Het EIB (2000: 64) voegt daaraan toe: *"Dat ook de uitvoering van het herstructureeringsbeleid hinder zal ondervinden van procedurele vertragingen lijkt zeer waarschijnlijk"*. Het EIB maakt evenwel niet duidelijk op welk onderzoek deze constatering is gebaseerd. Al met al rekent het EIB met een totaal investeringsbedrag van ruim f15 miljard (€6,8 miljard) in woningbouw- en verbeteringsactiviteiten in de G30 gedurende de periode 2000-2004, dat is f2,5 (€1,13 miljard) à f3,5 miljard (€1,59 miljard) bouwproductie op jaarbasis. Ten opzichte van de totale woningbouwinvesteringen (nieuwbouw, herstel en verbouw) in 1999 van ruim f30 miljard (€13,6 miljard) presenteren de G30 volgens het EIB (2000: 64) geen opzienbarende cijfers.

6.4 Bevindingen van de Algemene Rekenkamer (2001)²⁴

In de periode oktober 1999 tot en met oktober 2000 heeft de Algemene Rekenkamer onderzoek gedaan naar het Grotestedenbeleid. Het onderzoek had betrekking op de periode 1995-2000. Gekeken is naar de mate waarin het Gro-

²⁴ Deze paragraaf is ontleend aan het rapport Grotestedenbeleid van de Algemene Rekenkamer (2001: 1-7).

testedenbeleid van het Rijk wordt vertaald in beleid en uitvoering op gemeentelijk niveau ('doorwerking') en naar de kwaliteit van de beleidsinformatie waarmee de beoogde prestaties en effecten van het beleid gevolgd kunnen worden. Ook heeft de Rekenkamer beoordeeld of het Rijk voldoende zicht heeft op de mate waarin de beoogde financiële injectie voor de grote steden ('financiële intensivering') is gerealiseerd, en of de selectie van de steden is gebeurd op basis van adequate beleidsinformatie.

De Algemene Rekenkamer heeft het onderzoek beperkt tot twee beleidsvelden binnen het GSB: het drugsoverlastbeleid en de stadseconomie, passend binnen de sociale, respectievelijk economische pijler van het GSB. De fysieke pijler bleef dus buiten beeld. Niettemin trekt de Algemene Rekenkamer een aantal conclusies die ook voor de fysieke pijler van betekenis zijn.

Wat de doorwerking betreft, blijkt uit het onderzoek dat het Grotestedenbeleid duidelijker tot uitdrukking komt in het stadseconomiebeleid dan in het drugsoverlastbeleid van de onderzochte grote steden. De vraag of het beleid maatschappelijk effect heeft gehad, kan na vijf jaar Grotestedenbeleid niet worden beantwoord. Dat heeft vooral te maken met het tot nu toe ontbreken van een systematische terugblik op de eerste periode van het Grotestedenbeleid (1995-1999). Ook kan niet worden vastgesteld of de ambities op het terrein van de financiën zijn gerealiseerd, omdat de doelstelling hiervoor niet duidelijk was omschreven en omdat vergelijkende informatie ontbrak over de financiële intensivering bij steden die geen deel uitmaakten van het Grotestedenbeleid. Ten slotte blijken de steden die wél in het beleid betrokken werden, in de verschillende fasen steeds aan de hand van verschillende criteria te zijn geselecteerd.

Beleidsinformatie

De Rekenkamer concludeert dat na vijf jaar Grotestedenbeleid de vraag of het beleid effect heeft gehad, niet kan worden beantwoord. De verschillende instrumenten die de minister van GSI heeft ingezet bieden dit inzicht niet. Het gaat dan onder meer om de zogenoemde 'gsb-monitor': een monitoringsysteem waarmee gevolgd wordt in hoeverre de kwantitatieve doelstellingen van het Grotestedenbeleid gerealiseerd worden. Ofschoon de monitor veel gegevens heeft opgeleverd over de verschillende onderdelen van het beleid, is (nog) geen beeld van de gehele convenantsperiode bekend. Daarbij speelt ook een rol dat de gsb-monitor in de eerste periode van het Grotestedenbeleid een signalerende functie had en geen koppeling legde tussen doelrealisatie en het ingezette beleid, en dat de doelen en ijkpunten in de eerste periode soms weinig concreet geformuleerd waren.

Een ander instrument is de visitatie van steden die eens in de vier jaar wordt uitgevoerd door een commissie van onafhankelijke deskundigen en vertegenwoordigers van gemeenten, provincies en Rijk. De visitatieronde heeft, vanwege het tijdstip waarop zij plaatsvond, vooral tot inzichten geleid over de opzet

van het Grotestedenbeleid, en niet over de mate waarin doelen zijn bereikt. Een systematische terugblik op de eerste periode van het Grotestedenbeleid ontbreekt dus. Voor zover de benodigde beleidsinformatie wél beschikbaar was, vond de Rekenkamer de kwaliteit overigens meestal voldoende.

De monitor en visitatie krijgen in de tweede convenantsperiode een minder uitgebreid karakter. De nieuwe opzet van de monitor gaat uit van effectmeting voor de hoofddoelstellingen van het beleid; bij het formuleren daarvan is beter rekening gehouden met de beschikbaarheid van gegevens.

De Rekenkamer vraagt zich wel af of uitspraken over de effecten straks haalbaar zijn, gezien de beleidsvrijheid van de steden bij het nader formuleren van de doelstellingen en het vaststellen van de ambitieniveaus. Het Rijk zal de ambitieniveaus van de afzonderlijke steden in de effectmeting moeten betrekken wil het daadwerkelijk een beeld krijgen van het effect van het Grotestedenbeleid.

De functie van de visitatie wordt in de tweede periode beperkt tot 'leren'. De verantwoordingsfunctie waarvan in de eerste periode van het Grotestedenbeleid nog sprake was, is losgelaten. Het Rijk zal op een andere wijze in de informatie over de voortgang van de bestuurlijke doelstellingen in de steden moeten voorzien.

Financiële intensivering en selectie van steden

Of de ambities op het terrein van de financiën zijn gerealiseerd, blijkt niet te kunnen worden vastgesteld omdat bij de formulering van het beleid de doelstelling hiervoor niet duidelijk is omschreven. Bovendien is de beleidsinformatie over de financiële verhouding tussen het Rijk en de grote gemeenten onvolledig. Onduidelijk is hoe, gelet op ombuigingen en dergelijke, de financiële geldstromen van Rijk aan steden zich hebben ontwikkeld en hoe de positie van de grote steden zich ten opzichte van de overige steden heeft ontwikkeld.

De Rekenkamer stelt vast dat de algemene financiële intensiveringen in beide perioden van het Grotestedenbeleid aanzienlijk zijn geweest, maar dat het uitsluitend voor de grote steden beschikbaar gestelde geld beperkter van omvang is, te weten f318 miljoen (€144,3 miljoen) in de eerste periode en f630 miljoen (€285,9 miljoen) in de tweede periode.

Wat de selectie van steden betreft, concludeert de Rekenkamer dat de selectiecriteria niet consistent zijn geweest en dat bovendien de gebruikte beleidsinformatie niet altijd van voldoende kwaliteit was. Vastgesteld is dat het kwaliteitsniveau van de gehanteerde beleidsinformatie van invloed was op de selectie van steden.

Aanbevelingen Rekenkamer

De Rekenkamer legt het kabinet de volgende aanbevelingen voor:

Doorwerking

- De minister van GSI zou het inzicht in de belemmeringen en stimulansen voor doorwerking moeten uitbreiden naar het geheel van het Grotestedenbeleid.
- Om de steden bij de uitvoering van het Grotestedenbeleid te ondersteunen dient het Rijk meer dan tot nu toe de belemmerende en stimulerende factoren die het Rijk kan beïnvloeden weg te nemen respectievelijk te versterken.
- De belemmeringen en stimulansen op lokaal niveau die de stad zelf kan beïnvloeden, zouden uitdrukkelijk betrokken moeten worden bij de afspraken voor een (eventuele) derde convenantsperiode.

Beleidsinformatie

- Het Rijk zou systematischer moeten terugblikken op het Grotestedenbeleid, zodat inzicht ontstaat in de mate waarin de doelstellingen worden bereikt en de mate waarin het beleid effectief is, en wat de mogelijke verklaringen daarvoor zijn. Daarbij dient ook de doorwerking van het beleid bij de steden betrokken te worden en het effect dat daarvan uitgaat op het bereiken van de maatschappelijke doelen.
- In de toekomstige effectmeting zouden de ambitieniveaus van de steden op de verschillende beleidsterreinen moeten worden meegenomen, opdat een goede vergelijking met de controlesteden mogelijk is.

Financiële intensivering

- Het Rijk moet inzicht krijgen in de mate waarin het Grotestedenbeleid zorgt voor een financiële intensivering in de betrokken steden, ook vergeleken met de steden die niet onder dit beleid vallen.

Selectie van steden

- Er dient tijdig een integrale beoordeling plaats te vinden van de selectie van steden, met het oog op de nieuwe convenantsperiode.

6.5 Analyse van RIGO Research en Advies (2001)

Centraal in het onderzoek dat RIGO heeft verricht, staat de stedelijke vernieuwing: hoe geven de steden invulling aan de ‘geest’ en de ‘letter’ van de Wet Stedelijke Vernieuwing? Analytisch en praktisch is het lastig om het ISV goed van het GSB te onderscheiden. In de MOP’s zijn de fysieke, economische en sociale beleidsterreinen in nauwe samenhang beschreven; om deze samenhang is het in het GSB begonnen. De ISV-regeling kreeg pas in de loop van de tweede helft van 1999 haar definitieve vorm. Op dat moment waren de dertig

rechtstreekse gemeenten reeds ver gevorderd op het GSB-traject van het formuleren van een stadvisie en de uitwerking daarvan in een meerjarenontwikkelingsprogramma. Hoewel de betreffende beleidsterreinen in de MOP's van de grote steden doorgaans wel aan bod komen, is het toetsingskader niet meer van invloed geweest op de wijze waarop de fysieke prestaties in het MOP worden gepresenteerd. De onderzoekers stonden voor de opgave om, nadat de steden zelf hun best hadden gedaan fysieke, economische en sociale maatregelen in een enkel meerjarig ontwikkelingsprogramma te integreren, de specifieke fysieke, uit ISV-middelen te financieren, maatregelen daaruit weer los te pellen.

Ook bestuurlijk en organisatorisch heeft het ontwikkelen van het GSB- en ISV-beleid bij de gemeenten veel in gang gezet. Naast het opbouwen van een samenvattend beeld van de inhoud van de MOP's, had het RIGO-onderzoek tot doel inzicht te krijgen in de totstandkoming van de programma's en in de ermee gepaard gaande beleidsmatige en organisatorische veranderingen bij de rechtstreekse gemeenten.

De volgende vragen waren richtinggevend voor het onderzoek:

- Hoe is, gelet op de gemeentelijke praktijk en verschillen in Ausgangssituatie, het ISV bij de gemeenten 'geland' en langs welke weg is het MOP tot stand gekomen (proceskant)? In hoeverre is hierbij sprake geweest van innovatie?
- Hoe is door de gemeenten in het MOP vorm gegeven aan de procesvereisten en hoe is het ISV geïntegreerd in het GSB-beleid? Heeft het opstellen van het MOP, als oefening in strategische planvorming, voor de gemeenten zelf meerwaarde gehad?
- Hoe is door de steden invulling gegeven aan de zes inhoudelijke prestatievelden? Zijn er opvallende verschillen tussen steden in de keuze van maatregelen of maatregelenpakketten? In hoeverre is sprake van innovatie?
- Hoe is door de steden invulling gegeven aan het gebiedsgerichte (wijkgerichte) werken als methode om op gebiedsniveau fysieke maatregelen met sociale en economische maatregelen te integreren?
- Welke maatregelen (procesmatig, organisatorisch) worden of zijn door de steden genomen gericht op de uitvoering van de programma's en hun 'inbedding' in de organisatie?
- Wat is er te zeggen over de omvang van de investeringen en hoe worden de programma's gefinancierd? Wat is het karakter van afspraken die zijn gemaakt met marktpartijen; hoe is de 'multiplier' geraamd?
- Wat kan, alles overziend, op dit moment worden geconcludeerd ten aanzien van de meerwaarde van het ISV ten opzichte van het verleden? Waar liggen kansen voor verbetering, hetzij bij de steden, hetzij bij het Rijk?

Dit onderzoek is geen evaluatie van het ISV-beleid. Het beschrijft de beleidspraktijk van 1999 en schetst een beeld van de wijze waarop die praktijk in 2000 verankerd wordt.

Aanpak

Het RIGO heeft allereerst de informatie van de MOP's samengevat, ontsloten en beschikbaar gemaakt voor nadere analyse.

Alle dertig MOP's zijn geanalyseerd en op systematische wijze samengevat. Er is daarbij een onvermijdelijke spanning tussen de (onderzoeksmatige) noodzaak tot standaardisatie en de wens om recht te doen aan de uniciteit en het integrale karakter van de MOP's. Enerzijds is getracht zoveel mogelijk de MOP's op hun eigen merites en in hun eigen innerlijke samenhang te bezien en te beoordelen. Anderzijds is, omwille van de vergelijkbaarheid, gestreefd naar standaardisatie.

In de samenvattingen zijn de in de MOP's beschreven prestaties ten aanzien van stedelijke vernieuwing speciaal uitgelicht. Per prestatieveld is zoveel mogelijk de relatie aangegeven met het programma en de diagnose. Hoewel de informatie zo is gesystematiseerd dat ze niet alleen per stad maar ook per prestatieveld gebundeld kan worden, is het niet mogelijk om een totaalbeleid per prestatieveld te geven. Dat geldt niet alleen voor de investeringen. Bijvoorbeeld, als het gaat om de sloop van woningen geeft de ene gemeente haar ramingen, de andere de aantallen waarover reeds overeenstemming bestaat met partners.

De informatie uit de MOP's is wel zo geordend dat duidelijk wordt hoe (verschillend) gemeenten hun meerjarige ontwikkelingsprogramma's hebben opgesteld, en hoe uiteenlopend een thema als stedelijke vernieuwing in de gemeentelijke beleidspraktijk vorm krijgt. De gestandaardiseerde samenvattingen zijn toegankelijk gemaakt op cd-rom, waarop ze zowel per stad als per thema of prestatieveld zijn te raadplegen. De cd-rom vormt een handig naslagwerk van de stedelijke ontwikkelingsplannen en is als bijlage bij het RIGO-rapport gevoegd.

Als tweede stap in het onderzoek zijn gesprekken gevoerd met gemeentebesturen die betrokken zijn geweest bij het opstellen van de MOP's in ongeveer de helft van de dertig steden. Deze gesprekken hadden zelfevaluatie als insteek: hoe keek men terug op het proces dat tot de opstelling van het MOP geleid had? In de gesprekken werden thema's aan de orde gesteld als:

- Welke processtappen heeft men gezet om tot het MOP te komen, wie en hoe is geconsulteerd?
- In hoeverre is men erin geslaagd vorm en uitvoering te geven aan 'integraal' beleid?
- Hoe kijkt men terug op de interactie met de partners in de stad en met het Rijk?
- Wat beschouwt men in de eigen gemeente als vernieuwend?
- Wat zijn voor de gemeenten de leermomenten geweest?

Fysieke condities voor economische versterking

Waar men de relatie direct probeert te leggen tussen de fysieke en de econo-

mische pijler van het GSB, komen de volgende onderwerpen in de MOPs aan bod:

- functiemenging wonen-werken
- realisatie bedrijfsruimte starters
- herstructurering bedrijventerreinen
- ontwikkeling nieuwe bedrijventerreinen
- kansrijke sectoren en clusters
- bereikbaarheid economische functies.

Doordat de middelen ter versterking van de stedelijke economie zijn gebundeld, ontstaan er programma's die samenhang vertonen.

Differentiatie van woonmilieus

Het herdifferentiëren van de woningvoorraad in een aantal stadswijken is de kernopgave van het stedelijk vernieuwingsbeleid. In dit verband komen de volgende onderwerpen in de MOP's aan de orde:

- nieuwbouw
- herstructurering
- vraag en aanbod op regionaal niveau
- huisvesten van senioren
- huisvesten van speciale doelgroepen, zoals jongeren, statushouders, asielzoekers, woonwagenbewoners, dak- en thuislozen, drugsverslaafden en gehandicapten
- flexibel en aanpasbaar bouwen
- bevorderen van eigen-woningbezit
- bevorderen van particulier opdrachtgeverschap.

Een stevige kwaliteitsimpuls van het stedelijk woon- en leefklimaat moet een verdere selectieve uittocht uit de steden voorkomen en moet voorts ruimtelijke segregatie tegengaan. De steden leggen in dit verband sterk de nadruk op gebiedsgerichte uitwerkingen.

Omgevingskwaliteit

Het verbeteren van de omgevingskwaliteit is primair de verantwoordelijkheid van de gemeente. Voorts worden corporaties geacht bij te dragen aan de leefbaarheid. De volgende thema's worden in dit verband in de MOP's aan de orde gesteld:

- kleinschalig groen en speelvoorzieningen
- grootschalig groen en water
- cultuurhistorische, stedenbouwkundige en architectonische kwaliteit
- openbare ruimte en veiligheid
- parkeren.

De gemeenten zien omgevingskwaliteit in het algemeen als de drager van gebiedsgericht werken. De gemeenten werken in dit verband samen met projectontwikkelaars, corporaties, winkeliers en bewoners. De samenwerkingsaf-

spraken worden veelal in een convenant vastgelegd. Duurzaamheid wordt beschouwd als een belangrijk aspect van omgevingskwaliteit. Men denkt steeds vaker in termen van milieuketens, ecologische samenhangen voor het grootschalig groen en water in relatie met het groen en water buiten de stad.

Duurzaamheid

Het begrip 'duurzaamheid' wordt meestal in een brede betekenis gehanteerd: behoud van kwaliteit, ook voor de komende generaties. De volgende aspecten van duurzaamheid plegen in de MOP's concreet te worden uitgewerkt:

- duurzaam bouwen, duurzame stedenbouw en energiebesparing
- bodemsanering
- water en watersystemen
- beperking geluidshinder en overige hinder.

Duurzaamheid blijkt meer een facet van stedelijke vernieuwing te zijn dan een thema dat door de stedelijke vernieuwing op de gemeentelijke agenda is gekomen.

Zorgvuldig ruimtegebruik

Verschillende functies concurreren in de stad om de schaarse ruimte. Er kunnen redenen zijn om de bebouwing te verdunnen en redenen om de bebouwingsdichtheid op te voeren. Steeds vaker komt intensief en multifunctioneel ruimtegebruik als optie in beeld. Vaak komt dat per wijk of deelgebied aan de orde. Een ruimtelijke visie op de stad ontbreekt veelal, waardoor de effecten van de afzonderlijke maatregelen niet worden teruggekoppeld naar deze visie.

Bewonersparticipatie

Aan de invloed van de burger op de dagelijkse leefomgeving en op de veranderingsprocessen in buurt en stad besteden de MOP's veel aandacht. Het gaat om betrokkenheid van de bewoners bij veranderingsprocessen op buurniveau en – in veel mindere mate – om de betrokkenheid van bewoners bij de bevordering van het eigen-woningbezit. Hoe de betrokkenheid van de burger bij de transformatie van de stad uiteindelijk zal overgaan in een effectieve betrokkenheid bij het dagelijks beheer, is in de MOP's onduidelijk.

Financiering en multiplier-effect

Voor iedere ISV-euro van het Rijk zou een totale investering van 10 euro kunnen worden uitgelokt. Deze multiplier van een factor 10 is in het ISV-beleidskader een eigen leven gaan leiden: als een ambitie die gemeenten ook met hun programma's zouden moeten nastreven, al worden ze er niet direct op afgerekend. De financiële paragrafen beperken zich niet tot de grondslag van deze multiplier, de herstructurering van voor- en naoorlogse woonwijken. De MOP's bieden niet veel houvast als men wil nagaan hoe deze verhoudin-

gen liggen. De afbakening en het gewicht van investeringsvelden verschilt per gemeente. Het is niet altijd helder wat tot de sociale, economische en fysieke pijler moet worden gerekend. Veel gemeenten maken wel dit onderscheid, maar een aantal volstaat met een eigen indeling in programmalijnen, die niet altijd spoort met deze driedeling.

Met uitzondering van Schiedam, dat in ieder programmadeel de investeringen en dekking raamt, heeft iedere gemeente een financiële paragraaf opgesteld. De variatie die in 29 ramingen langs natuurlijke weg kan ontstaan is enorm. Zowel de vorm van de raming als de inhoud lopen sterk uiteen. Voor veel gemeenten is het Extra comptabel overzicht (ECO) dat het Ministerie van Binnenlandse Zaken in 1999 heeft samengesteld, een leidraad geweest voor de ordening van de rijksbijdrage. Vervolgens zijn de gemeentelijke inbreng en dekking uit private middelen in beeld gebracht.

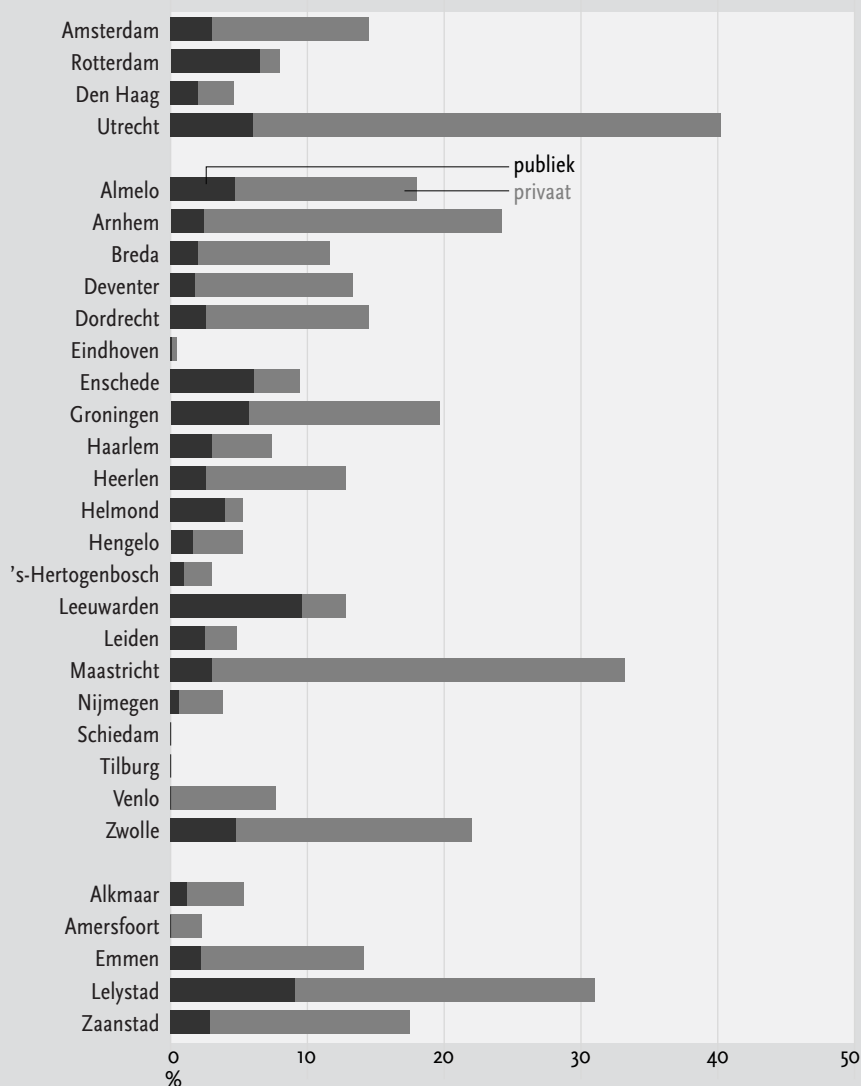
Soms volstaat de gemeente met een overzicht van totale investeringsbedragen, per programmadeel of project (Tilburg). Niet helder is dan hoe deze investeringen worden opgebracht. In andere gevallen geeft de gemeente alleen de eigen investeringen weer, waarbij niet duidelijk is in welke mate deze gelden van het Rijk worden gedekt, noch welke private investeringen deze genereren.

Een groep ramingen, die tot de grootste gemene deler kan worden gerekend, geeft per programmalijn weer welke investeringen geraamd worden en hoe deze gedekt kunnen worden met publieke gelden (gemeente, Rijk, provincie, EU) en private gelden (meestal ongespecificeerd, soms apart benoemd voor de corporaties).

De financiële paragrafen verschillen ook sterk in de compleetheid van het beeld. Sommige gemeenten geven alleen een overzicht van nieuw beleid, terwijl andere ook lopende verplichtingen opnemen. Voorts ontstaat een heel ander beeld wanneer de nieuwbouwopgave (VINEX, VINAC) in de ramingen wordt verdisconteerd. Voor Utrecht bijvoorbeeld betekent dit een ruime verdubbeling van de geraamde investeringen. Andere gemeenten laten deze investeringen buiten de raming. Een andere belangrijke oorzaak van verschillen is de opname van investeringen in bereikbaarheid en mobiliteit. Behalve dat het om forse investeringen gaat, brengt dit ook het aandeel van het Rijk in de investeringen omhoog.

De totale investeringen die de ISV-gemeenten ramen komen – voor het ISV-deel – uit op ruim f66 miljard (€29,9 miljard), in de periode 2000-2004. Dat is bijna 30 maal de ISV-bijdrage. Daarmee komt deze multiplier ruim boven het uitgangspunt van 10, dat weer de uitkomst was van de behoefteraming die het Rijk maakte. Dit is echter geen hard gegeven. Uit het voorgaande zal duidelijk zijn dat er op dit punt nauwelijks harde conclusies getrokken kunnen worden. De verhouding tussen overheidsinvestering en private investeringen ligt wel heel anders: de gemeenten rekenen op een eigen investering van f17

Figuur 6.1 Geraamde investeringen 2000-2004, fysieke pijler, c.q. ISV-deel van het MOP, voor zover vermeld in het MOP (Schiedam en Tilburg niet opgenomen)

Bron: Ministerie van Economische Zaken, 2001: 44

miljard (€7,7 miljard), of een kwart van het totaal.

De ramingen zijn niet allemaal sluitend: 13 gemeenten laten een tekort zien dat varieert van f8 miljoen (€3,6 miljoen) tot f3,6 miljard (€1,63 miljard) en dat een bres slaat van 8% in de totale geraamde investeringen. Een zestal gemeenten heeft een substantieel tekort, waarbij Rotterdam, Amersfoort, Hengelo en Enschede boven de 25% uitkomen. Andere gemeenten hebben naast of na een raming met tekorten een 'prioriteitsraming' toegevoegd die wel sluitend is. Een van de vormen om het tekort te dekken is het inboeken van een te verwerven aandeel van het innovatie- of knelpuntenbudget ISV.

Op de publieke investeringen heeft de ISV-bijdrage een aandeel van zo'n 13 tot 14%. In de meeste gevallen wordt niet apart gespecificeerd waaraan de ISV-bijdrage wordt besteed.

Conclusies

De vraag of de sturingsfilosofie van het ISV in de praktijk is aangeslagen, kan bevestigend worden beantwoord. Er is serieus werk gemaakt van interactie, hoewel die soms op gespannen voet staat met het primaat van de politiek. De meerjarenontwikkelingsprogramma's getuigen van een indrukwekkende poging om integratie aan te brengen tussen de afzonderlijke aspecten en facetten van de gemeentelijke beleidspraktijk en die integratie richtinggevend te laten zijn voor de fysieke ingrepen.

Overigens dient daarbij aangetekend te worden dat de wijze waarop men die samenhang ziet vaak nog onvoldoende uit de verf komt. Dat geldt met name voor de manier waarop men 'schakelt' tussen de verschillende niveaus van stad en gebied, projecten en programma. De gemeenten zijn dan ook niet bij nul begonnen. In de meeste gemeenten zijn op pragmatische wijze de bestaande praktijken en lopende projecten in het meerjarenprogramma geïntegreerd.

De innovatie heeft betrekking op deze veelal geslaagde beleidsintegratie en daarnaast op het proces van totstandkoming van de programma's en de verankering daarvan intern en extern. Dat heeft geleid tot dertig programma's met een eigen karakter en verschillende accenten. Of de nieuwe werkwijzen ook leiden tot nieuwe en vernieuwende projecten en meer verscheidenheid in de praktijk is nog moeilijk te zeggen. Het merendeel van de gebiedsgerichte programma's moet nog worden uitgewerkt en in veel gemeenten is men in 2000 pas begonnen met het genereren van projecten. Wij beperken ons tot de conclusie dat de condities voor innovatie thans gunstig zijn en dat de ambities hoog zijn.

Het gebiedsgerichte werken is door alle gemeenten omarmd; tegelijkertijd wordt in het MOP veelal volstaan met een beschrijving van de aanpak of de belangrijkste aspecten. Winst is dat er een bewuste keuze is gemaakt voor prioritering, veelal mede op basis van objectieve indicatoren. Er is ook een duidelijke tendens naar het formuleren van een standaardaanpak of minimale aanpak voor het gehele stedelijk gebied, waarbij wordt gedifferentieerd naar gebiedstype en de specifieke kenmerken van het gebied.

Stedelijke vernieuwing, Grotestedenbeleid en coproductie in de gemeentelijke beleidspraktijk zijn de representanten van eenzelfde stroming, waardoor een zekere convergentie in het denken over stedelijke ontwikkeling en openbaar bestuur heeft plaatsgevonden. De opvattingen bij het Rijk over stedelijke vernieuwing sluiten goed aan bij de problemen die zich in de stedelijke beleidspraktijk manifesteren en de opvattingen van gemeenten over de noodzaak van en mogelijkheden voor de aanpak daarvan. De gemeenten hebben

de ruimte om niet gehinderd door formats vorm te geven aan de stedelijke vernieuwing volop benut (Klapwijk et al., 2001).

6.6 Slotbeschouwing

Er zijn al vrij snel na de start van het GSB en het ISV door instellingen als het CPB, het EIB en de Algemene Rekenkamer vraagtekens geplaatst bij de effectiviteit en de efficiëntie van het Grotestedenbeleid. Deze vragen richten zich het meest pregnant op de economische en vooral de sociale pijler van het Grotestedenbeleid. Maar ook de meetbaarheid van de effecten van maatregelen in de sfeer van de fysieke pijler laat te wensen over.

De reactie van het CPB (2000) was het snelst. De inkt van de MOP's was nauwelijks droog, of de CPB-evaluatie lag er al. De conclusies getuigen van gezond verstand bij de CPB-evaluatoren, maar niet van een diepgaand, empirisch onderbouwd onderzoek. MOP's kunnen moeilijk worden beschouwd als wetenschappelijke documenten waarin de relatie tussen beleidsdoel, programma en plannen systematisch wordt beschreven. Dat steden er goed aan doen hun eigen specifieke koers te volgen, is een nuttig tegenwicht tegen departementale invloed die bedoeld of onbedoeld tot standaardisatie dreigt te leiden.

De analyse van het EIB (2000) is een nuchtere analyse van het spanningsveld tussen droom en daad. Het instituut plaatst vraagtekens bij de realiseerbaarheid van de bouw- en verbouwplannen van de steden. Inmiddels is gebleken dat deze vraagtekens hout snijden: het kost de steden veel moeite om concrete resultaten te boeken, onder meer omdat de steden (gelukkig!) proberen tot samenwerkingsarrangementen te komen met woningcorporaties en ontwikkelingsmaatschappijen en draagvlak zoeken bij de wijkbevolking. Dat kost meer tijd dan de steden tevoren hadden gehoopt.

De Algemene Rekenkamer (2001) legt de nadruk op de financiële verantwoording van het Grotestedenbeleid en de noodzaak om dit beleid per stad systematisch te monitoren. Deze aanbevelingen worden door de desbetreffende bewindspersonen (en ook door de steden) serieus genomen. Voorts plaatst de Rekenkamer vraagtekens bij de selectie van de steden. Dit interessante thema laten we hier verder buiten beschouwing.

Ten slotte geeft de analyse van RIGO Research en Advies (2001) een actueel en genuanceerd overzicht van de huidige stand van zaken van het stedelijk vernieuwingsbeleid. Sinds de MOP's zijn vastgesteld, hebben de meeste steden flinke vorderingen gemaakt. Een gebiedsgerichte aanpak wordt alom nagestreefd. De condities voor innovatie en leerprocessen zijn volgens RIGO gunstig. De sturingsfilosofie van het ISV (gekenmerkt door het streven naar interactie, integratie en innovatie) blijkt bij de steden aan te slaan. Als beleidsformule is de stedelijke vernieuwing succesvol te noemen. Van de steden wordt

veel gevergd: zij moeten communiceren met een aantal vakdepartementen, regiogemeenten en tal van marktpartijen, maatschappelijke organisaties en burgers. Bovendien moeten zij intern beleidssectoren met elkaar verknopen om tot een integrale aanpak te komen. In het 4 R-model van het beleid dat Schnabel heeft geschetst (Richting, Ruimte, Resultaat, Rekenschap) zit het in de stedelijke vernieuwing wel goed, waar het richting en ruimte betreft. Het gaat er nu vooral om aansprekende resultaten te boeken en daarover rekenschap te geven. Om dit te effectueren zijn nog twee andere R's nodig: gemeentelijke regie en regionale coördinatie.

Het formuleren van de stedelijke investeringsopgave 2003-2014 betreft niet alleen het hier beschreven terrein van de stedelijke vernieuwing. Zoals in Priemus et al. (2002) wordt verantwoord, gaat het om een twintigtal investeringscategorieën: van de herstructurering van bedrijventerreinen tot de infrastructuur voor openbaar vervoer, van monumentenzorg tot de zorg voor natuur en landschap. Voor dit gedifferentieerde pakket aan investeringen geldt dat elk project in dienst zal moeten staan van inhoudelijke beleidsdoelstellingen en na te streven beleidseffecten. Claims worden pas geloofwaardig als de effecten bij realisering van het beleid (veelal: investering plus flankerend beleid) kunnen worden gemeten. Dit geldt a fortiori voor de meetbaarheid van effecten van reeds uitgevoerd ISV-beleid. Alleen langs die weg kan tussentijds worden bijgestuurd om de effectiviteit en de efficiëntie van het beleid te verhogen.

Problemen blijven er ten aanzien van de causaliteit. Als het met de stedelijke economie goed gaat (zie paragraaf 2.7), kan dat worden toegeschreven aan het Grotestedenbeleid, maar ongetwijfeld speelt de gunstige economische conjunctuur in de tweede helft van de jaren negentig een hoofdrol. De stedelijke economie is vooral gegroeid door de verhoging van de productiviteit van de zakelijke dienstverlening, vooral ten gevolge van de spectaculaire groei van ICT-toepassingen. Hieraan zijn de volgende twee hoofdstukken gewijd.

7 Ruimtelijke gevolgen van ICT

7.1 Inleiding

Toen het Grotestedenbeleid voor het eerst werd geformuleerd, werd aanvankelijk de nadruk gelegd op achterstanden van steden ten opzichte van de omgeving, met name op het gebied van woonkwaliteit, veiligheid, sociale cohesie, economische groei en werkgelegenheid. Later werd meer en meer de nadruk gelegd op de ontwikkelingspotenties van de stad, zoals de kennisintensieve dienstverlening, research & development het innovatief vermogen van de stad en de culturele betekenis.

In dit hoofdstuk zijn de ontwikkelingspotenties van de G30 het vertrekpunt. Bij het schetsen van de actuele ontwikkelingspotenties nemen wij de informatie- en communicatietechnologieën (ICT) als uitgangspunt. In dit hoofdstuk betogen wij dat de ICT-revolutie die zich thans voltrekt, voor de steden een majeure investeringsimpuls impliceert en juist voor de steden bijzondere kansen schept, in combinatie met de groei van de zakelijke en persoonlijke dienstverlening, het toerisme en het stedelijk cultuurbeleid.

7.2 De stad op het knooppunt van reële en virtuele verbindingen

De samenballing van economische activiteiten in stedelijke gebieden heeft voor- en nadelen. Nadeel is de toenemende kans op congestie. Voordeel kan een verlaging van transportkosten zijn, met name daar waar goede verbindingen bestaan met afzet- en factormarkten. Tordoir (2001: 44): *“De stad vormt zich aldus op het kruispunt van goede wegen en groeit totdat capaciteitsgebrek de voordelen teniet doet.”* Een ander voordeel kan zijn gelegen in het optreden van schaalvoordelen in de stad, ofwel lokatievoordelen. In het algemeen gaat ruimtelijke concentratie hand in hand met schaal- en specialisatievoordelen (Krugman, 1991; 1998).

Naast lokalisatievoordelen zijn er ook urbanisatievoordelen verbonden aan de stedelijke samenballing. Als een organisatie kan kiezen uit meer toeleveranciers, treden voordelen op; toeleveranciers concurreren en moeten dus op efficiëntie letten. Daarmee is ook de economische dynamiek gebaat: in potentie kunnen ook meer en eerder nieuwe combinaties en derhalve innovaties ontstaan in een economisch gediversificeerd gebied dan in een economisch homogeen gebied. Tordoir (2001: 45): *“Urbanisatievoordelen komen dus voort uit een lokale economische melting pot, die leidt tot innovatie, flexibiliteit, efficiëntie en via al deze wegen tot economische groei in de stad en groei van de stad.”* Al deze voordelen kunnen verloren gaan door congestie en inflatie.

Verbinding en coördinatie in virtuele en in ruimtelijke zin blijven de basis voor effectieve samenballing en een gunstige stedelijk-economische ontwikkeling. Tordoir (2001: 46): *“Economisch gezien worden steden (...) in feite gedefi-*

nieerd door verbindingen, en door weinig anders. Hieruit volgt dat de capaciteit en ruimtelijke structuur van verbindingen doorslaggevend zijn voor het economisch bestaansrecht van de stad."

Een frictie in een verbinding plaatst een rem op de economische ontwikkeling. De toekomst van de stad wordt voor een belangrijk deel bepaald door ontwikkelingen in de verbindings- en communicatiestructuur. Castells (1996) benadrukt in dit verband de toenemende betekenis van verbindingen en stromen. Verbondenheid met de directe ruimtelijke omgeving verliest terrein aan verbondenheid met relevante externe en wereldwijde netwerken. Vroeger vonden dagelijkse uitwisselingen (arbeid, coördinatie) vrijwel geheel plaats binnen een stad. Het ging om de combinatie van handelsrelaties op grote ruimtelijke schaal en dagelijkse contacten op stedelijke schaal, die de functionaliteit van een stedelijk netwerk bepaalt. Na een periode waarin de internationale markten inkrompen, spelen zich nu de handelsrelaties meer en meer af op internationaal, zelfs mondiaal niveau, terwijl de dagelijkse uitwisselingen steeds minder zijn gebonden aan de stad als ruimtelijk afgebakende eenheid.

De rol van de stad als knooppunt van verbindingen neemt in betekenis toe. Tordoir (2001: 47): *"Immers, alleen de grote steden geven voldoende massa voor de uiterst kapitaalintensieve knoopvorming van infrastructuren – vliegvelden, havens, internetexchanges – die de netwerkvorming op wereldschaal dragen. De stad wordt echter minder functioneel als integratiekader voor dagelijkse uitwisselingen tussen verschillende actoren uit verschillende economische en maatschappelijke sectoren."*

Het 'daily urban system' overschrijdt steeds meer de gemeentegrenzen. Dat leidt tot ruimtelijke patronen waarbij homogenisering van ruimtelijke milieus wordt gestimuleerd. Tordoir (2001: 47) signaleert steeds meer uitgebreide suburbs met slechts enkele woningtypen, dure woonenclaves, uitgebreide haven- en industriegebieden en mediaparken. Ruimtelijk afgebakende structuren (steden, wijken, dorpen, regio's) bieden steeds minder een houvast voor de burgerlijke gemeenschap.

Tordoir (2001: 48) schetst de grote stad als een verzameling van kapitaalsintensieve knooppunten voor nationale en mondiale netwerken. Tezelfdertijd stelt ook de uitdijning van de stadsgewesten de regionale infrastructuur voor grote uitdagingen ten gevolge van de toenemende pendelstromen. Hierbij ontbreken duidelijke ruimtelijke functieverdelingen. Tordoir (2001: 48-49): *"Het moderne stadsgewest is een container voor functies die ruimtelijk gescheiden zijn maar functioneel gerelateerd en voor functies die ruimtelijk gemengd zijn, maar functioneel geschieden."* Het resultaat is een kriskrasstructuur met kriskrasstromen.

Het concept van een stedelijk netwerk (op stadsgewestelijke schaal) kan volgens Tordoir (2001: 49) bruikbaar zijn, zolang men beseft dat het zal moeten gaan om een goed functionerende, gemeente-doorsnijdende structuur van multimodale knooppunten en een goede koppeling tussen lokale, regionale

en internationale grids.

Tordoir (2001: 49) wijst op de omstandigheid dat de grote kapitaalsinvesteringen met lange afschrijvingstermijn en grote onzekerheden over gebruik en cash flow, die infranetten en knopen met zich meebrengen, maatschappelijk en bestuurlijk steeds moeilijker kunnen worden georganiseerd. Dit houdt verband met de ontwikkeling van een ruimte van gebieden naar een ruimte van netwerken en stromen. Het draagvlak onder de bevolking voor specifieke grote projecten brokkelt af, ondermeer omdat het vaak gaat om de inbedding van wijdere netwerken. Ook de markt is meestal niet in staat om netwerken te ontwikkelen: de risico's zijn groot en de afschrijvingstermijn lang.

Naast de netwerk- en knooppontontwikkeling als antwoord op ruimtelijke schaalvergroting blijven principes van diversiteit, flexibiliteit en synergie (de basis voor innovatie) van groot belang voor de steden.

7.3 Ruimtelijke effecten van ICT in Nederland

7.3.1 Inleiding

Langzaam maar zeker dringt het besef door dat het ICT-gebruik en de ligging van ICT-infrastructuren ruimtelijke effecten zouden kunnen hebben, ook in Nederland. Wij besteden in dit verband eerst aandacht aan Nederlandse auteurs: Lambooy et al. (2000), Louter (2000) en Kersten (2001). In hoofdstuk 8, dat expliciet ingaat op de gevolgen voor het wonen en de stad, zullen we ons meer internationaal oriënteren.

7.3.2 Bevindingen van Lambooy et al. (2000)

De kennisintensiteit van de economie neemt sterk toe. Eliasson et al. (1990) poneren dat *"economics really is about the economics of coordination, innovation, selection and learning"*. Men kan een onderscheid maken in impliciete, 'stilzwijgende' kennis (tacit knowledge), die in mensen is ingebed, en expliciete, gedocumenteerde en gecodificeerde kennis die onder meer in boeken is vastgelegd.

Lambooy et al. (2000: 10) onderscheiden vier soorten communicatie (zie tabel 7.1). De communicatie kan virtueel of fysiek zijn. Daarnaast kan de communicatie gericht zijn op zakelijke transacties (transactioneel) of meer informeel van karakter zijn (symbolisch).

In de stad zijn al deze vormen van betekenis. Zowel de fysieke als de digitale bereikbaarheid zijn van belang om deze sociale en eco-

Tabel 7.1 Vier soorten communicatie

	Symbolisch	Transactioneel
Virtueel	b.v. chatbox	b.v. e-commerce
Fysiek	b.v. café, club	b.v. overleg op kantoor

nomische vormen van communicatie mogelijk te maken.

Porter (1990: 71) onderscheidt vier aspecten die de mededingingsvoordelen van een regio of land bepalen:

- Factor conditions: de positie van een regio of land waar het aankomt op de aanwezigheid van productiefactoren zoals infrastructuur en goed opgeleide arbeidskrachten.
- Demand conditions: de interne vraag van een regio of land.
- Related and supporting industries: de aanwezigheid van toeleveranciers of aanverwante bedrijven die internationaal concurrerend zijn.
- Firm strategy, structure and rivalry: het (concurrentie)klimaat voor ondernemingen binnen een regio of land.

Lambooy et al. (2000) gingen na of ICT directe gevolgen heeft voor de ruimtelijke structuur, met name daar waar het de locatie van economische activiteiten betreft. Volgens hen worden twee organisatiestructuren dominant: de interne en externe netwerkorganisaties (Lambooy et al., 2000: 30): *“Deze hebben om verschillende redenen een voorkeur voor vestiging in stedelijk gebied. De agglomeratieve krachten in een stedelijk gebied en de beperkingen die zijn verbonden aan virtuele communicatie via ICT-toepassingen leiden ertoe dat de stedelijke agglomeratie een logische locatiekeuze is. De organisatie met een extern netwerk (Small Companies, Large Networks), heeft een stedelijk gebied nodig om zakelijke contacten te onderhouden om zo steeds wisselende coalities te kunnen aangaan. Voor deze fysieke communicatie met toeleveranciers of zakenpartners, wat onvermijdelijk is wanneer uitwisseling van goederen of belangrijke besprekingen over samenwerkingsverbanden aan de orde zijn, is een stedelijk gebied nodig van enige omvang.”*

De meer complexe of kennisintensieve delen van organisaties hebben een voorkeur voor het stedelijk gebied als vestigingsplaats. Met de ontwikkeling in de richting van een steeds kennisintensievere economie of zelfs een kennis-economie, ligt het voor de hand dat het stedelijk gebied in de vorm van een kennisregio een steeds belangrijkere positie inneemt. Lambooy (1999) benadrukt het ontstaan van dergelijke kennisregio's. Hij definieert deze regio's als *“regio's waar een sterkere economische dynamiek is dan in de regio's met een traditionele economische configuratie.”* Lambooy noemt met name het wervende en gedifferentieerde karakter van een stedelijk gebied dat wat een kennisregio competitief maakt.

Een recente publicatie van Van der Laan (2000) gaat ook in op de relatie tussen ICT en arbeid. Daarin benadrukt de auteur het belang van 'high-touch' tegenover 'high-tech', waardoor het culturele kapitaal (communicatieve vaardigheden en persoonlijke vaardigheden voor informatieverwerking) meer en meer belangrijk wordt als onderdeel van de arbeidsvraag. Samen met een aantal andere trends in de arbeidsmarktontwikkeling komen we uit bij drie ruimtelijke effecten:

1. Ruimtelijke schaalvergroting; ons 'daily-urban-system' groeit.

2. Verschuivende woon-werklocaties binnen grootstedelijke verbanden.
3. Richtingsverscheidenheid in het forensisme.

Atzema et al. (1999) hebben onderzoek verricht naar ICT-bedrijvigheid als sector op zich. Uit dit onderzoek komt naar voren dat de ICT-sector in Nederland in zijn locatiekeuze niet fundamenteel anders is dan de zakelijke dienstverlening in het algemeen. Als de ICT-sector een boegbeeld is van de nieuwe economie, zoals regelmatig beweerd wordt, dan zal dat in Nederland niet direct leiden tot een andere ruimtelijke structuur.

We gaan richting 'global cities' op wereldniveau, aldus Castells (1989), waarbij voor Nederland de opdracht ligt in het benutten van de mogelijkheden die onze steden bieden. De vier grote steden, de bijbehorende Kaderwetgebieden en de vier Randstadprovincies hebben onlangs de krachten gebundeld om de Randstad te transformeren tot een Deltametropool met de allure van een wereldstad. Het betreft hier de ontwikkeling van een stedelijk netwerk als kennisregio op weg naar een wereldstadmilieu in de vorm van urbane agglomeraties. De regio zal als laatst overgebleven autonome bestuurlijke speler in een wereldeconomie aan belang winnen, omdat deze zich het beste kan organiseren.

Hieruit volgt een ruimtelijke ontwikkeling in twee richtingen: concentratie van kennisintensieve activiteiten in stedelijke kennisregio's en spreiding van gestandaardiseerde productieactiviteiten naar gedecentraliseerde locaties.

Lambooy et al. (2000: 38-39) concluderen dat slechts de meest gestandaardiseerde activiteiten, die dus met een lage kennisintensiteit, zonder gevaar buiten stedelijke agglomeraties kunnen worden gevestigd. Andere activiteiten blijven gebonden aan de stedelijke agglomeratie. Hierbij geldt het principe: hoe kennisintensiever des te centraler. De stedelijke agglomeratie als urban field²⁵, lijkt daarbij met het stijgen van de kennisintensiteit van de economie, een mooie toekomst tegemoet te gaan.

Op de arbeidsmarkt worden kenniswerkers steeds belangrijker. Het gaat daarbij om creatief kenniswerk, beoordelend kenniswerk of applicatief kenniswerk. Hun macht is groot omdat kennis zich steeds meer ontwikkelt tot de belangrijkste concurrentiefactor in de wereldeconomie. Het aandeel van de kenniswerkers in de beroepsbevolking neemt toe. Lambooy et al. (2000: 44-45) menen dat de woonvoorkeuren van de groep kenniswerkers van uitzonderlijk groot belang zijn voor de dynamiek van de woningmarkt: *"Bij de ruimtelijke inrichting van Nederland moeten we rekening gaan houden met deze nieuw te onderscheiden groep van consumenten, allereerst vanwege hun krachtige vraaguitoefening naar wonen. Ten tweede oefenen kenniswerkers indirect, via hun woonvoorkeuren,*

²⁵ In de zin zoals gebruikt in de Anglo-Saksische literatuur; de 'metropolitan area', de stad en haar Daily Urban System.

invloed uit op de locatiekeuze van hun werkgever. Dit laatste is een relatief nieuw fenomeen en is nog niet duidelijk waar te nemen. Echter, met het relatief schaarser worden, en daarmee economisch belangrijker, van goed opgeleide kenniswerkers is het niet ondenkbeeldig dat bedrijven de wensen van veelgevraagde werknemers in overweging nemen.”

Kenniswerkers zullen deels thuis werken en dat impliceert dat zij een grotere woning vragen die een extra werkkamer bevat. Ook kan gedacht worden aan telewerkcentra in de nabijheid van de woning. Meer complexe processen vereisen fysieke nabijheid en die wordt door de steden geboden. Voor kenniswerkers is symbolische interactie van belang.

Een zekere voorkeur van kenniswerkers voor stedelijke agglomeraties komt ook hieruit naar voren. Dit beeld wordt nog eens versterkt door het fenomeen dat kenniswerkers samen ‘power couples’ (Costa & Kahn, 1999) vormen. Power couples, als koppels van hoogopgeleide werkende mensen, hebben te maken met een co-locatieprobleem. Dit houdt in dat beide partners een optimale locatie zoeken om hun werkzaamheden en activiteiten te ontplooiën.

Onderzoek van Costa en Kahn (1999) toonde een voorkeur van power couples voor grootstedelijke gebieden aan: de kans dat hoogopgeleide stellen in een metropolitaan gebied wonen is groter geworden tussen 1970 en 1990 in de Verenigde Staten (van 42% naar 49%). Deze kans is veel groter dan voor stellen waarvan slechts een van beide partners hoogopgeleid is (van 35% naar 42% in dezelfde periode). Dit komt met name door hun ‘co-location problem’. Beiden hebben behoefte aan ‘access to jobs’ en ‘access to opportunities’. Dit heeft een groeiend effect op de vestigingsplaats van bedrijven. “*Surveys indicate that a spouse’s employment has become a major reason that workers resist relocation.*”

Tenslotte oefenen kenniswerkers een sterke vraag uit naar consumptieve mogelijkheden en voorzieningen. Dit wijst opnieuw op een stedelijke woon-omgeving als meest wenselijke omgeving.

Het voorgaande wijst steeds weer op een stedelijke voorkeur van kenniswerkers en dus een concentratie in (groot-)stedelijk gebied. Wanneer de woonvoorkeuren voor de desbetreffende personen zwaarder gaan meewegen in de locatiekeuze (en dat lijkt het geval), terwijl de mogelijkheden om te wonen in de gewenste omgeving met de gewenste kwaliteiten ontbreken, dan komen voor echte kenniswerkers vanzelf alternatieve locaties in beeld. ICT-toepassingen scheppen dan de mogelijkheid om het patroon gedeeltelijk te doorbreken. Via hun invloed op de locatie van bedrijven kunnen kenniswerkers vervolgens een spreiding van bedrijfsonderdelen, afhankelijk van de functie, bewerkstelligen.

Omdat echte kenniswerkers (typen creatief en beoordelend) als nieuwe en tegelijk naar verwachting substantiële groep de locatie van activiteiten kunnen beïnvloeden, heeft zo’n proces gevolgen voor de ruimtelijk-economische structuur van de toekomst. Van der Laan (2000) merkt hierover op dat met de

scheiding van functionele onderdelen van organisaties en de ontwikkeling naar een informatie-economie en een stedelijk systeem zullen ontstaan met een polynucleaire structuur en meer kriskrasrelaties tussen stadsgewesten.

Lambooy et al. (2000: 50) betoogt: *“Wanneer binnen grootstedelijke agglomeraties niet voldoende hoogwaardige woonmilieus voorradig zijn, bestaat de mogelijkheid dat, in een klein land als Nederland, spreiding van wonen zal optreden. Op dat moment biedt ICT aan kenniswerkers een (niet geheel optimale) mogelijkheid om toch verder weg te gaan wonen. Aanknopingspunt voor beleid zou dan ook kunnen zijn om deze woonmilieus te stimuleren.”*

Het voorgaande brengt Lambooy et al. (2000: 58) tot de volgende conclusie: *“De ICT-revolutie zal zonder twijfel veel veranderingen brengen, maar ze betekent ook nieuwe kansen voor bepaalde stedelijke gebieden. Door de verminderende betekenis van de productie van industriële goederen in de westerse landen – gekoppeld aan de relocatie daarvan naar goedkope lonenlanden – zal de nadruk veel meer komen te liggen op assemblage en uitbesteding, op logistieke processen, maar vooral op de zakelijke diensten, de gezondheidszorg, de entertainment en de educatieve activiteiten. Die activiteiten behoeven alle een vrij grote hoeveelheid afnemers als draagvlak. Ook de ‘New Economy’ heeft behoefte aan omzet en afnemers. De producenten van kennis en informatie hebben elkaar nodig. Dit interactieve en cumulatieve mechanisme betekent dat de stedelijke gebieden met een kwalitatief hoogwaardige structuur aantrekkelijk blijven als locatie.”*

7.3.3 Bevindingen van Louter (2001)

Louter (2001) omschrijft ICT als: *“in fysieke of mobiele netwerken opererende combinaties van informatie- en communicatietechnologie, waarbij tweerichtingsverkeer mogelijk is en spraak/geluid niet de enige vorm van communicatie mag vormen.”* (Traditionele vormen van telefonie, televisie en radio vallen dus niet onder deze definitie.)

De vraagstelling die in zijn onderzoek centraal staat, is: nagaan in hoeverre vestigingen van bedrijven of instellingen als gevolg van de introductie van nieuwe vormen van ICT hun locatiegedrag zullen wijzigen. Daarnaast gaat Louter (2001) in op de vraag of er argumenten zijn te vinden dat als gevolg van ICT het ruimtebeslag (uitgedrukt per arbeidsplaats) van bedrijven en instelling zal wijzigen.

De relatie tussen ICT en ruimtevraag naar bedrijfslocaties is veelzijdig. Een onderscheid in drie, onderling weer samenhangende trends kan worden gemaakt, namelijk:

- clustering van bedrijvigheid en scheiding van ‘front’- en ‘back-offices’
- flexibele werkplekken in combinatie met telewerken
- e-commerce en bedrijfslocaties.

Er zijn dus drie typen ‘ICT-consequenties’. De eerste trend wordt door Louter (2001) aangeduid als ‘virtuele consequenties’: doordat informatie steeds

goedkoper en sneller in grote hoeveelheden kan circuleren, zouden bedrijven wat betreft de keuze van de locatie van waaruit het verkrijgen, verwerken en verstrekken van informatie wordt georganiseerd, in potentie minder afhankelijk worden van een vestigingsplaats nabij andere bedrijven.

Bij de tweede trend, de 'personele consequenties' staat de productiefactor arbeid centraal. De als gevolg van ICT toegenomen mogelijkheden voor telewerken zijn daarbij van belang. Ook is het denkbaar dat, mochten bereikbaarheid en ligging minder belangrijk worden (iets wat overigens zeker niet voor elk type bedrijvigheid zal gelden), de woonvoorkeuren van personeel aan gewicht zullen winnen bij de vestigingsplaatskeuze van bedrijven.

Bij de derde trend staan de 'materiële consequenties' centraal. Distributie en productie zullen mogelijk op een andere wijze (ruimtelijk) worden georganiseerd. E-commerce (of e-business) via internet heeft mogelijk ook gevolgen voor de locatiekeuzes van detailhandel, (keten-)logistiek en productie.

Bij de drie (onderling samenhangende) typen is in principe sprake van vijf soorten (directe of indirecte) relaties tussen ICT en bedrijfsruimte, namelijk:

- Via de economische structuur. Verschillende economische sectoren onder vinden in wisselende mate de invloed van ICT naar ingrijpendheid en snelheid van introductie. Per sector beïnvloedt ICT op verschillende wijze technologische ontwikkelingen, de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit en de (internationale) concurrentiekracht.
- Via directe of indirecte invloed op locatiefactoren. Daarmee is mogelijk de relatieve aantrekkelijkheid van locaties, regio's en landen in het geding. Dit kan ten eerste worden veroorzaakt door directe invloed van ICT op de relatieve score van een gebied op een locatiefactor. Ten tweede kan het relatief (sectorspecifiek) gewicht tussen verschillende locatiefactoren als gevolg van ICT wijzigen.
- Via invloed op de verplaatsingsdynamiek. Het is denkbaar dat bedrijven onder invloed van nieuwe ICT-toepassingen sneller zullen verplaatsen dan in het verleden. Bovendien treden deze ruimtelijke herschikkingen mogelijk niet willekeurig op, maar worden bepaalde typen bedrijfslocaties (bijvoorbeeld bepaalde typen bedrijventerreinen of kantoorlocaties c.q. -panden) aantrekkelijker. Er kunnen daarbij grote verschillen tussen economische sectoren bestaan.
- Via invloed op het ruimtegebruik per werknemer, bijvoorbeeld via sterkere groei van de ruimteproductiviteit als gevolg van de introductie van nieuwe of vernieuwde door ICT gestuurde logistieke concepten. Ook hierbij kunnen weer verschillen tussen economische sectoren bestaan.
- Via een mogelijk versnelde (relatieve) veroudering van bedrijventerreinen of kantoorpanden omdat aan de aanwezigheid van een bepaald basisoniveau voor telecommunicatie-infrastructuur niet meer wordt voldaan. Dat kan leiden tot een toename van het percentage onttrekking aan de huidige

Tabel 7.2 ICT-consequenties en mogelijke relaties tussen ICT en ruimte voor bedrijvigheid

Typen ICT-consequenties	Relaties tussen ICT en ruimte voor bedrijvigheid				
	Economische structuur	Locatie-factoren	Verplaatsings-dynamiek	Ruimte per werknemer	Veroudering bedrijfsruimte
Virtueel	-	-	-	-	-
Personeel	-	-	-	-	-
Materieel	-	-	-	-	-

voorraad (en hogere vervangingsvraag). Voor deze onttrekkingen zal vervangende ruimte moeten worden aangeboden. Dit heeft invloed op de jaarlijkse uitgifte en niet op de totale voorraad uitgegeven terreinen, maar levert wel meer ruimtelijke verschuivingen op (en herstructureringsopgaven voor de aan de voorraad onttrokken terreinen).

Combinatie van de drie typen ICT-consequenties en de vijf soorten (directe of indirecte) relaties tussen ICT en ruimte voor een bedrijvigheid levert een matrix op (zie tabel 7.2). Deze indeling vormde de basis voor zeven gevoeligheidsanalyses die Louter (2001) uitvoerde.

Conclusies en verwachtingen voor de toekomst

De relatie tussen ICT en ruimtelijk-economische ontwikkeling is met veel onzekerheden omgeven. Niettemin komt Louter (2001) tot de volgende bevindingen:

- De Noordvleugel van de Randstad vervult momenteel een zeer belangrijke werkgelegenheidsfunctie (en heeft te maken met grote inkomende pendelstromen).
- In gebieden met een hoge dichtheid aan arbeidsplaatsen is het oppervlak aan bedrijventerreinen per inwoner tussen 15 en 65 jaar laag en het oppervlak aan kantoorruimte per inwoner tussen 15 en 65 jaar hoog.
- Er is sprake van duidelijke ruimtelijk-economische specialisaties.
- In de toekomst zal vooral een sterke groei van de zakelijke dienstverlening plaatsvinden, die zich voor een groot deel in verstedelijkte gebieden concentreert.
- Bijna de helft van de toename van de banen komt terecht in de Randstad (vooral op de Randstadring en de nationaal centraal gelegen delen van de buitenflanken van de Randstad).
- In procentuele termen gemeten is de ontwikkeling van het aantal banen vooral hoog in suburbane gemeenten, middelgrote steden (80.000 tot 200.000 inwoners), op de binnenflanken van de Randstad en in de Noordvleugel van de Randstad.
- Suburbanisatie van bedrijvigheid treedt in alle sectoren op, echter vooral vanuit grote steden en minder vanuit middelgrote steden.
- De vraag naar bedrijventerreinen is in absolute zin het hoogst buiten de Randstad, maar de vraag naar kantoorruimte is het hoogst binnen de Randstad (vooral op de Randstadring).

Vervolgens formuleert Louter (2001) de volgende algemene bevindingen:

- Er is geen overtuigende onderbouwing te vinden voor de stelling dat door ICT de gemiddelde ruimte per arbeidsplaats zal afnemen. Dat geldt ten eerste voor bedrijvigheid die zich bezighoudt met fysieke productie en stromen (en veelal gevestigd is op bedrijventerreinen). Ten tweede geldt het voor bedrijvigheid die zich bezighoudt met het verkrijgen, verwerken en verstrekken van informatie (en veelal gevestigd is in kantoren).
- Er zijn geen overtuigende bewijzen te vinden voor een grootscheeps vertrek van bedrijvigheid uit de Randstad en/of stedelijke gebieden als gevolg van ICT (een veronderstelling van 'death of distance' adepten). Kantoren blijven voor een groot deel in stedelijke gebieden, omdat ook andere aspecten van virtuele bereikbaarheid een rol spelen. Tevens leiden ruimtelijke schaalvergrotingstendensen als gevolg van ICT mogelijk tot een uitbreiding in plaats van een uitholling van de mainportfunctie.
- In de Randstad is relatief veel ICT-gevoelige bedrijvigheid gevestigd. Dat zal overigens slechts een bedreiging inhouden van de economie van de Randstad bij veranderend locatiegedrag. Daarbij geldt dat vestigingsgedrag slechts langzaam verandert als gevolg van inertie. En tevens geldt, zoals in het vorige punt al werd aangegeven, dat een 'vrijere' locatiekeuze als gevolg van ICT op basis van andere locatiefactoren juist tot ruimtelijke concentratie kan leiden (agglomeratievoordelen). Zo zal snelheid van handelen steeds belangrijker worden en de daarvoor benodigde informatie kan niet altijd van internet worden gehaald. Juist in de binnenstedelijke gebieden te vinden 'informatiedichte' omgeving, met veel formele en informele 'face-to-face' contacten kan tot een concurrentievoordeel leiden.

Per november 2000 waren er wereldwijd 407 miljoen mensen aangesloten op internet (waarvan 113 miljoen in de EU). De toename is veel hoger geweest dan in 1998 werd voorspeld. Ook bij particulieren en bedrijven in Nederland is het aantal internetaansluitingen zeer sterk toegenomen.

Niet alleen het aantal internetaansluitingen, ook het handelsvolume via e-commerce/e-business groeit zeer sterk. In 1998 bedroeg dat handelsvolume wereldwijd nog 50 miljard US-dollars, maar er zijn voorspellingen dat het in 2003 maar liefst 1.300 miljard US-dollars zal bedragen.

Het business-to-business (B2B) segment van e-commerce zal een veel groter aandeel veroveren dan het business-to-consumers (B2C) segment. Naar verwachting zal B2C in 2003 minder dan 15% van het totale handelsvolume via e-commerce innemen.

Binnen business-to-business bestaat een sterke groei van 'electronic markets' (e-markets) waarin kopers en verkopers van web-browsers met elkaar verbonden worden. In de komende vijf jaar wordt een verviervoudiging van het aantal e-markets verwacht. Het merendeel van de Nederlandse bedrijven zal naar verwachting in 2005 meedoen op een elektronische marktplaats.

Op dit moment koopt het Nederlands bedrijfsleven overigens nog slechts 1% in via internet. Er zijn echter verwachtingen dat dit aandeel binnen vijf jaar zal oplopen tot 30 à 40%.

Alle hier gepresenteerde gegevens hebben betrekking op algemene ontwikkelingen en niet op ruimtelijke verschillen. Louter (2001) voegt hieraan de volgende verwachtingen toe:

- Als de meest ICT-gevoelige sectoren op basis van materiële consequenties kunnen worden aangemerkt: vervoer over land, groothandel, vervoer door de lucht, vervoer over water, diensten ten behoeve van vervoer, uitgeverijen en grafische industrie en detailhandel.
- Business-to-consumer trends leiden tot vestiging van opslag in nationaal centrale locaties (in eerste instantie: door gebrek aan schaal). In stadsranden zullen sorteer- en distributiecentra komen (overslag van vrachtwagens naar bestelbusjes). Per saldo zal waarschijnlijk meer ruimte nodig zijn voor distributie, maar minder ruimte voor winkels in stadscentra (met meer accent op luxe winkels). Daadwerkelijk bij de klant thuis bezorgen zal vooralsnog slechts voor bepaalde typen producten/leveringen op grote schaal toegepast kunnen worden. Gegeven de complexiteit van huisbelevering zoeken dienstverleners naar logistieke concepten die lijken op business-to-business leveringen.
- Business-to-business trends gaan richting schaalvergroting in productie en handel. ICT maakt het behoud van de flexibiliteit in netwerken mogelijk. Het gaat hierbij deels om virtuele netwerken (bijvoorbeeld elektronische marktplaatsen) met overigens directe gevolgen voor fysieke netwerken. Bij een grotere ruimtelijke reikwijdte van markten zal centralisatie op Europees niveau of soms op nationaal niveau ontstaan. Het is vooralsnog onduidelijk waarin dat resulteert voor Nederland. De combinatie met de mainportfunctie levert waarschijnlijk kansen. De ruimtelijke consequenties tekenen zich in de empirie nog maar in beperkte mate af, mede doordat een deel van de trends tegengesteld is. Achter de in ruimtelijk opzicht relatief stabiele ontwikkeling gaan ontwikkelingen schuil van enerzijds nieuwe virtuele netwerkorganisatie van productie en verkoop en anderzijds van nieuwe netwerkorganisatie van vervoerders en logistieke dienstverleners.
- De effecten van 'supply chain management' zullen stapsgewijs optreden. Ten eerste zal het optimaliseren van bestaande ketens plaatsvinden (op korte termijn). Door hogere efficiëntie is een lichte daling in ruimtevrage mogelijk (op bestaande locaties). Daarnaast (op langere termijn) zal 'redesign' van ketens (aanpassing van locaties van productie en distributie) plaats kunnen vinden. Waar 'redesign' optreedt, zal dat kunnen leiden tot een sterkere daling van de ruimtevrage. In verband met de hoge mate van inertie bij met name productiebedrijven kan overigens de vraag worden gesteld hoe omvangrijk de trend van door ICT-technologie ingegeven 'rede-

sign' van hele ketens zal zijn.

- In samenhang met bovenstaande trends geldt dat door betere mogelijkheden tot beheersing/aansturing van productie- en transportketens, 'global sourcing' en toename van de transportstromen zal resulteren. Dat kan de mainportfunctie van Nederland versterken (en voor extra ruimtevrage zorgen in de mainports of op de corridors naar het buitenland).

Kortom: ruimtelijk sturende variabelen zijn nationale ligging, oriëntatie op stadsranden, ligging aan het wegennet en ligging nabij mainports. Voor de ontwikkeling van de ruimtevrage per werknemer zijn er diverse tegengestelde bewegingen.

ICT-infrastructuur

Een belangrijke vrage is voor welk deel van de bedrijvigheid directe aansluiting op de 'backbone' een noodzaak is voor het bedrijfsfunctioneren en voor welke typen het de mogelijkheid biedt tot een vrijere locatiekeuze, waarbij echter naast de ICT-infrastructuur tevens met andere vestigingsplaatsfactoren rekening moet worden gehouden (de noodzaak van face-to-face contacten; kenmerken van de regionale arbeidsmarkt).

In hoeverre blijft ICT-infrastructuur ruimtelijk differentiërend? In eerste instantie is dat de vrage voor fysieke netwerken (bandbreedte van glasvezelkabelnetten). Wordt dit uiteindelijk een ubiquiteit? Hoe lang en in welke mate blijven ruimtelijke verschillen bestaan? Als er ruimtelijke verschillen blijven bestaan, volgen deze dan de vrage (ruimtelijke diffusie volgens de stedelijke hiërarchie) of komen er nieuwe centra op, bijvoorbeeld bij aanlandingspunten van telecommunicatie-infrastructuur (zoals de Eemshaven) die mogelijk geschikt zijn voor bedrijven waarvoor vestiging op de backbone een noodzaak is?

In hoeverre speelt uitrusting van bedrijventerreinen met hoogwaardige telecommunicatie-infrastructuur in de toekomst een rol voor hun aantrekkelijkheid als vestigingsplaats?

In hoeverre kunnen fysieke netwerken door mobiele netwerken worden vervangen en op welke termijn? Geeft dat een ruimtelijk spreidend effect? Bedacht moet worden dat ook de kosten van mobiele netwerken bij een gewenste grote ruimtelijke dekkingsgraad hoog zijn. Mogelijk zullen landelijke gebieden minder goed bereikbaar zijn via mobiele netwerken dan stedelijke gebieden (Louter, 2001).

Back-offices/front-offices

De vrage is in hoeverre ICT-technologie spreiding van kantoren vanuit stedelijke gebieden zal bewerkstelligen. Voor front-offices blijven face-to-face contacten van belang. In hoeverre kunnen face-to-face contacten door teleconferencing worden vervangen? Dat vereist naast technologische mogelijkheden ook een cultuuromslag. Tevens kan men zich afvragen of imagokwesties en/of

risico-ontwikkend gedrag (volg het vestigingsgedrag van andere kantoorvestigingen) niet een even belangrijke reden zijn voor clusteringvorming als face-to-face contacten. Imago en risico-ontwikkend gedrag zijn sowieso niet door ICT-infrastructuur te beïnvloeden.

Dat front-offices zich op 'stedelijke gebieden' oriënteren, is een algemeen aanvaarde conclusie. Of dit noodzakelijk de steden zelf (in de centra of eventueel in de stadsranden) betreft, of de stadsgewesten (met eventueel groei van suburbs langs uitvalswegen) of dat nog grotere stedelijke gebieden (bijvoorbeeld stedelijke netwerken) het juiste schaalniveau zijn, is niet duidelijk en zou nader onderzocht moeten worden. Autobereikbaarheid speelt daarbij waarschijnlijk een minstens zo belangrijke rol als telecommunicatie-infrastructuur.

De gangbare opvatting is dat ICT tot een zekere ruimtelijke spreiding van back-offices zal leiden. De vraag is echter in eerste instantie welk deel van de kantorensector als 'back-offices' kan worden aangemerkt. Mogelijk gaat het om kleine aantallen. Onderzoek daarnaar zou gewenst zijn.

Vervolgens is het de vraag welk type 'ruimtelijke spreiding' voor back-offices plaats zal vinden. Gaat het om een verplaatsing naar stadsranden of naar randen van stedelijke gebieden of naar regio's net buiten de Randstad of naar de nationale periferie of naar het buitenland. Sommigen beweren dat niet alleen front-offices, maar ook back-offices zich op stedelijke gebieden blijven oriënteren, met name vanwege de beschikbaarheid van gekwalificeerd personeel. Anderen zien meer mogelijkheden voor ruimtelijke spreiding, naar landelijke gebieden of zelfs naar het buitenland. Bij de vestigingsplaatskeuze is tevens van belang aan welke basisvoorwaarden er moet worden voldaan voor de vestiging van een back-offices (in de zin van telecommunicatie-infrastructuur, beschikbaarheid van personeel, bereikbaarheid per auto, kwaliteit van OV-voorzieningen).

Een belangrijke, bij het vorige punt aansluitende vraag tenslotte is of op het (kleine) ruimtelijk schaalniveau van Nederland eigenlijk wel van een duidelijke ruimtelijke scheiding in front-offices en back-offices sprake zal zijn. Mogelijk heeft het verschijnsel slechts betekenis in grotere landen (Louter, 2001).

Telewerken

Over de omvang van thuistelewerken bestaat nog veel onduidelijkheid. Dat geldt gedeeltelijk voor de huidige situatie, maar vooral voor toekomstige ontwikkelingen. Zo wordt telewerken in veel gevallen uitgedrukt in aantallen personen, terwijl in feite het aantal dagen telewerken het meest relevante gegeven is. Het totaal aantal dagen telewerken bepaalt in hoeverre thuistelewerken een instrument tegen verkeerscongestie kan vormen. Het aantal dagen per persoon bepaalt de mate waarin een werknemer meer vrijheid heeft bij de woonplaatskeuze.

Ook is niet duidelijk of de huidige krapte op de arbeidsmarkt (waardoor werk-

gevers eerder geneigd zullen zijn thuiswerken toe te staan) een rol speelt bij de groei van telewerken of niet. Gezien het belang dat wordt toegeschreven aan ICT als middel om personeel aan zich te binden, lijkt hiervan sprake te zijn. Niet alleen technische mogelijkheden, maar ook de situatie op de arbeidsmarkt bepaalt de onderhandelingspositie van werknemers en werkgevers. Bepalend is of werkgevers telewerken als een kans of als een bedreiging zien.

Inzake een andere vorm van telewerken, het vestigen van telewerkkantoren, bestaat onduidelijkheid over de omvang waarin dat plaatsvindt en de te verwachten ontwikkeling daarin. Voor die toekomstige ontwikkeling moet in ieder geval inzicht ontstaan in de omstandigheden waarin kantoorwerkzaamheden in het traditionele kantoor, in het telewerkkantoor of thuis zullen worden verricht. Daaruit kan de vraagpotentie worden afgeleid voor telewerkkantoren.

Onduidelijk is ook de locatie van de telewerkkantoren. Zal elke grote woonwijk een wijktelecentrum gaan krijgen of zullen telewerkkantoren vooral langs snelwegen gaan verrijzen? Gaat het om locaties aan de randen van stedelijke agglomeraties of om een ring van locaties net buiten de Randstad, langs snelwegen? Er zijn momenteel nog te weinig voorbeelden van telewerkkantoren om een duidelijke trend te ontwaren (Louter, 2001).

7.3.4 Bevindingen van Kersten (2001)

Onderzoekers van het Energie Centrum Nederland te Petten hebben het energieverbruik van computers in Nederland berekend (Kersten, 2001: 20). Computers blijken een bron van milieuvervuiling te zijn: ze gebruiken steeds meer elektriciteit. Vooral 'webhosting'-bedrijven en 'switchcenters', die de opslag en snelheid op internet verzorgen, vragen veel stroom. Men houdt er nu rekening mee dat op termijn de helft van de opgewekte elektriciteit wordt afgenomen door de ICT-sector. Bovendien belandt de 'hardware' steeds sneller op de schroothoop. De effecten van ICT-gebruik voor de stedelijke energievoorziening verdienen meer aandacht dan tot voor kort werd gegeven.

Door het gebruik van ICT kunnen afstanden met gemak worden overbrugd. Volgens velen stimuleert ICT-gebruik de uitwaaiing van menselijke activiteiten over een steeds groter oppervlak. In dit licht is de bewering van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat curieus dat ICT voor een toenemende wijkoriëntatie zou zorgen (Kersten, 2001b: 22). De Kenniswijkprojecten in Eindhoven en Almere moeten Nederlandse burgers de mogelijkheid bieden om in het dagelijks leven meer met ICT in aanraking te komen. Daartoe is een 'virtuele gemeenschap' ontwikkeld, die de evenknie moet vormen van de fysieke wijk. De 25.000 huishoudens van de Kenniswijk hebben toegang tot state-of-the-art infrastructuur en internetservice.

Kersten (2001: 22): *"Binnen het gebied zullen allerlei nieuwe mengvormen van*

wonen en werken hun intrede doen zoals woonwerkwoningen, inbouwpakketten voor thuiswerken, wijkkantoren en servicekantoren. Hierdoor zal niet alleen een versnelde marktintroductie van ICT-diensten, zoals pizza en tv 'on demand' en videocommunicatie, bereikt worden. Het project Kenniswijk zal zagezegd ook bijdragen aan de versterking van de sociale cohesie in bestaande en nieuwe wijken en zal een gevoel van 'community' brengen in de buurt. Deze ambitie staat hoog op de lijst van doelstellingen voor 2005, gezien het motto van het bidbook: 'Kenniswijk Almere: op weg naar een virtuele gemeenschap'. Een geïndividualiseerde bevolking zou namelijk behoefte hebben aan meer contact op wijkniveau. Het project Kenniswijk zal ervoor zorgen dat het onderlinge contact tussen de bewoners toeneemt; een gemeenschap van mensen die groeit door ontmoeting, samen delen en samen doen."

ICT heeft invloed, door de scheiding van bedrijven in 'front-offices' en 'back-offices' mogelijk te maken, op het ruimtelijk patroon van de bedrijvigheid. Onderdelen van de bedrijfsvoering kunnen ruimtelijk uit elkaar gelegd worden. Voor aparte bedrijfsactiviteiten kan op basis van specifieke vestigingsplaatsfactoren een afzonderlijke locatie worden gekozen. De afscheiding van call-centra van hoofdkantoren is hier een voorbeeld van. Front-offices zijn voor representatieve managementactiviteiten, waarbij 'face-to-face' contact vereist is; back-offices zijn voor de administratieve afhandeling en grootschalige dataverwerking. Back-offices zijn relatief 'footloose' en worden veelal regionaal verspreid rond afzet- en arbeidsmarkt. Daarnaast stimuleert ICT de ontwikkeling van 'virtual offices', zowel binnen als buiten het kantoor. Enerzijds wordt de werkplek binnen het kantoor flexibeler (het flexkantoor) en ontstaat er binnen het kantoor een 'zwercultuur'. Anderzijds wordt er meer buiten het kantoor gewerkt. Het flex- of laptopwerken neemt toe, zowel thuis als onderweg. ING Vastgoed springt in op deze ontwikkelingen en is van plan in de Randstad twintig zogenaamde 'D-offices' (kantoorhotels) te ontwikkelen. Deze kantoorhotels leunen op een concept dat verder gaat dan het internetcafé en voor echte werkplekken zorgt. Een abonnee op de D-offices gebruikt de ruimte wanneer het hem of haar uitkomt, in het kantoor waar het hem of haar op dat moment het beste schikt.

Niet vergeten moet worden dat de ICT-sector zelf een geheel nieuwe sector is, die ook zijn specifieke ruimtebehoefte heeft. In eerste instantie werd gedacht dat de ICT-bedrijven zich decentraal zouden gaan vestigen, 'waar ze maar zouden willen'. Alle handelingen zouden namelijk virtueel kunnen plaatsvinden. Toch blijken ICT-bedrijven helemaal niet zo 'footloose' te zijn. Over het algemeen hebben ICT-bedrijven dezelfde vestigingsplaatsfactoren als andere bedrijven. Fysieke bereikbaarheid is dan ook zeer belangrijk. Echter, ze hebben ook specifieke eisen. ICT-bedrijven zoeken een combinatie van nabijheid tot een levendige en rijke cultuur ('waar het gebeurt'), nabijheid tot de belangrijkste knooppunten van telecommunicatie en de beschikbaarheid van voldoende energie.

Wanneer afstand geen rol meer speelt willen bedrijven zich vestigen op

plaatsen waar zich interessante of spannende fysieke ontmoetingen en confrontaties kunnen voordoen. Wanneer er echter zware bekabeling nodig is, zullen zij zich zo dicht mogelijk vestigen bij de knooppunten van de telecomunicatie-infrastructuur. De afweging van bovengenoemde factoren maakt dat de Randstad, en daarbinnen Amsterdam, een favoriete vestigingsplaats is. Daar zijn als gevolg van de groeiende ICT-sector de ruimtelijke consequenties zichtbaar; lage leegstandpercentages van kantoorruimte en een gigantisch web van bekabeling. In Nederland ligt vijfenzeventig procent van de internet-bekabeling in Amsterdam. Dit vanwege onder andere de aanwezigheid van de grootste 'internethub' van het Europese vasteland in de Amsterdamse wijk Watergraafsmeer.

Naast de vaste infrastructuur heeft ook de draadloze infrastructuur zijn ruimtelijke weerslag. Een grote diversiteit aan 'draadloze' ontwikkelingen (WAP, UMTS, draadloos internet), zal de komende jaren voor een behoefte aan enkele duizenden antenne-installaties zorgen.

7.3.5 Slotbeschouwing

De betogen van Lambooy et al. (2000), Louter (2001) en Kersten (2001) lopen goeddeels parallel. Alles wijst erop dat de ligging van hoogwaardige ICT-infrastructuur een belangrijke vestigingsplaatsfactor voor kennisintensieve bedrijven is. De stedelijke economie vaart wel bij de snelle groei van ICT-toepassingen, waarvan vooral de zakelijke dienstverlening profiteert. Stedelijke netwerken, recentelijk op de agenda van planologen en RO-bestuurders geplaatst, zouden wel eens een stedelijke configuratie kunnen vormen, die zich leent voor een hoogwaardige digitale bereikbaarheid van woningen en bedrijven. Niet alleen het bedrijf maar ook de woning verandert ten gevolge van ICT-gebruik. Telewerken, telewinkelen, telebankieren en teleleren introduceren steeds meer productieve functies in de woning. In het volgende hoofdstuk werken we deze thema's uit.

8 Gevolgen van ICT voor het wonen en de stad

8.1 Inleiding

De stedelijke vernieuwing en het wonen zullen in de komende decennia naar verwachting direct en indirect sterk worden beïnvloed door de aanleg van ICT-infrastructuur en de toepassing van ICT-technieken. In paragraaf 8.2 besteden wij aandacht aan de gevolgen van de ICT-revolutie voor het wonen. Paragraaf 8.3 is gewijd aan de gevolgen voor de stad.

8.2 Gevolgen van ICT voor het wonen

Al decennia geleden werd de verwachting uitgesproken dat de groei van het ICT-gebruik vergaande ruimtelijke effecten zou hebben. Sommigen meenden dat ICT de 'death of distance' (Cairncross, 1995, 1997) zou brengen en daarmee geografische spreiding, doordat steeds meer huishoudens en bedrijven 'footloose' zouden worden. Daar stond de visie tegenover dat ICT vooral de zakelijke dienstverlening zal stimuleren en via deze lijn de stedelijke economie een impuls zou geven. Een tussenpositie werd ingenomen door auteurs als Castells (1989) en Sassen (1991) die een combinatie van geografische concentratie en deconcentratie voorzagen: een concentratie van front-offices en daarop gerichte zakelijke dienstverlening en een spreiding van back-offices.

Als we onze aandacht eerst richten op de implicaties voor de woning, moeten we ons eerst bezighouden met de mogelijke effecten van ICT op het tijdruimtebudget van individuen en huishoudens. De industrialisatie heeft ons een temporele en geografische scheiding gebracht van wonen en werken. Vance (1966) wijst erop dat dit in het pre-industriële tijdperk anders was: toen waren werkplaats en woonplaats geïntegreerd (boerderijen, werkplaatsen, winkelpanden) en waren werktijd en vrije tijd nauw met elkaar verstrengd. Het is denkbaar dat het postindustriële tijdperk, vooral gericht op kennis en dienstverlening, het wonen en werken naar tijd en plaats meer integreert. Dat zou betekenen dat meer en meer werkfuncties in de woning worden geïntroduceerd en meer woonfuncties op locaties buiten de woning.

Toffler (1980: 204) merkte al meer dan twintig jaar geleden op dat "...we are about to revolutionize our homes...", doordat nieuwe computerondersteunde productietechnieken nieuwe functies in de woning zouden brengen. De Tweede Golf (industrialisatie) verplaatste miljoenen banen van de woning naar de fabriek. De derde golf (informatierevolutie) brengt deze banen weer van fabriek en kantoor naar de woning, aldus Toffler.

Toffler (1980: 204) stelt dat de nieuwe productietechnieken leiden tot "*a return to cottage industry on a new, higher, electronic basis, and with it a new emphasis on te home as the centre of society.*" Toffler ziet de transformatie van huis tot 'electronic cottage' in het verschiep. Hier vormen huishoudens niet alleen een woon- en leefeenheid maar ook een werkeenheid. De 'electronic society' leidt

tot een 'home-centred society', aldus Toffler.

Inmiddels nemen we wereldwijd en ook in Nederland een sterke groei waar in het gebruik van internet. In 1997 had 10% van de Nederlanders toegang tot internet. In 2000 was dit aandeel gestegen tot 29%; voor 2005 wordt een aandeel van 55% verwacht.

Forrester Research (2000) verwacht dat in 2005 meer Europeanen on-line zullen zijn via het tv-toestel dan via de computer. Booz, Allen & Hamilton (2000) verwachten dat 80 miljoen mobiele telefoontoestellen in Europa zullen zijn aangesloten op internet in 2003, deels door de ontwikkeling van ADSL (Asymmetric Digital Subscriber Line).

Nederlandse huishoudens gebruiken internet vooral voor email (85%), zoeken van informatie (62%), surfing (61%), downloading (57%) en het lezen van het nieuws (50%). Het zakelijk gebruik van internet is gericht op e-mail (75%), informatieverwerving (62%), downloading (39%), het lezen van het nieuws (38%) en zoeken van informatie (32%) (Stec Groep, 2000: 13).

Figuur 8.2 laat zien hoe sinds 1997 de on-line verkoop van producten in Nederland is gegroeid. Deze groei hangt nauw samen met de groei van het aantal actieve internetters. In juni 1999 waren er 1,5 miljoen actieve internetters in ons land, van wie er 400.000 on-line inkopen deden.

Een interessante toepassing is Woongemak, een systeem dat in 700 woningen op het Java-eiland in Amsterdam is geïnstalleerd. De hart van dit systeem is de bode, een geavanceerd hulpmiddel met televisiescherm en een printer, dat kan worden verbonden met een camera bij de voordeur. De bewoners bestellen hun boodschappen en gewenste diensten via het tv-scherm. Vastgoedbelegger Vesteda heeft een meerderheidsbelang in Woongemak genomen (Stec Groep, 2000: 61) en streeft naar een aanzienlijke uitbreiding van Woongemak, gericht op het topsegment van de markt.

Nog steeds zijn hoge-inkomensgroepen, mannen, jongeren, hoog opgeleiden, mensen met banen en blanken oververtegenwoordigd onder de internetge-

bruikers (Van Dijk et al., 2000), waardoor sommigen zelfs spreken van het World White Web (Bolt & Crawford, 2000). Gezien de steeds lager wordende toetredingsdrempels verwachten Van Dijk et al. (2000) voor de toekomst geen 'digital divide'. Onder de recente toetredens zijn vrouwen, ouderen en lager opgeleiden oververtegenwoordigd. Andere auteurs menen evenwel dat de 'digital divide' zal blijven en dat er altijd een categorie burgers zal resteren

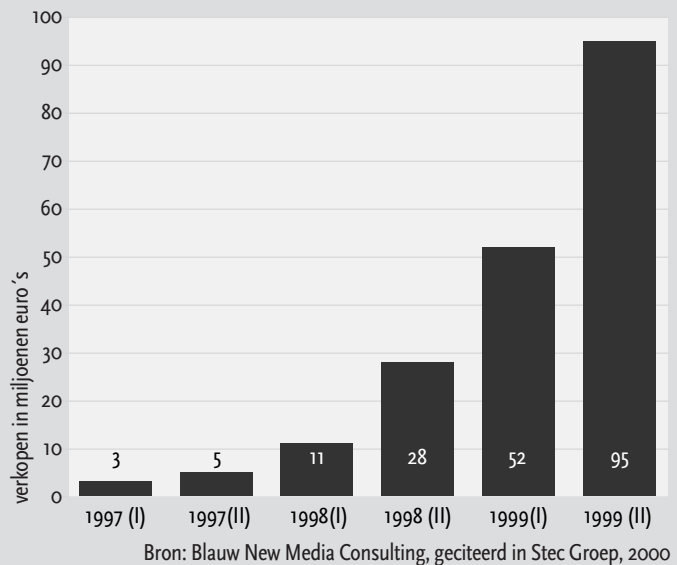
die niet on-line is en daardoor ontwikkelingskansen zal missen. Hierdoor kunnen bestaande sociaal-economische verschillen worden versterkt.

Batty & Miller (in: Janelle & Hodge, 2000) poneren de stelling dat de werelden van atomen en bits moeten worden gecombineerd en dat individuen tegelijkertijd deel zullen uitmaken van reële netwerken (plaats) en virtuele netwerken (ruimte) (zie figuur 8.3).

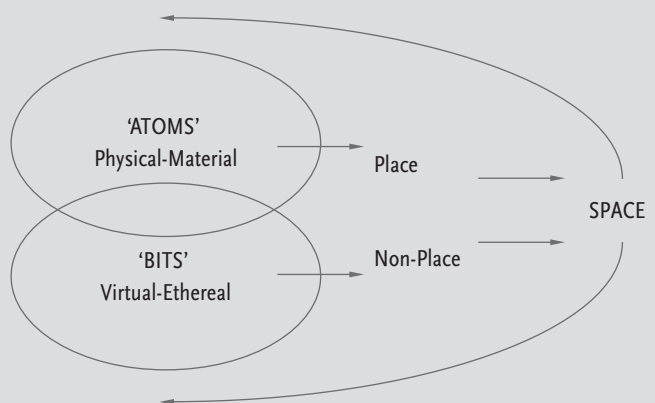
Woningen en kantoren zijn de belangrijkste knooppunten die de virtuele en reële werelden met elkaar verbinden. Het simultaan in twee werelden leven heeft gevolgen voor het tijd-ruimtebudget van huishoudens. Er ontstaat een toenemende fragmentatie van het gedrag van individuen en huishoudens in plaats en tijd (Couclelis, in: Janelle & Hodge, 2000): we zijn op weg naar een zapcultuur.

Naarmate telefoon, pc en tv-toestel meer onderhevig zijn aan geïndividualiseerd gebruik als gevolg van de verder toenemende individualisering, zal de gelijkheid aantal huishoudens = aantal woningen steeds meer uit het beeld verdwijnen. De woning neemt

Figuur 8.2 On-line verkopen in Nederland, 1997-1999, per half jaar (in miljoenen euro's)

Figuur 8.3 Positie van mensen in de fysieke, virtuele en hybride wereld

Bron: Janelle & Hodge, 2000

Tabel 8.1 Locatie van internet-toegang in Canada, september 1998

Locatie	Gebruik internet (in %)
Woning	26
Werk	14
School	6
Anders	7

Bron: Harvey & Macnab, in:
Janelle & Hodge, 2000

steeds meer 'E-taken' op, zoals telewerken, telebankieren, teleleren, telewinkelen en televergaderen. Sommige van deze functies passen bij de traditionele consumptieve functie van de woning (telewinkelen en telebankieren), maar andere moeten toch vooral worden geassocieerd met productieve functies (telewerken, televergaderen). Vlek (1986: 41) stelde de vraag al jaren geleden: Werken mensen thuis, of wonen ze op het kantoor?

De woning transformeert meer en meer tot een centrum van consumptie en productie. Dat geldt overigens ook voor de auto en het openbaar vervoer over lange afstand (trein, vliegtuig). Als huishoudens het kunnen betalen, willen ze meer dan één woonplek. Naast de woning is er de tweede woning in binnen- of buitenland, de tijdelijke recreatiewoning, het hotel, de lounge, het conferentieoord, waarin wordt gewoond en gewerkt. De fragmentatie in tijdsbesteding lijkt samen te gaan met een ruimtelijke fragmentatie. Hierbij vormen de toenemende kosten, tijdverlies en irritaties in de files tijdens spitsuur een push-factor, terwijl de afnemende kosten en afmetingen van chips en computers en de verbetering van de ICT-infrastructuren een belangrijke pull-factor vormen.

Sui (in: Janelle & Hodge, 2000: 116) signaleert het feit dat sinds enkele jaren er meer personen het internet betreden vanuit de woning dan vanuit de (officiële) werkplek. Deze data komen overeen met empirisch materiaal over het internetgebruik in Canada (Harvey & Macnab, in: Janelle & Hodge, 2000) (zie tabel 8.1).

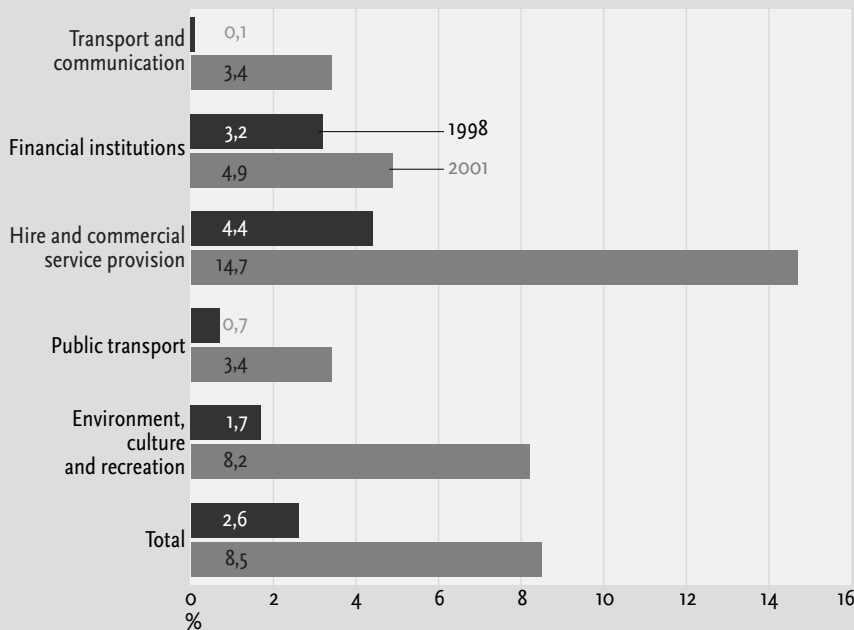
Activiteiten zijn steeds minder plaatsgebonden en steeds meer persoonsgebonden, mede door de gsm en de laptop. Steeds meer werknemers werken een of twee dagen per week thuis (Vlek, 1986; 1987) om de verkeerscongestie te ontlopen en om zich beter op bepaalde taken te kunnen concentreren.

Thuiswerk wordt op verschillende manieren gedefinieerd. We kunnen vier factoren onderscheiden die de definitie bepalen:

- de plaats waar het werk wordt verricht
- de wettelijke status van de thuiswerker: werknemers, freelancer of zelfstandig
- de aard van het werk: traditioneel of telethuiswerk
- duur en frequentie van het thuiswerk.

De Stichting Telewerk Forum schat het aantal telewerkers op 600.000 (10 tot 14% van de werkende bevolking). Telewerkers kunnen worden verdeeld in 250.000 thuiswerkers en 350.000 mobiele werkers. Dit onderscheid sluit aan op de bekende driedeling van Felstead & Jewson (1997):

- work conducted at home (thuiswerker)
- work conducted from home (de woning als uitvalsbasis, met name voor de mobiele werker)

Figuur 8.4 Aandeel van telewerkers per sector, 1998 en 2001 (in %)

- work conducted in the same grounds and buildings as the home (zoals een winkelier die boven zijn bedrijf woont).

Figuur 8.4 geeft een overzicht van het aantal telewerkers per sector.

Sommige sectoren zoals hotels, restaurants, zorg en bouw lenen zich naar hun aard niet voor telewerken. Het aandeel telewerkers is vooral in de zakelijke dienstverlening hoog.

De gevolgen van dit alles voor de woning zijn vermoedelijk niet gering. De Stec Groep (2000: 53) verwacht dat vooral de vraag naar woonruimte in een attractieve woonomgeving sterk zal stijgen.

De Stec Groep meent dat de keuze om ergens te wonen in de toekomst steeds minder wordt bepaald door de (officiële) werkplek maar door de kwaliteit van de woning. Van belang is de vraag hoeveel banen vanuit de woning kunnen worden bestreken, vooral door tweeverdienershuishoudens. Vooral de Randstad en Centraal Nederland scoren op dit punt hoog. Binnen deze zoekruimte zijn vooral suburbane gebieden populair.

De woning zal plaats moeten bieden voor een of meer computers, met internetverbinding, voor een of meer tv-toestellen, een faxapparaat en voor mobiele en niet-mobiele telefoontoestellen. De apparaten zelf worden steeds kleiner, maar het gebruik ervan vergt veel ruimte.

Velen wensen naast en in relatie met de woonkamer een werkvertrek in de woning, waar een huishoudenlid rustig kan werken. Kamers van de kinderen dienen geschikt te zijn voor zelfstudie en computergebruik. Het Bouwbesluit stelt op dit terrein geen eisen. Relatief weinig eengezinshuizen hebben op de begane grond zowel een woon- als een werkvertrek.

Van de startende ondernemers in Nederland begint 80% in de eigen woning. Een kleine doch interessante groep woningvragers wenst een woonwerkwooning, met een complete werkplek in of aan de woning waar men klanten kan ontvangen en diensten aan huis kan leveren (Louw, 1999). Dit kan zelfs gevolgen hebben voor de gewenste parkeerruimte in de woonomgeving.

In elk geval dient de woning volop de mogelijkheden te bieden voor het werken thuis en het computergebruik per gezinslid, hetgeen hoge eisen stelt aan de hoeveelheid ruimte, de capaciteit van de computeraansluitingen, de geluidsisolatie en de aanpasbaarheid van de woningindeling in algemene zin.

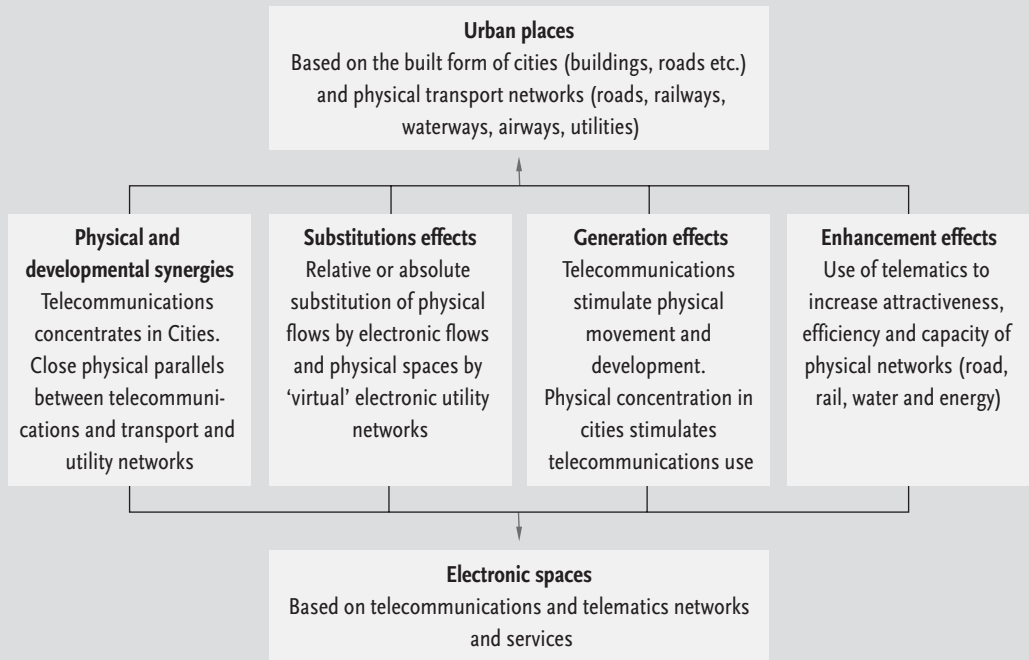
8.3 Gevolgen van ICT voor de stad

In de Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening (Ministerie van VROM, 2001) wordt opgemerkt dat ICT ruimtelijke effecten kan hebben, doordat steeds meer bedrijven 'footloose' worden. Daarmee wordt de lezer op het verkeerde been geplaatst. Recente internationale literatuur (Graham & Marvin, 1996; Townsend, 2001; Warf, 2001) wijst er juist op dat ICT-toepassingen vooral de stedelijke economie versterken. ICT-infrastructuur en ICT-toepassingen blijken vooral de steden ten goede te komen. Telematica vormt in verschillende opzichten de motor achter stedelijke veranderingen (Graham & Marvin, 1996). Postindustriële economieën laten een sterke toename zien van de zakelijke dienstverlening in economie en werkgelegenheid en een verdere daling van de agrarische en industriële werkgelegenheid. De dienstverlening is de grote winnaar, onder te verdelen in zakelijke en persoonlijke dienstverlening. De zakelijke dienstverlening wordt gekenmerkt door banen die een hoge scholing vereisen en die overwegend goed worden betaald: consultancy, verzekeringen, bankwezen, advocatuur, accountants, vastgoeddiensten, research & development. In de persoonlijke dienstverlening komen we vele banen tegen die een geringe scholing vergen en die relatief slecht worden betaald: horeca-personeel, schoonmakers, verplegend en verzorgend personeel, particuliere bewakingsdiensten en taxichauffeurs. De inkomensongelijkheid neemt overal toe door de economische herstructureringsprocessen in het postindustriële tijdperk. Sommige auteurs (Sassen, 1991; Castells, 1989) spreken zelfs van een 'disappearing middle' op stedelijke arbeidsmarkten.

Steeds meer auteurs leggen langs verschillende lijnen een verband tussen ruimtelijke ontwikkelingen en de ontwikkelingen van de telecommunicatie (zie figuur 8.5) (Graham & Marvin, 1996: 328).

Een onderscheid kan worden gemaakt in substitutie- en generatie-effecten, in bevorderingseffecten en in fysieke en ontwikkelingssynergieën. ICT kan zowel verkeersbewegingen substitueren als genereren. ICT-netwerken kunnen een attractieve vestigingsplaats zijn voor kennisintensieve bedrijven.

Figuur 8.5 Typologie van de relaties tussen ‘urban places’ en ‘electronic spaces’

Bron: Graham & Marvin, 1996: 328

Omdat de backbones op de grote steden zijn gericht, kunnen ICT-knooppunten rechtstreeks bedrijven aantrekken waarvoor de nabijheid van de digitale snelweg met een hoge capaciteit een levensvoorwaarde is.

In het algemeen zien we een ontwikkeling van hiërarchische bevelstructuren en vrije markten naar netwerkrelaties waarin de hiërarchie meer en meer ontbreekt, en waar wisselende combinaties van samenwerking en competitie kunnen worden waargenomen (Castells, 1996). Op het eerste gezicht lijkt het alsof netwerkmaatschappijen en netwerkeconomieën leiden tot netwerksteden, maar deze redering is te simplistisch. We kunnen wel waarnemen dat er een fragmentering van activiteiten naar tijd en plaats plaatsvindt ten gevolge van de toepassing van telecommunicatie, en vermoedelijk een herdefinitie van de relatie tussen tijd en plaats (Cairncross, 1995; 1997).

Sommige auteurs poneren de stelling dat vooral een beperkt aantal wereldsteden zullen profiteren van de ICT-revolutie (Sassen, 1995; Castells, 1996; Hall, 1996). Anderen poneren vooral de stelling dat vele bedrijven 'footloose' worden en dat daardoor een sterke geografische decentralisatie zal optreden, waarin de betekenis van de woning als 'electronic cottage' zal toenemen (Toffler, 1980). Campanella, 1998: "McLuhan repeatedly announced the obsolescence of the built city in the electronically – mediated labour market." Gilder (1995) typeert steden zelfs als "leftover baggage from the industrial era".

Townsend (2001) voerde recentelijk onderzoek uit naar de ruimtelijke neerslag van internetgebruik en constateerde "an overwhelmingly metropolitan dominance of Internet activity and infrastructure" (Townsend, 2001: 41). Hij poneert de

Tabel 8.2 Amerikaanse steden, gerangschikt naar aandeel van de bevolking on line (1977)

Metropolitan Statistical Area	Aansluitingen (in %)
San Francisco Bay Area	72
Miami	67
Houston	65
Seattle/Tacoma	65
Washington DC	64
San Diego	64
Cleveland/Akron	62
Atlanta	61
Dallas	60
Philadelphia	60
Sacramento	59
Los Angeles	59
Chicago	58
New York	58
Phoenix	57
Boston	57
Denver	55
U.S. gemiddelde	55
Detroit	52
Minneapolis/St. Paul	52
Pittsburgh	49

Bron: CyberAtlas, Inc.

Tabel 8.3 Top-10 van grootstedelijke gebieden in de Verenigde Staten naar 'backbone' capaciteit (digitale transportnetten)

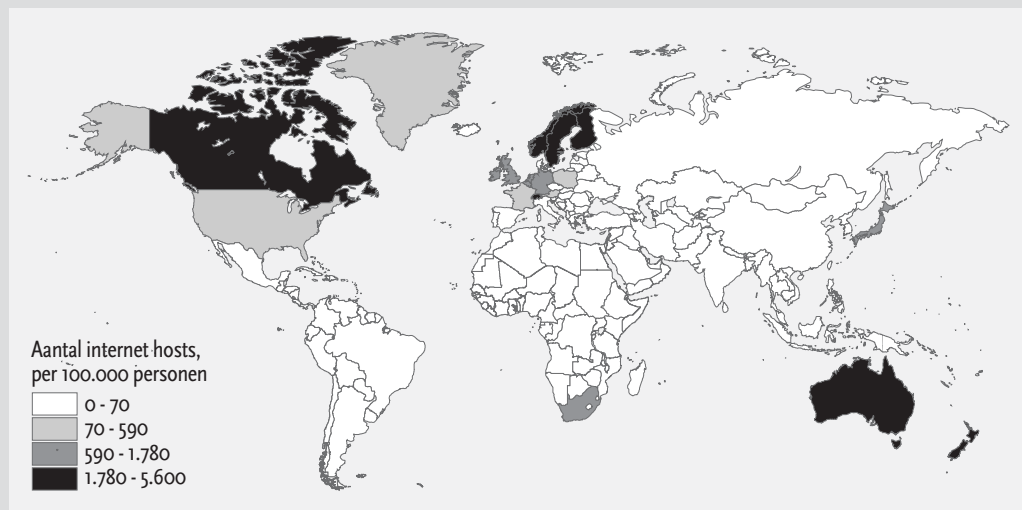
Metropolitan area	Totale nationale 'backbone' capaciteit (in %)	Totale intermetropolitane 'backbone' capaciteit (in MBps)
San Francisco/Silicon Valley	11.6	7,506
Washington DC	10.4	7,826
Chicago	9.8	7,663
New York	9.7	6,766
Dallas	7.1	5,646
Los Angeles	6.7	5,056
Atlanta	6.6	5,196
Denver	3.7	2,901
Seattle	2.5	1,972
Houston	2.4	1,890

Bron: Moss & Townsend 1998

stelling dat een nieuw theoretisch kader nodig is om de arbeidsmarktimplicaties te begrijpen van de stedelijke ontwikkeling in relatie tot de ontwikkeling van ICT-netwerken. Townsend (2001: 42) concludeert “that cities are clearly prosperous in the digital economy (...). (M)ost US cities are more vibrant than they have been in decades.” Townsend (2001: 42): “A new network of networked metropolitan regions is emerging, capitalizing upon the continued importance of face-to-face contact in business and social life, yet increasingly using telecommunications systems to overcome traditional geographic barriers to: (1) access global information sources; (2) market and distribute highly specialized knowledge products on a global basis; and (3) support ever-sprawling urban forms.”

Townsend (2001: 43) ziet de netwerkstad in ruimtelijke zin als het belangrijkste organiserende concept. Internetactiviteiten blijken in de Verenigde Staten zich ruimtelijk te concentreren in grote stedelijke regio's. Tabel 8.2 geeft een overzicht van de steden in de Verenigde Staten met het hoogste aandeel van de bevolking on-line (Janelle & Hodge, 2000). Het hoogst scoren San Francisco, Miami, Houston, Seattle, Washington DC en San Diego. Townsend (2001: 51-52) onderzocht de dichtheid van domeinnamen per 1.000 inwoners en concludeerde: “In general medium-sized metropolitan areas dominate as centers for large and dense centers of Internet activity.” Townsend (2001: 54): “In contrast to the traditional global city, the network city is typically a medium sized metropolitan area with excellent access to high-capacity Internet backbone networks and possessing a broad-based diffusion of Internet activity throughout its highly educated population.” Tabel 8.3 rangschikt de top-10 van de Amerikaanse stedelijke regio's naar

Figuur 8.6 Aantal internet hosts per 100.000 personen, januari 1999

Bron: Warf, 2001: 8

backbone capaciteit: de maatstaf die Moss & Townsend (2000) als het meest relevant beschouwen.

Slechts zeven stedelijke regio's leveren 62% van de backbone capaciteit van de Verenigde Staten: San Francisco, Washington DC, Chicago, New York, Dallas, Los Angeles en Atlanta.

Moss & Townsend (in: Janelle & Hodge, 2000: 182) vinden het het meest opvallend dat de backbone capaciteit in de zeven Amerikaanse stedelijke regio's vooral wordt gebruikt om deze regio's onderling te verbinden of diensten binnen de regio te leveren, en niet zozeer voor verbindingen buiten de zeven top regio's.

Een beperkt aantal steden en stadsregio's domineert het ICT-landschap in Amerika. Dit is in tegenspraak met de voorspellingen van Toffler (1980) en Negroponte (1995) die juist een radicale decentralisatie van de bevolking en de economie voorspelden als gevoel van ICT-toepassingen. De geografie bepaalt in sterke mate de loop van de ICT-infrastructuur. Zo vervullen steden als Atlanta, Chicago en Dallas onmiskenbaar een hubfunctie. Moss & Townsend (2000): *"Just as the Interstate Highway System transformed urban development in 20th century America, the Internet will help shape urban activity patterns in the 21st century."*

Qua ruimtelijke spreiding is het gebruik van internet in verschillende opzichten specifiek. Warf (2001, 3): *"Internet creates and reflects a distinct spatial structure interlaced with, and often reinforcing, existing relations of wealth and power."*

Figuur 8.6 laat de internationale spreiding van het aantal internet hosts per 100.000 personen zien. De grootste dichtheden zien we in Scandinavië, Canada en Australië. Daarna komt de VS. Afgezien van Japan en Singapore scoort Azië laag. In Afrika is alleen Zuid-Afrika zichtbaar. Centraal en Zuid-Amerika doen nauwelijks mee (Warf, 2001: 8).

volgt samen: *“Our research suggests there is a metropolitan dominance of Internet development by a handful of cities and regions. We identify and describe an emerging structure of virtual hubs and pathways which are linking a set of major cities in the United States, suggesting that there is a complex emerging inter-urban communications network that goes far beyond Castells’ (1989) informational mode of development.”*

De Stec Groep ging na waar de tien grootste bedrijfsvestigingen in 2000 in Nederland zich voltrokken. Twee grote bedrijven (Cisco Systems en Worldcom) kozen voor Amsterdam, Fujitsu Network Services voor Schiphol, Philips DAP verplaatste het hoofdkantoor van Groningen naar Amersfoort. Groningen werd als vestigingsplaats verkozen door Transcom Worldwide en Perot Systems (USA). SNT breidde het call center in Enschede uit van 400 tot 1.000 medewerkers. Viking (groothandel in kantoorartikelen), koos Venlo voor uitbreiding van de internationale call centeractiviteiten (325 nieuwe medewerkers). DHL startte in Maastricht een groot pan-Europees shared services center van 700 medewerkers.

Het geografische patroon van de top 10 vestigingen van 2000 is opmerkelijk: de Noordvleugel van de Randstad scoort goed alsmede de meer perifeer gelegen steden in Noord-, Oost- en Zuid-Nederland. De Zuidvleugel van de Randstad en Zeeland ontbreken, evenals Gelderland en Drente. De werkgelegenheid in de Randstad blijkt hoogwaardiger te zijn dan die buiten de Randstad. De buitenlandse bedrijven (vooral Amerikaans) zijn goed voor ruim de helft van de nieuwe vestigingen en zelfs 70% van de nieuwe werkgelegenheid. ICT zorgt voor de bulk van de nieuwe werkgelegenheid. Tenslotte blijkt de groei van de call centers nog niet over het hoogtepunt heen te zijn. Vooral de steden (het gaat uitsluitend om de G30) varen wel bij de groei van de nieuwe werkgelegenheid.

We constateren dat vooral de steden profiteren van de groei van de nieuwe werkgelegenheid in de achter ons liggende jaren. Recente regionale economische CBS-statistieken onderstrepen deze conclusie. Vele Nederlandse steden vertonen de laatste jaren een sterke economische groei: allereerst steden als Amersfoort, Almere en Amsterdam in de Noordvleugel, maar ook steden in de economische zwakkere Zuidvleugel: Zoetermeer, Den Haag, Delft en zelfs Rotterdam.

In het algemeen hebben gemeentebesturen en gemeente-ambtenaren geen weet van de ligging van ICT-netwerken in hun steden. Bedrijven als KPN/Qwest, Global Crossing, Viatel en Worldcom/MCI leggen internationale aansluitnetten aan die Nederland met de rest van de wereld verbinden. Binnen ons land bouwen bedrijven als KPN, Telfort (samenwerking British Telecom-NS), Enertel/Worldport en Versatel aan transportnetten die de stedelijke gebieden met elkaar verbinden. Tenslotte worden de fijnmazige aansluitnet-

Het Financieele Dagblad, 8 augustus 2001

Gemeenten strijden tegen wildgroei telecomkabels

De concurrentie in de telecom leidt tot overlast in de steden. Ieder bedrijf heeft recht op zijn eigen netwerk, wat steeds weer leidt tot opengebroken straten. De steden moeten dat gedogen 'De gemeente is haar soevereiniteit kwijt.'

Het is een veelkleurige wirwar van kunststofkabels die in een Amsterdamse wijk de grond in gaan. Blauwe, gele, paarse, oranje, groene en rode. Iedere kleur hoort bij een ander telecombedrijf dat zijn eigen netwerk in de hoofdstad wil. Voor de bewoners en bedrijven is het ongemak echter groot. De straat ligt wekenlang open. Zo zijn de alom schaarse parkeerplaatsen voor lange tijd onbruikbaar. De gemeenten vrezen dat er voorlopig geen einde komt aan de graafwerkzaamheden. Steeds meer telecombedrijven willen, aangemoedigd door de liberalisering van de telecomsector, een eigen netwerk om continu nieuwe diensten aan te bieden. En dat betekent dat de straat keer op keer open moet.

De gemeentelijke koepelorganisatie, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), eist van het Rijk meer coördinatie bij het leggen van nieuwe kabels.

'Het roer moet om', stelt Johan Vreugdenhil, VNG-beleidsadviseur. 'Straten dreigen keer op keer open te liggen. Het ministerie van Verkeer en Waterstaat moet de regie in handen nemen.' In een brief (een 'position paper') aan het ministerie pleit de VNG voor een landelijk netwerk dat toegankelijk is voor alle telecombedrijven. Daarvoor is echter aanpassing van de Telecomwet uit 1998 noodzakelijk.

Grootste knelpunt van de wetgeving is dat gemeenten verplicht zijn bedrijven toegang te verlenen tot het eigen grondgebied. Telecombedrijven die hun kabels willen ingraven hebben daar, onder voorwaarden, altijd het recht toe. 'De gemeenten hebben een gedoogplicht, ze kunnen niet weigeren', aldus Vreugdenhil. 'Je kunt stellen dat de gemeenten een deel van hun soevereiniteit kwijt zijn.' In de praktijk komt het erop neer dat bedrijven geen rekening hoeven te houden met al lopende werkzaamheden. Zo voerden bijvoorbeeld Amsterdam en de bedrijven weliswaar overleg over de

ten in het gehele land gerealiseerd door KPN, de kabeltelevisienetten en Telfort. Regionale netten worden aangeboden door A 2000, UPC/Telekabel en Castel/Palet. Naast de vaste netten zijn er ook de mobiele netten, waarbij een systeem van antennes zorgt voor een goede kwaliteit van de verbindingen tussen mobiele telefoons.

In de wereldwijde netwerken voor telecommunicatie vervullen de zeekabels een belangrijke rol in het verbinden van landen en continenten. Tot de wereldomspannende ondernemingen behoren Fiber Link Around the Globe (FLAG) en Global Crossing (waarin onder meer Atlantic Crossing en Pacific Crossing zijn opgenomen). De transatlantische routes komen grotendeels in Europa aan via Engeland (Lands End) en Frankrijk (Bretagne). Via Engeland landen de kabels aan in Nederland, Duitsland en België. Zeekabels als Rembrandt 1 en Rembrandt 2 verbinden Engeland en Nederland. Nederland kent zes aanlandingspunten: Alkmaar, Beverwijk, IJmuiden, Zandvoort, Katwijk en Domburg. Van daaruit sluiten de verbindingen aan op de hoofdroutes naar Europese steden en zorgen zij voor de verbinding van de Nederlandse netten naar internationale gateways. De aanlanding in Nederland leidt tot de vesti-

graafwerkzaamheden, maar lang niet iedere onderneming hield zich aan de afspraken. 'Straten die net weer waren dichtgemaakt konden daarom weer open', aldus Marcel van der Meer, beleidsadviseur ondergrondse infrastructuur bij de gemeente.

Hoewel de hoofdstad de meeste graafwerkzaamheden al achter de rug heeft, is het einde nog niet in zicht. 'Wat er nu ligt is het netwerk voor de vaste telefonie. Maar in de toekomst krijgen we breedband voor bijvoorbeeld internet. Daarvoor moet er aansluiting van de kabels naar de huishoudens komen. Dat geeft ook weer overlast', aldus Van der Meer. 'In de rest van het land moeten de meeste werkzaamheden nog beginnen.'

VNG-adviseur Vreugdenhil ziet daarnaast nog een ander groot graafproject op de gemeenten afkomen. 'Er zijn vijf bedrijven die een umts-licentie (derde generatie mobiele telefoons, red.) hebben. Die willen allemaal de grond in.'

Om versnipperde graafwerkzaamheden te voorkomen zijn coördinatie en een gezamenlijke infrastructuur nodig. 'Anders krijgen we straks vijf kasten in de grond.'

Zowel Vreugdenhil als Van der Meer constateert bovendien dat er veel meer kabels dan noodzakelijk in de grond liggen. 'Er is duidelijk overcapaciteit. Van veertig of vijftig buizen worden er misschien tien daadwerkelijk gebruikt', aldus Van der Meer. Maar dat niet alleen. De overdaad aan kabels zorgt er op sommige plaatsen voor dat de gewone gas- en elektriciteitleidingen slecht toegankelijk zijn voor onderhoud, zegt Vreugdenhil.

Dat de VNG ruchtbaarheid aan het probleem geeft is niet toevallig. Het ministerie onderzoekt de kwestie momenteel. De telecom- en kabelbranche heeft al in mei een brief met klachten over de gemeenten verstuurd. De branche vindt dat gemeenten nu al te veel en dus belemmerende rechten hebben. Wie de strijd zal winnen, is voorlopig onduidelijk. Het ministerie wacht het onderzoek af. 'Het enige wat ik kan zeggen is dat het onze aandacht heeft. In het najaar verwachten we meer duidelijkheid', aldus een woordvoerder.

ging van Network Operations Centers (NOC), elk met tientallen tot honderdtallen hoogwaardige arbeidsplaatsen, door bedrijven als World Com/MCI, Global Crossing en Versatel. World Com/MCS heeft een NOC voor de Europese markt in Amsterdam.

Vanaf de kust lopen de ICT-infrastructuren naar Amsterdam en sluiten aan op de glasvezelringen die daar zijn aangelegd. Voor de partijen die willen aansluiten op deze hoofdroutes is het van belang dat zij zich fysiek zo dicht mogelijk bij een netwerkknooppunt vestigen, bijvoorbeeld een interconnectiepunt met KPN. Dit bespaart kosten en tijd.

Vanuit de aansluiting op de Amsterdamse infrastructuur volgen de hoofdroutes in beginsel de volgende tracés:

- naar het zuiden langs Zuidas en Schiphol naar Rotterdam, om daar aan te sluiten op de buisleidingenstraat naar Antwerpen;
- naar het zuidoosten richting Ruhrgebied, via Zevenaar of via Venlo.

De transportnetten ('backbones') van de verschillende operators hebben steeds vrijwel dezelfde 'footprint'. Figuur 8.8 brengt de hoofdstructuur van het vaste ICT-net in beeld: de 'footprint' over Nederland.

Figuur 8.8 'Footprint' over Nederland

Bron: DDV, 1999: 30

DDV (1999: 30) vroeg aan KPN en de meeste nieuwe toetreders met eigen infrastructuur om aan te geven hoe hun hoofdinfrastructuur in Nederland is gerouteerd. Uit figuur 8.9 blijkt dat er een duidelijke koppeling is tussen de centra van activiteit en bevolkingsconcentraties en de aanwezigheid van telecommunicatieverbindingen. In diverse steden zijn meerdere aanbieders actief.

Met een penetratie van 95% van de Nederlandse huishoudens behoort ons land tot de dichtst bekabelde landen in de wereld. Van oudsher zijn alleen woningen aangesloten op het kabeltelevisienet. Bedrijfslocaties zijn steeds buiten beschouwing gelaten. Nu de kabeltelevisienetten zich verder ontwikkelen tot breedbandige infrastructuren voor tweewegverkeer, worden steeds vaker ook bedrijfslocaties meegenomen bij de uitbouw van de netten. Alleen sommige delen van het buitengebied (bijvoorbeeld kleine woonkernen en verafgelegen boerderijen) zijn niet aangesloten vanwege de te hoge ontsluitingskosten. Gegeven de hoge penetratie voor distributie van radio en televi-

Figuur 8.9 ICT-hoofdinfrastructuur in Nederland

Bron: DDV, 1999: 30

sie, is in kaart gebracht welke netten thans of zeer binnenkort geschikt zijn voor het bieden van snelle internetverbindingen (zie figuur 8.10). Uit deze figuur wordt duidelijk dat er nu nog regionaal aanzienlijke verschillen zijn. In de komende jaren zullen deze verschillen afnemen, omdat ook andere kabel-exploitanten de introductie van deze dienst hebben aangekondigd.

Zoals eerder toegelicht vertegenwoordigt met name het gebruik van internet een snel toenemende vraag naar capaciteit.

De moderne mobiele gsm- en dcs-netten hebben in principe een landelijke dekking. Hoewel door de overheid ook regionale licenties zijn geveild, is door samenvoeging van deze licenties toch weer een landelijk net ontstaan. Gebruikers van mobiele netten verwachten in beginsel dat zij hun telefoon in heel Nederland kunnen gebruiken, zowel binnenhuis als buitenhuis. Om dit mogelijk te maken is een zekere dichtheid van antenne-opstelplaatsen nodig die varieert naar gelang de concentratie van gebruikers en de mate van verstedelijking.

Figuur 8.10 Aanbod van high speed internet (1998)

Bron: DDV, 1999: 31

Nieuwe toetreders trachten zo snel mogelijk in ieder geval op de hoofdverkeersroutes en stedelijke concentraties voldoende 'dekking' te bieden. Vervolgens wordt in een periode van één tot anderhalf jaar het netwerk verder uitgebouwd, zodat sprake is van een landelijk aanbod. Al eerder is gesignaleerd dat vooral de beschikbaarheid van opstelplaatsen voor antennes bepalend is voor het snel kunnen uitrollen van het netwerk en dat het verkrijgen daarvan in toenemende mate op moeilijkheden stuit. Dit zal zich in versterkte mate voordoen wanneer de penetratie met name in stedelijke centra en knooppunten van wegen verder toeneemt. Er ontstaan dan zogenaamde 'hot spots' waar zich knelpunten op frequentiegebied gaan voordoen.

In de afgelopen periode verdubbelde in de VS de vraag naar capaciteit voor datacommunicatie in 14 maanden. Reeds vóór 11 september 2001 is dit groeitempo afgezwakt. Ook in Nederland verloopt de aanleg van de vaste ICT-infrastructuur thans aanzienlijk minder snel dan in de achter ons liggende jaren. Niettemin zal er in de komende jaren veel worden geïnvesteerd in de vergroting van de capaciteit van de transportnetten en de capaciteit en func-

tionaliteit van het aansluitnet. Door de toenemende vraag naar hoge snelheid internetverbindingen (2 Mbit/s en meer) zullen de huidige traditionele aansluitnetten van koper meer capaciteit moeten bieden. Daarbij wordt de XDSL-technologie ingezet, die niet te veel extra investeringen in de infrastructuur vergt.

KPN zal doorgaan met de aanleg van city-ringen in stedelijke concentraties. In 1999 waren 37 steden voorzien van een city-ring. Met behulp van deze city-ringen wordt lokaal een grote transportcapaciteit aangeboden, inclusief verschillende diensten. Een city-ring is te vergelijken met een stedelijke ringweg voor het verkeer, die extra capaciteit levert voor het infrastedelijk verkeer en de aansluiting op transportnetten.

8.4 Slotbeschouwing

In dit hoofdstuk besteedden we aandacht aan actuele wetenschappelijke debatten en aan enig empirisch materiaal, vooral ontleend aan Noord-Amerika waar het ICT-gebruik en (vooral) het onderzoek naar de effecten hiervan verder zijn voortgeschreden dan in ons land. Uit deze analyse blijkt dat de ligging van de ICT-netwerken direct en indirect grote ruimtelijke effecten kan hebben, min of meer te vergelijken met de ruimtelijke effecten van hoofdwegen. Dat geldt a fortiori voor de ruimtelijke effecten van de IT-mainport die zich ten zuiden van Amsterdam in hoog tempo ontwikkelt. Vakdepartementen (VROM, V&W en EZ) zullen de ligging van de ICT-backbones moeten kennen en waar nodig geleiden. Dat geldt ook voor stadsbestuurders en gemeentebesturen die wel worden geconfronteerd met graaf- en booractiviteiten van private kabelmaatschappijen, maar veel te weinig weten over de ligging van ICT-infrastructuur op het stedelijk en regionaal grondgebied.

Meer in algemene zin heeft het ICT-gebruik van consumenten en producenten direct en indirect ingrijpende gevolgen voor het tijdruimtebudget van huishoudens, en de verdeling van functies over woning en bedrijf. De ruimtelijke relaties tussen wonen en werken zijn in het geding, maar de precieze ruimtelijke effecten van ICT-gebruik zijn nog niet geheel bekend. Wel ziet het er naar uit dat zich in de woning meer functies zullen afspelen die de hoogste eisen stelt aan de ruimte en de flexibiliteit in de woning en de verbinding van de woning met hoogwaardige ICT-infrastructuur (last mile). Alles wijst erop dat zowel de stad als de woning profiteren van de ICT-revolutie. Voor de stedelijke vernieuwing van de toekomst verdient de relatie tussen ICT en stedelijke transformatie alle aandacht.

9 Conclusies

Sinds 1995, het jaar dat het Fonds Economische Structuurversterking wettelijk is geregeld, voeren het eerste en tweede Paarse kabinet een publiek investeringsbeleid, gericht op het versterken van de ruimtelijk-economische structuur van Nederland. De Interdepartementale Commissie Economische Structuurversterking (ICES) speelt in de praktijk een centrale rol, hetgeen ertoe heeft geleid dat ICES-beleid de aanduiding is geworden van economisch structuurversterkingsbeleid.

Dit economisch structuurversterkingsbeleid is door het kabinet voor het eerst geformuleerd in de Missiebrief van 1996. Er werden toen vier uitdagingen omschreven: werkgelegenheid, bereikbaarheid, ruimtedruk en de sociaal-economische vitaliteit van de stedelijke centra. Een jaar later voegde het kabinet daar een vijfde opgave aan toe: meer richtingsgevoel en daadkracht op alle niveaus van het openbaar bestuur.

Mede op basis van een evaluatie ex ante van de planbureaus publiceerde het eerste Paarse kabinet de zogenaamde Impulsbrief (maart 1998). Hierin werd een aantal beleidspakketten omschreven, waarvan 'bereikbaarheid' verreweg het grootste is, gevolgd door het beleidspakket 'vitaliteit steden'. Het tweede Paarse kabinet nam de prioritering van het eerste Paarse kabinet goeddeels over in de Drempelbrief van oktober 1998. Voor de kabinetsperiode werd f6.425 miljoen (€2.915 miljoen) ingezet, voor de periode 2003-2010 nog eens f22.075 miljoen (€10.017 miljoen). Voor het beleidspakket vitaliteit steden trok het tweede Paarse kabinet f930 miljoen (€422 miljoen) uit. Voor de periode 2003-2010 kwam daar f3.870 miljoen (€1.756 miljoen) bij.

Aanvankelijk concentreerde het ICES-beleid zich nagenoeg geheel op de verbetering van de verkeersinfrastructuur in Nederland. In tweede instantie werd ook aandacht besteed aan thema's als stedelijke vitaliteit, milieu, ruimtedruk en kennisinfrastructuur. Het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing ontwikkelde zich tot het dragende beleidsinstrument ter versterking van de fysieke pijler van het Grotestedenbeleid. Mede dank zij het GSB en de stedelijke vernieuwing manifesteerde zich in de stedelijke economie in Nederland een keer ten goede.

Thans loopt een nieuwe ICES-ronde, waarin ook de rijksfinanciering van projecten ter versterking van de vitaliteit van steden zal worden geregeld. Het gaat nu om de periode die loopt van 1 januari 2003 tot 1 januari 2015. De investeringsdepartementen en de vier landsdelen dienden in totaal voor f170 miljard (€77,1 miljard) aan plannen in. De vrij beschikbare financiële ruimte is thans niet groter dan vier jaar geleden, terwijl de claims veel omvangrijker zijn dan in 1998. Slechts een relatief klein deel van de claims zal worden gehonoreerd. Zeer veel ingediende investeringsvoorstellen zullen het tot 2015 vermoedelijk zonder Rijkssteun moeten doen. Zeer recent heeft het kabinet ervoor gekozen voorlopig niet verder dan 2010 te kijken. Daardoor is de onbalans tussen claims en beschikbare middelen verder vergroot.

Er dreigt in het ruimtelijk-economisch investeringsbeleid een nieuw type

wachttijstproblematiek op te treden die slechts het hoofd kan worden geboden door:

- Een ernstige herbezinning op de investeringsvoorstellen.
- Een veel selectievere aanpak van de investeringsprojecten.
- Een speurtocht naar alternatieven voor investeringen, zoals recentelijk in het verkeer- en vervoersbeleid is ondernomen, waar benutten en beprijzen nu voorafgaan aan bouwen. Met name in het milieubeleid is het de vraag of investeren de meest logische strategie vormt.
- Het productiever maken van de omgeving waardoor meer particuliere middelen kunnen worden gemobiliseerd ter realisering van de noodzakelijk geachte investeringen.
- Het meer denken in termen van scope-optimalisatie, projectenveloppen en value capturing waarbij onrendabele ICES-projecten worden gekoppeld aan lucratieve investeringen als die in koopwoningen, kantoren en winkelcentra, waarbij de overwinsten in de lucratieve projecten in het plangebied worden teruggeploegd en worden ingezet ter (gedeeltelijke) financiering van de ICES-projecten.

Een meer gebiedsgerichte benadering kan uitzicht bieden op een grotere synergie tussen investeringen. Een procesmatige benadering kan tenslotte een betere basis vormen voor een doordachte fasering van ruimtelijk-economische investeringen in de tijd.

Het ICES-beleid heeft het stedelijk vernieuwingsbeleid in Nederland een nieuwe impuls gegeven. Het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV) is hier thans het dragende financiële instrument. De 30 steden die rechtstreeks ISV-middelen van het Rijk ontvangen, hebben vóór 1 november 1999 Meerjarenontwikkelingsprogramma's (MOP's) vastgesteld die de stedelijke vernieuwingskoers uitzetten. Deze programma's geven concreet inhoud aan zes door het Rijk opgelegde proceseisen en zes inhoudelijke prestatie-eisen. Door het Centraal Planbureau, het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid en de Algemene Rekenkamer zijn kritische kanttekeningen geplaatst bij het stedelijke vernieuwingsbeleid, maar dat neemt niet weg dat de steden op een gevarieerde en adequate wijze invulling geven aan het stedelijk vernieuwingsbeleid, veelal in samenspraak met de betrokken woningcorporaties. De sturingsfilosofie van het ISV, zo constateren Klapwijk c.s, blijkt in de praktijk aan te slaan. Het gaat om het realiseren van interactie, het streven naar integratie en het tot stand brengen van innovatie.

Wij betogen in deze studie dat de voorspoedige economische ontwikkeling van de centrale steden in Nederland sinds de tweede helft van de jaren negentig niet alleen is te danken aan het ICES-beleid en de fysieke, economische en sociale pijlers van het Grotestedenbeleid, maar ook aan de vlucht die ICT-toepassingen hebben genomen. ICT-backbones verbinden vooral de steden en oefenen een aantrekkingskracht uit op kennisintensieve bedrijven.

ICT-investeringen zijn vooral op de zakelijke en persoonlijke dienstverlening gericht, waarvoor het stedelijk milieu een gunstige locatie vormt.

Stadsbesturen doen er goed aan om in hun stedelijk investeringsbeleid veel aandacht te schenken aan de ICT-ontwikkelingen in en om hun stad. Langs die weg kunnen stadsbesturen, in samenwerking met marktpartijen, burgers en regiogemeenten, niet alleen achterstanden inhalen, maar ook kansen benutten. Minister Van Boxtel heeft in zijn portefeuille niet alleen het Grotestedenbeleid, maar ook de ICT. Stadsbesturen zullen het Grotestedenbeleid en ICT-toepassingen meer met elkaar in verband moeten brengen, waardoor zij hun stad verder in de vaart der volkeren kunnen opstuwten. Fysieke en digitale bereikbaarheid dienen in de komende jaren belangrijke speerpunten van het stedelijk investeringsbeleid te zijn.

Literatuur

Akroconsult, 2001, **De provincie, een welkome actor op de ruimtelijke ontwikkelingsmarkt**. Bureaupresentatie in opdracht van de ad hoc IPO-commissie ruimtelijke ontwikkelingspolitiek, Den Haag, februari.

Algemene Rekenkamer, 2001, **Grotestedenbeleid**, Den Haag (Algemene Rekenkamer), 22 maart.

Ambtelijke regiegroep Grotestedenbeleid, 2000, **Een samenhangend stelsel van GSB-monitoring tot en met verantwoording**. Advies van de ambtelijke regiegroep Grotestedenbeleid, Den Haag, 20 oktober.

Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, 1994, **Een deltaplan voor de grote steden. Werk, veiligheid, leefbaarheid**. Memorandum grote steden aan de Kabinetsformateur, juni.

Arcadis Heidemij Advies, 2000, **Rollen van de provincie in de ruimtelijke ordening**. Achtergrondstudie in opdracht van de ad hoc IPO-commissie ruimtelijke ontwikkelingspolitiek, Arnhem, mei.

Atzema, O., J.G. Lambooy & E. Wever, 1999, **ICT-firms in knowledge intensive milieus; a case study of the Northwing of the Randstad Holland**, Utrecht (Universiteit van Utrecht).

AVBB, VNO-NCW, ANWB en Natuurmonumenten, 2001, **Samen werken aan de ruimtelijke ordening van Nederland ('Samen, anders, beter')**, Den Haag (VNO-NCW), april.

Boelens, Luuk, 2000, **Nederland, Netwerkland**. Een inventarisatie van de nieuwe condities van planologie en stedenbouw, Rotterdam (NAI-uitgevers).

Bolt, D. & R. Crawford, 2000, **Digital Divide: Computers and Our Children's Labour Market**, New York (TV Books).

Booz, Allen & Hamilton, 2000, **The competitiveness of Europe's ICT Markets: The Crisis Amid the Growth**.

B&A Groep, 1997a, **Naar een doeltreffende Grote-stedenbeleid, handreiking zelfanalyse**, Den Haag (B&A Groep), februari.

B&A Groep, 1997b, **Naar een doeltreffend Grote-stedenbeleid, handreiking visitatie**, Den Haag (B&A Groep), februari.

Cairncross, F., 1995, *The death of distance: a survey of telecommunications*,

The Economist, 336, (7934): 5-28.

Cairncross, F., 1997, **The death of distance: how the communications revolution will change our lives**, Boston (Mass) (Harvard Business School Press).

Campanella, T.J., 1998, **Anti urbanism and the image of the city in new media culture**. Paper presented at Imaging the City, Massachusetts Institute of Technology.

Castells, M., 1989, **The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process**, Cambridge Mass (Basil Blackwell).

Castells, M., 1996, **The Rise of the Network Society, Volume 1. The Information Age. Economy, Society and Culture**, Oxford (Mass) (Blackwell).

Centraal Planbureau, Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Sociaal en Cultureel Planbureau en Adviesdienst Verkeer en Vervoer, 1998, **Kiezen of delen: ICES-maatregelen tegen het licht**, Den Haag (CPB), maart.

Centraal Planbureau (CPB), 1999, **De grondmarkt. Een gebrekkige markt en een onvolmaakte overheid**, Den Haag (Sdu Uitgevers).

Centraal Planbureau (CPB), 2000, **Op weg naar een effectiever grotestedenbeleid**, Werkdocument no. 117, Den Haag (CPB).

Costa & Kahn, 1999, **Power couples: changes in the locational choice of the college educated 1940-1990**, geciteerd door Lambooy et al., 2000: 47.

Dossier Europa, 2001a, Enveloppen met euro's uit Brussel, **GSB-blad**, 2, juli: 8-10.

Dossier Europa, 2001b, Meer Europese aandacht voor de stad, **GSB-blad**, 2, juli: 11.

Dijk, Liset van, Jos de Haan & Susanne Rijken, 2000, **Digitalisering van de leefwereld. Een onderzoek naar informatie en communicatietechnologie en sociale ongelijkheid** [Digitalisation of daily life. Research into information and communication technology and social inequality], Den Haag (Sociaal en Cultureel Planbureau).

Duranton, G., 1999, Distance, Land and Proximity: Economic Analysis and the Evolution of Cities, **Environment and Planning, A**, 31: 2169-2188.

Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid (EIB), auteur: A.K. Otten, 2000, **Herstructureringsplannen en woningbouwproductie**, Amsterdam (EIB).

Eliasson, G. et al., 1990, **The knowledge-based information economy**, Stockholm (Industrial Institute for economic and social research).

Engelen, Gert van, 2001, De zegeningen van het grotestedenbeleid, **Lokaal Bestuur**, 25, nr. 6: 20-24.

Felstead, A. & N. Jewson, 1997, Researching a Problematic Concept: Homeworkers in Britain, **Work, Employment & Society**, 11, nr. 2: 327-346.

Forrester Research, 2000, **European online retail will soar to 175 billion euros by 2005**, <http://www.forrester.com>.

Gemeente Almere, 2000, **Bidbook kenniswijk Almere; Almere op weg naar een virtuele gemeenschap van kenniswijk tot kennisstad**.

Gemeente Eindhoven, 2000, **Plan van aanpak kenniswijk – kenniswijk met community**, www.kenniswijk.nl.

Gilder, G., 1995, **Forbes ASAP**, februari 27, p. 56.

Graham, S. & S. Marvin, 1996, **Telecommunications and the City: Electronic Spaces, Urban Places**, London (Routledge).

Hall, P. 1996, **The World Cities**, London (Weidenfeld and Nicolson).

Helleman, G., R. Kleinhans & A. Ouwehand, 2001, **Sloop en opbouw van de wijk. Herstructurering als sociale interventie**, Utrecht (NIZW).

Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO), Erasmus Universiteit Rotterdam, div. jaren, **GSB-monitor**, Den Haag (Ministerie van BZK).

Interprovinciaal Overleg, 2000a, **Moderne en sterke provincies**, Den Haag (IPO).

Interprovinciaal Overleg, 2000b, **Rolbepaling provinciaal grondbeleid**, Den Haag (IPO), oktober.

Interprovinciaal Overleg, 2000c, **Provincies en ruimtelijke ontwikkelingspolitiek**. Tussenrapport van de ad hoc IPO-commissie ruimtelijke ontwikkelingspolitiek, Den Haag (IPO), juli.

Interprovinciaal Overleg, 2001, **Van ordenen naar ontwikkelen. Provincies investeren in de kwaliteit van de ruimte**, Den Haag (IPO), april.

Jacobs, J., 1969, **The Economy of Cities**, New York (Random House).

Janelle, D. & D.C. Hodge (eds), 2000, **Information, Place and Cyberspace. Issues in Accessibility**, Berlin, Heidelberg, New York (Springer).

Kempen, R. van, 2000, Het eind van het grotestedenbeleid?, **Tijdschrift voor de Volkshuisvesting**, 6, nr. 3: 24-28.

Kempen, R. van & H. Priemus, 1999, Undivided cities in the Netherlands: present situation and political rhetoric, **Housing Studies**, 14: 641-657.

Kersten, P., 2001a, **Lokatiefactoren van ICT-bedrijven in relatie met knooppunten in Noord-Holland-Zuid**, Stageonderzoek Provincie Noord-Holland/Universiteit van Amsterdam.

Kersten, P., 2001b, ICT en de ruimtelijke gevolgen, **Agora**, 17, no. 3: 20-23.

Klapwijk, M., G. Müller, V. Thunissen, A. van de Veerdonk & R. de Wildt, 2001, **Beloften van vernieuwing. De stedelijke vernieuwingsprogramma's van de rechtstreekse gemeenten geanalyseerd**, Amsterdam (RIGO Research en Advies) maart.

Klomp, H. & B. van Oosterhout, 2001, Telewerken is niet te stoppen, **Intermediair** 1, 4 januari 2001.

Krugman, P., 1991, Increasing returns and economic geography, **Journal of Political Economy**, 99, no. 2: 483-499.

Krugman, P., 1998, Space: the final frontier, **Journal of Economic Perspectives**, 12, no. 2: 161-174.

Kwarst, P. van der & T. Sanders, 2000, Webwinkelen werkt (soms). Wat Wehkamp wel kan en Hot-orange niet, **Intermediair** 47, 23 november.

Laan, L. van der, 2000, **Ruimtelijke implicaties van arbeidsmarktontwikkelingen**, Rotterdam (RISBO-REGIO/Erasmus Universiteit Groep).

Lambooy, J.G., 1998, **Agglomeratievoordelen en ruimtelijke ontwikkeling, steden in het tijdperk van de kenniseconomie**, Utrecht (Oratie Universiteit Utrecht).

Lambooy, J.G., 1999, Steden als kenniscentra, **Rooilijn**, nr. 3, maart: 129-136.

Lambooy, J., E. Nagengast, N. Raat & L. Veldkamp, 2000, **De ruimtelijke effecten van ICT in Nederland. Een essay**, Amsterdam (Regioplan Stad en Land BV).

Leidelmeijer, K. & H. van der Reijden, 2000, **Ruimte & wonen. Een analyse van de ruimteclaims voor wonen door VROM**, Amsterdam (RIGO Research en Advies BV).

Louw, E., 1991, **Technologische megatrends en de geografische en temporele relatie wonen-werken**, Delft (OTB).

Louw, E., 1999, **Perspectief voor woon-werkwoningen. Een verkenning naar een nieuw woningtype** [Perspectives for living-work dwellings. A reconnaissance of a new housing type], OTBouwstenen 47, Delft (Delft University Press).

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, **Jaarboek Grote-stedenbeleid**, div. jaren, Den Haag (Ministerie van BZK).

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2001, **Bestuur in stedelijke gebieden**, Brief aan de Tweede Kamer (2000-2001, 27.633 nr. 1), 12 maart.

Ministerie van Economische Zaken, 2000, **Internationale ICT-toets 2000**, Den Haag (Ministerie van EZ).

Ministerie van Economische Zaken, 2001, **Naar een hoogwaardige en duurzame kenniseconomie. Verkenning economische structuur**, Den Haag (Ministerie van Economische Zaken).

Ministerie van Economische Zaken, Ministerie van VROM, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Ministerie van LNV en Ministerie voor Grotesteden- en Integratiebeleid, 1998, **Op de drempel van de 21^e eeuw: het investeringsprogramma voor de ruimtelijk-economische structuurversterking (1999-2002)**, Brief aan de Tweede Kamer (1998-1999, 25.017, nr. 11), 23 oktober.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2000, **Nationaal Verkeers- en Vervoersplan**, Den Haag (Ministerie van V & W).

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer et al., 1999, **De ruimte van Nederland. Startnota Ruimtelijke Ordening**, Den Haag (Ministerie van VROM).

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2001, **Ruimte maken, ruimte delen. Vijfde Nota over de Ruimtelijke ordening 2000/2020**, deel A, Den Haag (Ministerie van VROM).

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Ministerie van Financiën, 2001, **Nota Grondbeleid**, Den Haag (Ministerie van VROM).

Moss, M.L. & A.M. Townsend, 2000, The Internet backbone and the American metropolis, **The Information Society Journal**, 16, nr. 1: 35-47.

Muskee, M., 2001, Europese aanbesteding en PPS bijten elkaar, **VNG-magazine**, 5 oktober: 20-21.

NEI Regionale en Stedelijke Ontwikkeling, 2001, **Internationaal profiel Delta-metropool. Concurrentiekracht in ruimtelijk perspectief**, Rotterdam (NEI), mei.

Negroponte N., 1995, **Being Digital**, New York (A.A. Knopf).

Porter, M.E., 1990, **The Competitive Advantage of Nations**, London (Mac Millan Press).

PriceWaterhouseCoopers, 2000, **Eerst denken, dan doen**, Research & Development bij de provinciale ruimtelijke ontwikkelingspolitiek. Achtergrondstudie in opdracht van de ad hoc IPO-commissie ruimtelijke ontwikkelingspolitiek, Utrecht, augustus.

Priemus, H. 1996, Spanningsveld tussen herdifferentiatie en behoud kernvoorraad, **Nieuw Tijdschrift voor de Volkshuisvesting**, 2, nr. 16: 6-11.

Priemus, H., E. Kalle en R. Teule, 1997, **De stedelijke investeringsopgave: naar vitale, ongedeelde en duurzame steden in Nederland**, Delft (Delft University Press).

Priemus, H. & R. van Kempen, 1999, Restructuring urban neighbourhoods in the Netherlands: four birds with one stone, **Netherlands Journal of Housing and the Built Environment**, 14: 403-412.

Priemus, H., R.C. Kloosterman, B.W. Lambregts, H.M. Kruijthoff & J. van Draak, 1998, **De stedelijke investeringsopgave 1999-2010 gekwantificeerd. Naar economische vitaliteit, bereikbaarheid, sociale cohesie en duurzaamheid**, Stedelijke en Regionale Verkenningen 16, Delft (Delft University Press).

Priemus, H. & E. Louw, 2000, **Gemeentelijk grondbeleid. Regiefunctie bij de realisatie van ruimtelijk beleid**, Stedelijke en Regionale Verkenningen 25, Delft (Delft University Press).

Priemus, H. & E. Philipsen (red.), 2001, **De stad van de toekomst; de toekomst van de stad**, Delft (Delft University Press).

Priemus, H., R. Verhage en H.M. Kruijthoff, 2002, **De stedelijke investerings-opgave 2003-2014**, verschijnt binnenkort.

Reisen, F. van, 1994, Telewerken: de afstemming van werken en wonen? Een inventarisatie van ruimtelijke volgen. In: Camstra, R. & A. Goethals & S. Musterd (red.) (1994), **Maatschappelijke dynamiek en de ruimtelijke afstemming van wonen en werken**, SISWO Publikatie nr. 83, Amsterdam (SISWO, Instituut voor Maatschappelijke wetenschappen).

RIGO Research en Advies, 2001, **Monitoring Stedelijke Vernieuwing**, Den Haag (Ministerie van VROM).

Rispens, S.I., 2000, Digitale milieuvervuiling, **Intermediair** 41, 12 oktober 2000.

Rispens, S.I., 2001, Economische pijler Grotestedenbeleid heeft nog onvoldoende kracht ontwikkeld, **B&G**, oktober: 12-16.

Rijksplanologische Dienst, 1996, **Visie ecopolis en de Strategie van de Twee Netwerken** [Vision Ecopolis and the Strategy of the Two Networks], The Hague (Ministry of VROM).

Sassen, S., 1991, **The Global City: New York, London, Tokyo**, Princeton NJ (Princeton University Press).

Sassen, S., 1995, On concentration and centrality in the global city, in: P.L. Knox & P.J. Taylor (eds.), **World Cities in a World System**, Cambridge (Cambridge University Press): 63-78.

Schumacher, P.J.M. & Tj. Leistra, 2000, **Evaluatie ISV-plannen**. Evaluatie van de meerjarenontwikkelingsprogramma's van de rechtstreekse ISV-gemeenten, Den Haag (SGBO), juli.

Schuur, J., 2001, **Veroudering van bedrijventerreinen. Een structuur voor herstructurering**, Den Haag (CPB).

Sociaal-Economische Raad (SER), 1998, **Samen voor de stad. Advies Grote-**

Stedenbeleid, Den Haag (SER).

Stec Groep, 2000, **De impact van E-business op de Nederlandse vastgoedmarkt** [The impact of E-business on the Netherlands real estate market], Nijmegen/Voorburg (Stec Groep/IVBN).

TNO & Stratix, 2001, **Samen werken voor veilig internet verkeer**, Eindrapport in het kader van het onderzoeksproject kwetsbaarheid op internet (KWINT), Delft (TNO).

Toffler, A., 1980, **The third wave**, London (Pan Books).

Tordoir, P., 2001, **De economische betekenis van de stad: een (r)evolutie?** in: H. Priemus & E. Philippsen (red.), *De stad van de toekomst; de toekomst van de stad*, Delft (Delft University Press): 42-51.

Townsend, A.M., 2001, The Internet and the rise of the new network cities, 1969-1999, **Environment and Planning B**, **28**: 39-58.

Vance, J.E. 1966, Housing the worker: the employment as a force in urban structure, **Economic Geography**, **42**: 294-325.

Vegt, C. van der & W.J.J. Manshanden, 1996, **Steden en stadsgewesten; economische ontwikkelingen 1970-2015**, Den Haag (Sdu Uitgevers).

Verweij, A.O., B. Goezinne & A. Dijkstra, 1995, **Opmaat tot signalering, instrumentontwikkeling voor de monitor grotestedenbeleid**, Rotterdam (ISEO).

Verweij, A.O. & E.J. Latuheru, 2000, **De kracht van de stad; een nieuw instrument voor de evaluatie van het grotestedenbeleid**, Assen (Van Gorcum).

Verweij, A.O. & A.M.G. Vreeswijk, 2000, **De waarde van beleid, een uitwerking van het effectiviteitsonderzoek voor het grotestedenbeleid**, Rotterdam (ISEO), augustus.

Vier grote steden en Rijk, 1996, **De gedifferentieerde stad**, Den Haag (Ministerie van VROM).

Visitatiecommissie voor de G15, 1998, **Groot onderhoud der steden. Eindrapportage van de visitatiecommissie voor de G15**, Den Haag, februari.

Vlek, R., 1986, **De toekomstige betekenis en gevolgen van tele-arbeid en tele-thuiswerk in Nederland** [The future significance and consequences of

teleworking and tele homework in the Netherlands], Leiden.

Vlek, R., 1987, **Tele-arbeid and tele-thuiswerk** [Tele-work and tele-work at home], Den Haag (Rijksplanologische Dienst).

Vos, W., 2000, **Voortgang programma's en projecten stedelijke vernieuwing**. Resultaten van telefonische interviews van de provinciale contactpersonen, Den Haag (SGBO), december.

Warf, R., 2001, Segueways into cyberspace: multiple geographies of the digital divide, **Environment and Planning B**, **28**: 3-19.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 1998, **Ruimtelijke ontwikkelingspolitiek**. Rapporten aan de Regering nr. 53, Den Haag (Sdu Uitgevers).

With, J.C.M. de & J. Stuij, 2001, ICES/KIS-3, Thema 4. **Geïntegreerde systemen voor multifunctioneel en kwalitatief hoogwaardig ruimtegebruik**, Gouda (CUR), 18 januari.

Wouden, Ries van der, 1966, **De beklemd stad; grootstedelijke Problemen in demografisch en sociaal-economisch perspectief**, Rijswijk/Den Haag (SCP/VUGA).

Wouden, Ries van der & Erica de Bruijn, 2001, **De stad in de omtrek. Problemen en perspectieven van de vier grootstedelijke gebieden in de Randstad**, Den Haag (SCP).

Yap, Hong Seng, 2000, **De stad als uitdaging. Politiek, planning en praktijk van de stedenbouw**, Rotterdam (NAI-uitgevers).

Bijlage 1 Prestatievelden voor stedelijke vernieuwing

In het Beleidskader Stedelijke Vernieuwing wordt de stedelijke vernieuwing ondergebracht in twaalf prestatievelden; zes procesprestatievelden en zes inhoudelijke prestatievelden.

Procesprestatievelden

De procesprestatievelden hebben de volgende labels en toelichting (samengevat):

1. Toekomstgericht. Oriëntatie op een termijn van ten minste tien jaar.
2. Horizontale integratie: beleidsterreinen. Integratie afstemming van het beleid binnen het fysiek domein, alsmede met de sociale en economische infrastructuur.
3. Verticale integratie: schaalniveaus. Doelstellingen op verschillende relevante schaalniveaus (onder meer regionaal).
4. Kansen en ontwikkelingspotenties. Op aspecten als ligging, bereikbaarheid, bevolkingsopbouw, milieukwaliteit, stedenbouwkundige kwaliteit, cultuurhistorie, en economische sterkten.
5. Private investeringen. Te realiseren multiplier, verhouding tussen overheidsinvesteringen en private investeringen.
6. Prioriteiten, fasering en gebiedsgerichte aanpak. Prioriteiten vaststellen binnen thema's, doelgroepen, woongebieden en/of bedrijfsterreinen.

Inhoudelijke prestatievelden

De inhoudelijke prestatievelden hebben de volgende labels en toelichting (samengevat):

7. Fysieke condities economische versterking. Maatregelen richten zich op creëren bedrijfsruimte in woongebieden voor startende ondernemers, revitaliseren en ontwikkelen bedrijventerreinen, stimuleren kansrijke sectoren, en verbeteren bereikbaarheid.
8. Aanbod van gevarieerde woonmilieus. Variatie en differentie ten aanzien van woningtype, voorzieningen, functiemenging en dichtheid. Maatregelen ten aanzien van ontwikkelingen vraag en aanbod, huisvesting groepen die specifieke aandacht behoeven, bevorderen eigen woningbezit en particulier opdrachtgeverschap, tegengaan segregatie, flexibel en aanpasbaar bouwen.
9. Omgevingskwaliteit. Van de stad en de aandachtswijken. Het gaat om een mix van ruimtelijke en milieucomponenten. In ieder geval maatregelen om te komen tot beter groen in de dagelijkse leefomgeving en grootschalig groen in de stad.
10. Duurzaamheid. Maatregelen ten aanzien van bodemsanering, duurzaam bouwen, watersystemen, sanering van geluidhinder, en energiebesparing.
11. Zorgvuldig ruimtegebruik. Verdunning en verdichting van woon-/werkgebieden. Aangeven van mogelijkheden tot optimaal, intensief en multifunctioneel gebruik van ruimte.

12. Versterking betrokkenheid bij de dagelijkse leefomgeving. Van bewoners en bedrijven, in ieder geval door middel van participatie in veranderingsprocessen in wijk en stad. Aandacht voor de organisatie van het beheer van de openbare ruimte en bevorderen van eigen woningbezit.

Bijlage 2 Meerjarenontwikkelingsprogramma's G30

Tabel B2.1 Meerjarenontwikkelingsprogramma's G30

De volgende Meerjarenontwikkelingsprogramma's zijn beschikbaar en ten behoeve van dit onderzoek geanalyseerd.

Stad	Titel Meerjarenontwikkelingsprogramma
Amsterdam	Amsterdam complete stad. Stadsvisie tot 2010.
Den Haag	De kracht van Den Haag. Haags plan grotestedenbeleid (GSB/ISV), 2000-2003/4.
Rotterdam	Visie 2010. Rotterdam op koers.
Utrecht	Stedelijk ontwikkelingsplan, stedelijke vernieuwing en bereikbaarheid. Meer stad, betere wijken.
Alkmaar	Meerjarenontwikkelingsprogramma Alkmaar.
Almelo	Meerjarenontwikkelingsprogramma Grotestedenbeleid Gemeente Almelo.
Amersfoort	ISV Ontwikkelingsprogramma Amersfoort 2000-2004. Amersfoort stad met een hart.
Arnhem	Meerjarenontwikkelingsprogramma Arnhem. Natuurlijk kruispunt.
Breda	Stedelijk Ontwikkelingsprogramma.
Den Bosch	Programma Grotestedenbeleid 's-Hertogenbosch, 1999/2000-2004.
Deventer	Stadsvisie Deventer. Vitale stad in evenwicht.
Dordrecht	Grotestedenbeleid Gemeente Dordrecht. Dordrecht naar 2010, meerjarenontwikkelingsprogramma.
Eindhoven	Stedelijk Ontwikkelingsprogramma 1999-2003/4, gemeente Eindhoven.
Emmen	Emmens Ontwikkelingsprogramma Stedelijke Vernieuwing, opgave 2000 tot en met 2004.
Enschede	Meerjarenontwikkelingsprogramma Enschede 2000-2004.
Groningen	Groningen, De stad van straks. Groningen in 2010. Ontwikkelingsprogramma Stedelijke Vernieuwing.
Haarlem	Ontwikkelingsprogramma Haarlem. Haarlem schat aan het Spaarne, 2000-2004.
Heerlen	Winst uit participatie. Meerjarenontwikkelings- en investeringsprogramma 1999-2004. Grotestedenbeleid Heerlen en GSB Nota Integrale stadsvisie (ISV).
Helmond	Grotestedenbeleid Helmond. Meerjarenontwikkelingsprogramma. Uitwerking kernstadsvisie Helmond 2010. Naar een dynamisch evenwicht.
Hengelo	Meerjarenontwikkelingsprogramma Hengelo.
Leeuwarden	Meerjarenontwikkelingsprogramma in het kader van GSB en ISV.
Leiden	Leiden maakt kennis. Meerjarenontwikkelingsprogramma 1999-2004, 2e concept, mei 2000.
Lelystad	Ontwikkelingsprogramma Lelystad voor de periode 2000-2004. Moed, durf en elan. Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing.
Maastricht	Mensen maken Maastricht. Ontwikkelingsprogramma Stedelijke Vernieuwing, 2000-2004.
Nijmegen	Ontwikkelingsplan Grotestedenbeleid, 1999-2004.
Schiedam	MOP 2000-2004. Grotestedenbeleid Schiedam.
Tilburg	De moderne industriestad in de 21e eeuw. Meerjareninvesterings- en Ontwikkelingsprogramma, Tilburg 2009.
Venlo	Meerjarenontwikkelingsprogramma Grotestedenbeleid Venlo, 1999-2003.
Zaanstad	Plannen met Zaanstad. Zaanse kanten in 2015 in uitvoering. Beleidsvisie & investeringsopgave in het kader van het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing.
Zwolle	De Zwolse kijk. Meerjarig ontwikkelingsplan 1999-2004.

Bijlage 3 Specificatie beleids- pakketten Drempelbrief (oktober 1998)

Tabel B3.1 Bereikbaarheid (in miljoenen guldens en euro's)¹

Onderwerp	1999		2000		2001		2002		subtotaal		2003-2010		totaal	
	f	€	f	€	f	€	f	€	f	€	f	€	f	€
Hoofdwegen- net (FES)	114	51,7	233	105,7	244	110,7	282	128,0	873	396,2	2.322	1.053,7	3.195	1.450
Lokaal/ regionaal (FES)	131	59,4	275	124,8	294	133,4	343	155,6	1.043	473,3	2.628	1.192,5	3.671	1.666
Rail personen- vervoer (FES)	37	16,8	77	34,9	82	37,2	95	43,1	291	132,1	1.148	520,9	1.439	653
Rail goederen- vervoer (FES)	17	7,7	36	16,3	38	17,2	44	20,0	135	61,3	320	145,2	455	206
Vaarwegen (FES)	13	5,9	27	12,3	28	12,7	33	15,0	101	45,8	404	183,3	505	229
Reservering prijscompensatie	16	7,3	56	25,4	87	39,5	128	58,1	287	130,2	2.448	1.110,9	2.735	1.241
Totaal nominaal	328	148,8	704	319,5	773	350,8	925	419,7	2.730	1.238,8	9.270	4.206,5	12.000	5.445

1) Zie tabel 4.6 voor specificatie van de projecten.

Tabel B3.2 Vitaliteit steden, incl. Lelystad (in miljoenen guldens en euro's)

Onderwerp	1999		2000		2001		2002		subtotaal		2003-2010		totaal	
	f	€	f	€	f	€	f	€	f	€	f	€	f	€
Bedrijven- terreinen (AP)	17	7,7	36	16,3	40	18,2	47	21,3	140	63,5	580	263,2	720	327
Sleutelprojecten (FES)	12	5,4	27	12,3	30	13,6	36	16,3	105	47,6	435	197,4	540	245
Monumenten- zorg (AP)	14	6,4	31	14,1	34	15,4	41	18,6	120	54,5	510	231,4	630	286
Stadsvernieu- wing (AP)	52	23,6	112	50,8	124	56,3	147	66,7	435	197,4	1.815	823,6	2.250	1.021
Lokale milieu- hinder (AP)	4	1,8	9	4,1	10	4,5	12	5,4	35	15,9	145	65,8	180	82
Fonds leefbaar- heid (AP)	11	5,0	25	11,3	27	12,3	32	14,5	95	43,1	385	174,7	480	218
Totaal	110	49,9	240	108,9	265	120,3	315	142,9	930	422,0	3.870	1.756,1	4.800	2.178

Tabel B3.3 Milieu (in miljoenen guldens en euro's)

Onderwerp	1999		2000		2001		2002	
	f	€	f	€	f	€	f	€
Milieu technologie								
(VROM)	2	0,9	5	2,3	6	2,7	7	3,2
(EZ)	5	2,3	11	5,0	11	5,0	13	5,9
Subtotaal	7	3,2	16	7,3	17	7,7	20	9,1
Duurzame energie-impuls								
(EZ)	10	4,5	20	9,1	23	10,4	27	12,3
Sanering waterbodems								
(VW)	12	5,4	20	9,1	24	10,9	29	13,2
(VW)	1	0,5	2	0,9	2	0,9	2,5	1,1
(VROM)	1	0,5	2	0,9	2	0,9	2,5	1,1
(VROM)	4	1,8	3	1,4	2	0,9	1	0,5
(VROM)	2	0,9	1	0,5	1	0,5	1	0,5
Subtotaal	20	9,1	28	12,7	31	14,1	36	16,3
Overige NMP-3 Opties								
(VROM)	0	0,0	10	4,5	10	4,5	10	4,5
(AP)	5	2,3	15	6,8	15	6,8	30	13,6
Subtotaal	5	2,3	25	11,3	25	11,3	40	18,2
Totaal	42	19,1	89	40,4	96	43,6	123	55,8

Tabel B3.4 Ruimtedruk en ruimtelijke kwaliteit (in miljoenen guldens en euro's)

Onderwerp	1999		2000		2001		2002	
	f	€	f	€	f	€	f	€
Glastuinbouw (LNV)	5	2,3	12	5,4	13	5,9	15	6,8
EHS grondprijzen (LNV)	32	14,5	70	31,8	64	29,0	69	31,3
Natte natuur (LNV)	10	4,5	15	6,8	20	9,1	30	13,6
		0,0	5	2,3	10	4,5	10	4,5
Agrarisch natuurbeheer (LNV)	3	1,4	7,5	3,4	14	6,4	20,5	9,3
Subtotaal	50	22,7	109,5	49,7	121	54,9	144,5	65,6
Reconstructie/kwaliteitsimpuls zandgronden		0,0		0,0		0,0		0,0
Milieukwaliteit (nitraat) (LNV)	25	11,3	25	11,3	25	11,3	25	11,3
Impuls ruimtelijke, milieu- en waterkwaliteit	55	25,0	55	25,0	55	25,0	55	25,0
Subtotaal	80	36,3	80	36,3	80	36,3	80	36,3
Totaal	130	59,0	189,5	86,0	201	91,2	224,5	101,9

subtotaal		2003-2010		totaal		projecten
f	€	f	€	f	€	
20	9,1	80	36,3	100	45	uitbreiding ProMT
40	18,2	160	72,6	200	91	EET
60	27,2	240	108,9	300	136	
80	36,3	320	145,2	400	182	zon-pv, biomassa, warmtepompen
85	38,6		0,0	85	39	additionele stort en verwerking
7,5	3,4		0,0	7,5	3	onderhoud baggeren water (rijk)
7,5	3,4		0,0	7,5	3	onderhoud baggeren water (regionaal)
10	4,5		0,0	10	5	intensieve sanering regionale wateren
5	2,3		0,0	5	2	aanpak waterboezems na 2002
115	52,2	485	220,1	600	272	
30	13,6	120	54,5	150	68	(mest en ammoniak)
65	29,5	285	129,3	350	159	PM
95	43,1	405	183,8	500	227	
350	158,8	1.450	658,0	1.800	817	

subtotaal		2003-2010		totaal		projecten
f	€	f	€	f	€	
45	20,4	205	93,0	250	113	realisatie vestigingslocaties
235	106,6	745	338,1	980	445	grondverwerving
75	34,0	485	220,1	560	254	ontwikkeling natte natuur
25	11,3	215	97,6	240	109	herstel inrichting Rijkswateren
45	20,4	125	56,7	170	77	aanleg/inrichting, herstel agrarisch cultuurlandschap
425	192,9	1.775	805,5	2.200	998	
	0,0		0,0		0	
100	45,4	100	45,4	200	91	diverse projecten,
220	99,8	380	172,4	600	272	ammoniak, water, EHS, landschap
320	145,2	480	217,8	800	363	
745	338,1	2.255	1.023,3	3.000	1.361	

Tabel B3.5 Kennis (in miljoenen guldens en euro's)

Onderwerp	1999		2000		2001		2002	
	f	€	f	€	f	€	f	€
Technocentra (FES)	6	2,7	10	4,5	12	5,4	12	5,4
Onderzoek en kennis (FES)	3	1,4	3	1,4	2	0,9	1	0,5
	5	2,3	7	3,2	8	3,6	8	3,6
	5	2,3	10	4,5	10	4,5	10	4,5
	5	2,3	10	4,5	10	4,5	10	4,5
	4	1,8	10	4,5	8	3,6	7	3,2
	3	1,4	12	5,4	12	5,4	15	6,8
	5	2,3	5	2,3	10	4,5	10	4,5
	0	0,0	5	2,3	15	6,8	15	6,8
	0	0,0	5	2,3	10	4,5	10	4,5
	0	0,0	5	2,3	5	2,3	5	2,3
Subtotaal	30	13,6	72	32,7	90	40,8	91	41,3
Internet/Exchange en diensten (FES)	32	14,5	38	17,2	36	16,3	36	16,3
Subtotaal	68	30,9	120	54,5	138	62,6	139	63,1
ICT in het Onderwijs (AP)		0,0		0,0		0,0		0,0
Totaal	68	30,9	120	54,5	138	62,6	139	63,1

subtotaal		2003-2010		totaal		projecten
f	€	f	€	f	€	
40	18,2	160	72,6	200	91	stimuleringsregelingen
9	4,1		0,0		0	OLS-ASH
28	12,7		0,0		0	NIDO
35	15,9		0,0		0	SKB
35	15,9		0,0		0	KCVV
29	13,2		0,0		0	KLICIT
42	19,1		0,0		0	Delfts cluster
30	13,6		0,0		0	Watergraafsmeer
35	15,9		0,0		0	EMR
25	11,3		0,0		0	Experimentele faciliteiten
15	6,8		0,0		0	Biomade
283	128,4	1.370	621,7	1.653	750	
142	64,4	405	183,8	547	248	realisatie project Gigaport
465	211,0	1.935	878,1	2.400	1.089	
670	304,0	330	149,7	1.000	454	PM
1.135	515,0	2.265	1.027,8	3.400	1.543	

Tabel B3.6 Bereikbaarheid (nadere specificatie projecten) (in miljoenen guldens en euro's)

		1999-2002		2003-2010		Totaal 1999-2010	
		f	€	f	€	f	€
Hoofdwegennet		873	396,2	2.322	1.053,7	3.195	1.449,8
	A5 – Verlengde Westrandweg						
	A4 – Burgerveen-Leiden						
	A4 – Delft-Schiedam						
	A4 – Omlegging Halsteren						
	A7 – Zuidelijke ringweg Groningen						
	N31 – Leeuwarden-Drachten						
Vaarwegen		101	45,8	404	183,3	505	229,2
	Fries-Groningse kanalen: kunstwerken						
	Vaarroute Ketelmeer						
	Spoorbrug Grou						
	Diverse aansluitingen						
Rail Personen		291	132,1	1.148	520,9	1.439	653,0
	Utrecht-Geldermalsen						
	Arnhem-West						
	Arnhem 4e perron						
	Arnhem-Velperbroek						
	Breda vrije kruising						
	Stalling Amsterdam						
	Realisatie Amsterdam-Loenen						
	Hemboog						
Rail Goederen		135	61,3	320	145,2	455	206,5
	Roosendaal-Antwerpen						
	Diverse projecten w.o. Waalhaven						
	HIP-regeling						
	Diverse HXII (Incodelta, scans, e.d.)						
	Regionale terminals						

	1999-2002		2003-2010		Totaal 1999-2010	
	f	€	f	€	f	€
Regionaal/lokaal¹⁾ = OWN	1.043	473,3	2.628	1.192,5	3.671	1.665,8
Noordzuidlijn (CS-Noord)						
Noordzuidlijn (afkoop risico)						
Zuidtangent fase 2/WO						
Tramplus fase 2						
Rotterdam Carnisselande (VINEX)						
Rotterdam Nesseland (VINEX)						
UCP (VINEX)						
Randstadrail						
GDU-impuls (helft ¹⁾)						
OWN-impuls (¹)						
Station Apeldoorn (helft ¹⁾)						
Ontsluiting Lopikerwaard (¹)						
Noordoost-Tilburg (¹)						
HAL/VINEX deel a						
HAL/VINEX deel b (helft ¹⁾)						
Reservering prijscompensatie	287	130,2	2.448	1.110,9	2.735	1241,1
Totaal	2.730	1.238,8	9.270	4.206,5	12.000	5.445,4

UCP = Utrecht Centrum Plan, GDU = Gebundelde Doeluitkering, OWN = Onderliggend Wegennet.

Bijlage 4 ICES-investeringsclaims van ministeries en landsdelen, 2003-2014

Tabel B4.1 Investeringsvoorstellen Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
BZo1 Leefbaarheid en veiligheid grote steden	3.000	1.361,3
BZo2 Elektronische dienstverlening	3.176	1.441,2
BZo3 Stroomlijning basisgegevens	1.500	680,7
BZo4 Identificatie en vertrouwen	2.000	907,6
Totaal	9.676	4.390,8

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.2 Investeringsvoorstellen Ministerie van Economische Zaken (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
EZo1 Automatische Voertuiggeleiding	305	138,4
EZo2 Gigaport 2	250	113,4
EZo3 Herstructurering bedrijventerreinen	1.500	680,7
EZo4 Restwarmte in Rijnmond	500	226,9
EZo5 Bijmenging waterstof in Gasnet	55	25,0
EZo6 Energie uit asfalt	60	27,2
Totaal	2.670	1.211,6

Bron: Ministerie van EZ, 2001

**Tabel B4.3 Investeringsvoorstellen Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
(ICES-claims 2003-2014; medio 2001)**

Aanduiding maatregel	miljoen f	miljoen €
LN01 Groenblauwe impuls voor stad en omgeving	3.746	1.699,9
LN02 Groene Deltametropool	2.520	1.143,5
LN03 Revitalisatie Westland	480	217,8
LN04 Groenblauwe dooradering	1.040	471,9
LN05 Robuuste groene verbindingen	2.036	923,9
LN06 Kwaliteitsimpuls zandgebieden	525	238,2
LN07 Kwaliteitsimpuls veenkoloniën	250	113,4
LN08 Versnelling EHS en Randstadgroenstructuur	860	390,3
LN09 Kwaliteitsimpuls Veluwe	207	93,9
LN10 Kwaliteitsimpuls Waddengebied	136	61,7
LN11 Zeeuwse Delta	745	338,1
LN12 Belvedere: Nieuwe Hollandse Waterlinie	225	102,1
LN13 Grijsgroene kruispunten	3.150	1.429,4
LN14 Rivieren Zandmaas	500	226,9
LN15 Rivieren Nurg	965	437,9
LN16 Rivieren Biesbosch	120	54,5
LN17 Versterking zwakke schakels kustzone	1.400	635,3
LN18 Verplaatsing militaire activiteiten	920	417,5
LN19 Regionale watersystemen	667	302,7
LN20 Agro bedrijventerreinen	420	190,6
LN21 Groene kennisinfra	1.350	612,6
LN22 Biologische gewasbestrijdingsmiddelen	200	90,8
Totaal	22.462	10.192,8

Bron: Ministerie van EZ

Tabel B4.4 Investeringsvoorstellen Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
OC01 1a ICT-onderwijsinnovatie	5.640	2.559,3
OC02 1b ICT-onderwijs investeren in e-cultuur	250	113,4
OC03 2a modernisering school vmbo	700	317,6
OC04 2b modernisering schoolgebouw(en) VO-leraar	270	122,5
OC05 2c modernisering school (multifunctioneel)	1.365	619,4
OC07 3a beroepsonderwijs start kwalificatie	1.250	567,2
OC08 3b beroepsonderwijs levenlangleren	3.100	1.406,7
OC09 4a cultureel erfgoed monumentenzorg	220	99,8
OC10 4b cultureel erfgoed malta	100	45,4
OC11 4c cultureel erfgoed Belvedere	290	131,6
Totaal	13.185	5.983,1

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.5 Investeringsvoorstellen Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Aanduiding maatregel	miljoen f	miljoen €
SZo2 Participatie Kennismaatschappij	500	226,9
SZo4 Arbokennisinfrastructuur	50	22,7
Totaal	550	249,6

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.6 Investeringsvoorstellen Ministerie van Verkeer en Waterstaat (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
VW01 Regionale bereikbaarheidsverbetering	5.000	2.268,9
VW02 OV-investeringen in hoofdnet weg, rail en water		0,0
VW03 HSL-Oost	2.067	938,0
VW04 Elektronische Voertuiginformatie (EVI)	330	149,7
VW05 Automatische Voertuiggeleiding (AVG) ¹	305	138,4
VW06 Benutting weginfra 2e generatie	1.100	499,2
VW07 Kenniswijk	100	45,4
VW08 Verkeersveiligheid, Duurzaam veilig 2	5.059	2.295,7
VW10 PMR+A15 750 ha natuur	PM	PM
VW11 PMR+A15 A15 Maasvlakte-Beneluxplein	PM	PM
VW12 OLS Aalsmeer-Schiphol-Hoofddorp	300	136,1
VW13 Propyleennetwerk Rotterdam-Antwerpen-Geleen-Ruhrgebied	8	3,6
VW15 Snelle spoorverbinding Deltametropool	7.800	3.539,5
VW18 Leefbaarheid innovatie geluidbeleid spoor en weg	4.345	1.971,7
VW19 Maasroute, modernisering fase 2	132	59,9
VW20 Leefbaarheid emissies	3.200	1.452,1
VW21 Retrofit binnenvaart	30	13,6
VW22 Zeepoort IJmond	500	226,9
VW23 Stimuleringsregeling open inland terminals	10	4,5
VW24 Wegontsluiting binnenvaart containerterminal Alphen a/d Rijn	7	3,2
VW26 IJzeren Rijn	1.000	453,8
VW27 Zuiderzeelijn	14.500	6.579,8
VW28 Slim en veilig spoor	3.350	1.520,2
VW29 Innovatie toegang OV	1.000	453,8
Totaal	50.143	22.753,9

¹ = EZ01 (tabel B4.2)

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.7 Investeringsvoorstellen Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
VRo1 Intensivering klimaatneutrale energiedragers (IKE)	750	340,3
VRo2 Schone fossiele brandstof	120	54,5
VRo3 Afkoppelen regenwater	300	136,1
VRo4 Nul Emissie Technologie (NET)	500	226,9
VRo5 Afvalstromen binnensteden	330	149,7
VRo6 Super AVI's	200	90,8
VRo7 Geluidsreductie rail en weg	0	0,0
VRo8 Sleutelprojecten	3.100	1.406,7
VRo9 Infrastructuur stedelijke netwerken	0	0,0
VR10 AmvB vuurwerk	100	45,4
VR11 LPG-tankstations	200	90,8
VR12 Seveso-bedrijven	500	226,9
VR13 Opslagen van munitie en explosieven	100	45,4
VR14 Spoorwegemplacements	3.900	1.769,7
VR15 Stedelijke structuurverbetering	5.200	2.359,7
VR16 Nazorg van oude stortplaatsen	300	136,1
VR17 Marinevliegkamp Valkenburg	260	118,0
VR18 Kwaliteit binnenstedelijke toplocaties	520	236,0
VR19 Restproblematiek monumentenzorg	180	81,7
VR20 Groenblauwe impuls stad en omgeving	1.100	499,2
VR21 Sanering verspreide glastuinbouw	450	204,2
VR22 Reconstructie, kwaliteitsimpuls zandgebieden	1.000	453,8
VR23a Hoofdwatersysteem	2.000	907,6
VR23b Randmeer	1.465	664,8
VR24 Versterking kustzone	1.000	453,8
VR25 Regionale watersystemen	1.300	589,9
VR26 Impuls grondgebonden landbouw	300	136,1
VR27 Ontwerp transformatie Nederlands landschap	50	22,7
VR28 Sanering ongewenste bebouwing buitengebieden	1.050	476,5
VR29 Impuls aanleg vier nationale landschappen	1.200	544,5
VR30 Belvedere-plus	200	90,8
VR31 Uitkopen kokkelvisserij	250	113,4
VR32 Kwaliteit van de leefomgeving	4.700	2.132,8
VR34 Baggerspecie	460	208,7
Totaal	33.085	15.013,3

Bron: Ministerie van EZ, 2001

De claims van het Ministerie van VROM (tabel B4.7) zijn in 34 projecten verbijzonderd. Niet duidelijk is of er tussen LNV en VROM overlappingen optreden: zoals VR22 Reconstructie, kwaliteitsimpuls zandgebieden en LN06 Kwaliteitsimpuls zandgebieden. De hoogste claims zijn VR15 Stedelijke structuurver-

sterking (f5,2 miljard (€2,36 miljard)) en VR32 Kwaliteit van de leefomgeving (f4,7 miljard (€2,13 miljard)), die als stedelijke investering zeer relevant zijn. Dat geldt ook voor claims als VR08 Sleutelprojecten (f3,1 miljard (€1,4 miljard)), VR14 Spoorwegemplacements (f3,9 miljard (€1,77 miljard)) en VR18 Kwaliteit binnenstedelijke toplocaties (f0,5 miljard (€0,23 miljard)). Voor het overige ligt de beleidsnadruk van de VROM-claims vooral op gezondheid, veiligheid en milieu.

Tabel B4.8 Investeringsvoorstellen Samenwerkingsverband Noord-Nederland (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
NO01 Herontwikkeling stationsgebied Groningen	175	79,4
NO02 Inrichting stadranden	550	249,6
NO03 Revitalisering Friese meren	421	191,0
NO04 NIDO voortzetting	PM	PM
NO06 Haak om Leeuwarden	346	157,0
NO07 A28 benutting Zwolle en kortsluiting Meppel	468	212,4
NO08 STOV Groningen-Assen	264	119,8
NO10 Herstructurering veenkoloniën	1.050	476,5
NO12 Ethyleenpijpleiding	100	45,4
NO13 Biomade Incubator	100	45,4
NO14 Revitalisering bedrijventerreinen	PM	PM
NO16 LOFAR	100	45,4
NO17 Kenniscampus Leeuwarden	54	24,5
NO18 Biomade tweede fase	PM	PM
NO20 Zuiderzeelijn	PM	PM
Totaal	3.628	1.646,3

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.9 Investeringsvoorstellen Overijssel-Gelderland (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
Maatregel 1 Ecologische Kerngebieden	Subtotaal 980	Subtotaal 444,7
O01 Bevordering natuurontwikkeling Veluwe		
O02 Herstructurering verblijfsrecreatie (O01+O02)	240	108,9
O03 Beeldbepalende toeristisch recreatieve infrastructuur	140	63,5
O04 Waterfront Harderwijk	322	146,1
O05 Groengrijze knooppunten	200	90,8
O06 Bevordering natuur en ecologische verbindingen Salland	75	34,0
Maatregel 2 Herinrichting IJsseldelta	Subtotaal 230	Subtotaal 104,4
O07 Rivierverruiming IJsseldelta	100	45,4
O08 IJsseldelta en NW-Overijssel	76	34,5
O09 Herstructurering Verblijfsrecreatie NW-Overijssel	15	6,8
O10 Sanering waterbodems IJsselmonding	30	13,6
O11 Aanleg Zuiderzeehaven Kampen	10	4,5
Maatregel 3 Landelijk Gebied en Reconstructie	Subtotaal 735	Subtotaal 333,5
O12 Co-financiering EU Reconstructie	300	136,1
O13 EHS	50	22,7
O14 Cultuurhistorisch erfgoed Belvedere	100	45,4
O15 Leefbaarheid kleine kernen	100	45,4
O16 Innovatie glastuinbouw Bergerden en Koekoekspolder	160	72,6
O17 Kenniscentra plattelandsvernieuwing	25	11,3
Maatregel 4 Watersystemen	Subtotaal 1.400	Subtotaal 635,3
O18 Hydraulische knelpunten steden	650	295,0
O19 Verlaging uiterwaarden	600	272,3
O20 Kwaliteitsimpuls regionale watersystemen	150	68,1
Maatregel 5 Kennisprogramma	Subtotaal 1.515	Subtotaal 687,5
O21 Kennisprogramma Oost	275	124,8
O22 Kennisparken en technocentra	840	381,2
O23 Nationale ideeën generator the Building	50	22,7
O24 Werklocaties aan beeldbandnetwerk	150	68,1
O25 Deventer Kenniswijk	200	90,8
Maatregel 6 Herstructurering Bedrijfslocaties	Subtotaal 1.620	Subtotaal 735,1
O26 Bedrijfsverplaatsing	1.000	453,8
O27 Revitalisering bedrijventerreinen	500	226,9
O28 Multifunctionele duurzame bedrijventerreinen	120	54,5

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
Maatregel 7 Modal Shift in Goederenvervoer	Subtotaal 410	Subtotaal 186,0
O29 MTC Valburg	195	88,5
O30 Verbeteren vaarwegen/uitdiepen havens	175	79,4
O31 Terminals	40	18,2
Maatregel 8 Bereikbaarheid en Verkeersveiligheid	Subtotaal 3.485	Subtotaal 1.581,4
O32 Benutting A1	53	24,1
O33 Benutting A28	100	45,4
O34 Benutting A12	100	45,4
O35 Verbreding A50/doortrekking A73	232	105,3
O36 A15 knooppunt Ressen-Babberich	1.000	453,8
O37 A18	900	408,4
O38 Duurzaam veilig regionaal wegennet	600	272,3
O39 Upgrading rail/feederling HST	500	226,9
Maatregel 9 Stedelijke Netwerkstructuur	Subtotaal 3.260	Subtotaal 1.479,3
O40 HOV	700	317,6
O41 Verplaatsen spooremlacements Deventer en Hengelo	500	226,9
O42 Stortplaatsen en gasfabriekterreinen	280	127,1
O43 Sleutelproject Arnhem	335	152,0
O44 Centrumprojecten in stedelijke netwerken	160	72,6
O45 GIOS/Parkbuffers	800	363,0
O46 Economische ontwikkeling OV-knooppunten	350	158,8
O47 Topsportfaciliteiten	135	61,3
Maatregel 10 Sociale Kwaliteit en Leefbaarheid	Subtotaal 530	Subtotaal 240,5
O48 Vraag en aanbod arbeidsmarkt	110	49,9
O49 Internationale arbeidsmarkt mkb	55	25,0
O50 Deconcentratie zorginstellingen	50	22,7
O51 Vernieuwing fysieke kant sociale infrastructuur	60	27,2
O52 Breedtesport	100	45,4
O53 Faciliteren vrijwilligerswerk	25	11,3
O54 Laagdrempelig informatieaanbod	40	18,2
O55 Vermindering overlast (geluid, emissies, ZOAB)	90	40,8
Totaal	14.165	6.427,8

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.10 Investeringsvoorstellen Alliantie Zuid-Nederland (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
ZDo1 Spoorontsluiting Westerscheldehavens	134	60,8
ZDo2 Moerdijkse Hoek	160	72,6
ZDo3 Multimodaal complex Tilburg-West	PM	PM
ZDo4 Masterplan Venlo	150	68,1
ZDo5 Ongehinderd Logistiek Systeem West-Mijnstreek	350	158,8
ZDo6 Herstructureringsopgave Zeeuwse steden	150	68,1
ZDo7 Herontwikkeling KSG-terrein	80	36,3
ZDo8 Bereikbaarheid Westerscheldestad	250	113,4
ZDo9 Brabants Zuidelijk Vervoersknooppunt	300	136,1
ZD10 Tilburg transformatie stationszone	PM	PM
ZD11 A2 Avenue Den Bosch	250	113,4
ZD12 Westcorridor en A2-passage	250	113,4
ZD13 Stationsgebied Helmond-Centrum	PM	PM
ZD14 Bereik Brabantstad HSL-shuttles	140	63,5
ZD15 Bereik Brabantstad Interregiospoor	150	68,1
ZD16 Bereik Brabantstad Oostzijde Eindhoven	350	158,8
ZD17 Bereik MHAL pps pilot kennisas A2	200	90,8
ZD18 Bereik MHAL OV	170	77,1
ZD19 Herstructurering Westelijke Maasoever	261	118,4
ZD20 Centrum-Noord Heerlen	25	11,3
ZD21 Heuvelland Drielandenpark	48	21,8
ZD22 OCE Venlo	PM	PM
ZD23 Ontwikkeling binnenstad Sittard	85	38,6
ZD24 Groenblauwe Delta	711	322,6
ZD25 Reconstructie zandgronden Noord-Brabant/Limburg	2.132	967,5
ZD26 Maasdal pakket II van Zandmaas	PM	PM
ZD27 Verbeteren kennisoverdracht mkb	81	36,8
ZD28 Benutten ICT-kansen	PM	PM
ZD29 Reserves	PM	PM
ZD30 Onderwijs	PM	PM
ZD31 Employability	40	18,2
ZD32 Bedrijfsvoering (geen format)	PM	PM
ZD33 Arbeidsmarktinformatiesysteem (geen format)	PM	PM
Totaal	6.467	2.934,6

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.11 Investeringsvoorstellen West-Nederland: Amsterdam (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
AM01 Bouw en renovatie Stedelijk Museum	250	113,4
AM02 Noordzuidlijn aftakking Schiphol/Hoofddorp	2.400	1.089,1
AM03 OV-ontsluiting Almere	1.330	603,5
AM04 Tram- en wegverbinding via de Schinkel	300	136,1
AM05 Sluiten Kleine Ring	570	258,7
AM06 Tramnet + kwaliteitsslag stedelijke infra	350	158,8
AM07 Tweede spooraansluiting Westpoort	115	52,2
AM08 A10-zuid capaciteitsuitbreiding	600	272,3
AM09 Historische centra: Ruimte voor kwaliteit	170	77,1
AM10 Heroriëntatie Stad op water	975	442,4
AM13 Overkluizingen en ondertunnelingen	3.250	1.474,8
AM14 Spooruitbreiding Muiderpoort-Diemen-Zuidtak	315	142,9
AM16 Extra kwaliteitsslag woonwijken	910	412,9
AM17 Kwaliteitsslag stedelijke infrastructuur	4.250	1.928,6
AM18 ICT, infra en opslag van warmte	250	113,4
AM19 Kwaliteitsslag bedrijventerreinen	960	435,6
AM20 Infraproject Amsterdam Science Park (ASP)	21	9,5
AM21 OV-ontsluiting Almere		
AM22 Kennisinfraproject WTCW	50	22,7
AM23 GIOS	630	285,9
AM24 Kennis Regionaal Technocentrum Amsterdam	PM	PM
AM25 Metrostation Sixhaven (Noordzuidlijn)	50	22,7
AM26 Noord-Zuidlijn aftakking Zaandam eerste fase	500	226,9
AM27 Spooruitbreiding Zuidtak 4, 6, 4 sporen	720	326,7
AM28 ICT-project Cyburg	5	2,3
AM29 Openbare Bibliotheek Amsterdam	180	81,7
AM30 Nieuwe Transformatieslagen	1.000	453,8
Totaal	20.151	9.144,1

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.12 Investeringsvoorstellen West-Nederland: Den Haag (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
DH01 Trekvljettrace	400	181,5
DH02 Noordwestelijke Hoofdroute	400	181,5
DH03 Oost-West hoofdroute	400	181,5
DH04 Randstadrail Scheveningen	54	24,5
DH05 Randstadrail lijn 3 en 6 en Westland	95	43,1
DH06 Skyshuttle	200	90,8
DH07 AggloNetlijn 37, Zuidtangent	665	301,8
DH08 Randstadrail 2 Den Haag en Gouda	1.100	499,2
DH09 Dynamisch verkeersmanagement	50	22,7
DH10 Herstructurering woonmilieus	1.500	680,7
DH11 Herstructurering bedrijventerreinen	360	163,4
DH12 Sleutelproject Hoog Hage	1.000	453,8
DH13 Ontwikkeling Scheveningen Haven Kuststrook	65	29,5
DH14 JUBI Intensiveren verstedelijking	50	22,7
DH15 Huisvesting internationale organisaties	140	63,5
DH16 Stationsbuurt Belvedere-plus	85	38,6
DH17 Ontwikkeling gebied Prins Clausplein	300	136,1
DH18 Uitplaatsen munitiedepot Ypenburg	100	45,4
DH19 Kenniswijk Escamp	26	11,8
DH20 ICT en cultuur	10	4,5
DH21 Ouderen en communicatietechnologie	30	13,6
DH22 Groen in en om de stad	215	97,6
DH23 Groenglauwe impuls in de stad	8	3,6
DH24 Ecoducten fietsverbindingen	60	27,2
DH25 Afkoppelen regenwater	25	11,3
DH26 Beroepsonderwijs	93	42,2
DH27 Schoolgebouwen	198	89,8
DH28 ICT in onderwijs	335	152,0
DH29 Topsport	45	20,4
DH30 Buurtbeheerbedrijven	6	2,7
DH31 Criminaliteit	507	230,1
DH32 Zonnekwadrant Duurzame Energie	25	11,3
Totaal	8.547	3.878,5

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.13 Investeringsvoorstellen West-Nederland: Provincie Flevoland (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
FL01 Stedelijke vernieuwing Almere (sociaal)	16	7,3
FL02 Stedelijke vernieuwing Lelystad (Masterplan)	PM	PM
FL03 Dorpsvernieuwing Dronten (sociaal)	62	28,1
FL05 Uitbouw Bataviawerf	20	9,1
FL06 A6/A1-A9	PM	PM
FL07 A30	PM	PM
FL08 Zuiderzeelijn	PM	PM
FL09 Hanzelijn	PM	PM
FL10 IJmeerlijn (OV)	PM	PM
FL11 OV Almere-Utrecht	500	226,9
FL12 Amersfoortlijn (OV)	PM	PM
FL13 OV-corridor Schiphol-Zuidas Amsterdam-Almere	PM	PM
FL14 Ontsluiting nieuwe woonkernen	80	36,3
FL15 Verdubbeling provinciale wegen	PM	PM
FL17 Multimodaal overslagcentrum Lelystad	35	15,9
FL18 Tweede haven Urk	15	6,8
FL19 Stations Almere	14	6,4
FL22 Lelystad Business Airport	24	10,9
FL23 Aviodome project	13	5,9
FL24 Stimulering recreatie Oostvaardersplassen	10	4,5
FL25 Glastuinbouw Luttelgeest	27	12,3
FL26 Ruimte voor water	PM	PM
FL27 Groenproject Almere	228	103,5
FL29 Groenproject Noordoostpolder	PM	PM
FL30 Cyber Polder, Silicon Polder	15	6,8
FL31 Silicon Polder ICT Park Almere	50	22,7
FL32 Uitbouw Geomatica Cluster	80	36,3
FL33 Centrum Landbouwkundig Onderzoek	60	27,2
FL34 Innovatie	23	10,4
Totaal	1.272	577,2

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.14 Investeringsvoorstellen West-Nederland: Groen en Blauw (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
GW01 Waterretentie Valkenburg	PM	PM
GW02 Waterretentie De Venen	PM	PM
GW03 Alternatief Bruisend Water Reeuwijk	30	13,6
GW04 Tussenboezem Zwaansbroek	PM	PM
GW05 Zuid-Kennemerland	PM	PM
GW06 Bollen- en Binnenduinrand	47	21,3
GW07 Duurzame ontwikkeling Zuidplaspolder	PM	PM
GW08 ABC-Delfland	113	51,3
GW09 Integrale gebiedsgerichte aanpak Krimpenerwaard	7	3,2
GW10 Hoekse Waard integraal waterbeheer	8	3,6
GW11 Stedelijke waterplannen Drechtsteden	4	1,8
GW12 Natuurvriendelijke inrichting oude kreekrestanten	5	2,3
GW13 Zoetwataaraanvoorziening Flakkee-Noord	40	18,2
GW14 Natuurontwikkeling Goeree Overflakkee	4	1,8
GW15 Ontwikkeling oude kreek de Strypse Wetering	PM	PM
GW16 Wieringer Randmeer	94	42,7
GW17 Waterberging De Vork te Heerhugowaard	1	0,5
GW19 Koppeling NAP-1,45 peilgebieden	2	0,9
GW20 Bergingspolders voor Schermerboezem	5	2,3
GW21 IJperveld integraal	PM	PM
GW22 Waterbergingsgebied Glastuinbouw Alton Heerhugowaard	1	0,5
GW23 Ruimte voor water in Flevoland	126	57,2
GW24 Retentiebekken Noordse Buurt AGV	PM	PM
GW25 Vervallen HW-voorziening Tienhoven	—	—
GW26 Regionale berging Amstel, Gooi en Vecht	PM	PM
GW27 Waterretentie Langbroekerwaterweteringgebied	8	3,6
GW28 Bergingspolder Wulverhorst	4	1,8
GW29 Herinrichting uiterwaarden gekanaliseerde Hollandsche IJssel	15	6,8
GW30 Calamiteitenpolder Weijepoortse polder Noord	3	1,4
GW31 Calamiteitenpolder Meijepolder	16	7,3
GW32 Ontwikkeling waterberging in stedelijk gebied	10	4,5
GW33 Effluentpolishing in Driebergen	7	3,2
GW34 Bergingsgebied Binnenveld	PM	PM
GW35 Bergingsgebied Schammerpolder	PM	PM
Totaal	550	249,6

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.15 Investeringsvoorstellen West-Nederland: Provincie Noord-Holland (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
NHo1 Landzijdige bereikbaarheid Schiphol	3.300	1.497,5
NHo2 Ondergrondse verbinding A6	3.000	1.361,3
NHo3 Stationsomgeving Haarlem	310	140,7
NHo4 Bedrijventerrein Waarderpolder Haarlem	94	42,7
NHo5 GIOS Noord-Holland	1.805	819,1
NHo6 Tweede zeesluis IJmuiden	PM	PM
Totaal	8.509	3.861,2

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.16 Investeringsvoorstellen West-Nederland: ROA (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
ROAo1 Corridorstudie Amsterdam Schiphol-Haarlemmermeer	PM	PM
ROAo2 Corridor Amsterdam-Zaanstad	PM	PM
ROAo3 Zuidtangent-Oost	950	431,1
ROAo4 OV Amsterdam-Uithoorn	200	90,8
ROAo5 Zuidelijke Randweg Zaanstad	60	27,2
ROAo6 Centrumknoop Zaanstad	350	158,8
ROAo7 Knoop N201 A4	230	104,4
ROAo8 Knoop A4-A9 omlegging A9	280	127,1
ROAo9 Ontsluiting woningbouwlocaties Haarlemmermeer	500	226,9
ROA10 Bedrijventerrein de Liede	17	7,7
ROA11 Bedrijventerrein De Pionier	32	14,5
ROA12 Stedelijke Herstructurering masterplan Hoofddorp	34	15,4
Totaal	2.653	1.203,9

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.17 Investeringsvoorstellen West-Nederland: Rotterdam (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
RD01 PMR Landaanwinning (Maasvlakte 2)	3.200	1.452,1
RD02 PMR Bestaand RG-projecten	530	240,5
RD03 PMR 750 ha natuur	500	226,9
RD04 PMR A15-west	zie RD38	zie RD38
RD05 PMR Versterking binnenvaartnetwerk	PM	PM
RD06 PMR Ondergrondse infra en alternatieve distributiesystemen	220	99,8
RD07 PMR Mainport Brainport	250	113,4
RD08 Ruimte voor bedrijvigheid	680	308,6
RD09 MKB en Kennis	120	54,5
RD10 E-programma	122	55,4
RD11 Arbeidsmobiliteitscentrum	40	18,2
RD12 Werkschool Rotterdam	40	18,2
RD13 Knooppunt Rotterdam Centraal: Tramtunnel/Stationsgebouw	725	329,0
RD14 Knooppunt Kralingse Zoom	100	45,4
RD15 Knooppunt Abram van Rijckevorselweg	50	22,7
RD16 Knooppunt Alexander	100	45,4
RD17 Knooppunt Noordrand Terminal	150	68,1
RD18 Knooppunt Lombardijen (o.a. Ziekenhuis)	PM	PM
RD19 Knooppunt Schiedam-Centraal (wel format)	100	45,4
RD20 Knooppunt Hoekpunt Noordwest	200	90,8
RD21 Knoop Parkstad Kop van Zuid	400	181,5
RD22 Transformatie Maasoeverlocaties (wel format)	500	226,9
RD23 Binnenstedelijke transformaties	150	68,1
RD24 Transformatie Waalhaven	360	163,4
RD25 Inpassingsmaatregelen hoofdwegenet	900	408,4
RD26 Pilot ondergrondse leidingen	250	113,4
RD27 Van vierslag naar drieslag (Noord)	40	18,2
RD28 Nieuwe singel Tarwewijk	50	22,7

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
RD29 Leefbaarheid Afrikaandermarkt	50	22,7
RD30 Zuidwestrand Bospolder	60	27,2
RD31 Verbeteren gezondheidsinfrastructuur	PM	PM
RD32 Kinderopvang	PM	PM
RD33 Steunpunten Opvoedingsondersteuning	PM	PM
RD34 Gezonde speelruimte	PM	PM
RD36 Topsportinfrastructuur	40	18,2
RD37 Bibliotheken	25	11,3
RD38 PMR A15-West	1.500	680,7
RD39 Spoorverdubbeling Rotterdam Gouda Delft	600	272,3
RD40 Bereikbaarheid regionaal en lokaal	2.600	1.179,8
RD41 Stedelijk groen Zuiderpark (wel format)	PM	PM
RD42 Singelplan 2 (wel format)	PM	PM
RD43 Waterplan	70	31,8
RD44 Grondwater stedelijke gebieden	50	22,7
RD45 Funderingsproblematiek	70	31,8
RD46 Transportafval over water (wel format)	50	22,7
RD47 Regionale groenparken (geen format)	550	249,6
RD48 Kwaliteit huisvesting VMBO	60	27,2
RD49 Verbetering leermiddelen MBO en MBO	20	9,1
RD50 Technocentra	60	27,2
RD51 Kenniscentrum Multimedia	45	20,4
RD52 Internationalisering van het onderwijs	20	9,1
Totaal	15.647	7.100,3

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.18 Investeringsvoorstellen West-Nederland: Gemeente Utrecht (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
UGo1 Integratie A1 in Leidsche Rijn	250	113,4
UGo2 Aanleg vervanging Westelijke Ringweg Utrecht	150	68,1
UGo3 Westelijke Verdeelring	75	34,0
UGo4 Planstudie ongehinderd goederentransport	100	45,4
UGo5 Noordelijke Randweg Utrecht	500	226,9
UGo6 Bedrijfsverplaatsing	60	27,2
UGo7 Havenfaciliteiten bedrijfsgebied Lageweide	PM	PM
UGo8 Stedelijke herstructurering Cartesiusdriehoek	160	72,6
UGo9 Stedelijke herstructurering Kanaleneiland en Westraven	153	69,4
UG10 Herstructurering bedrijfsterreinen Kanaleneiland	50	22,7
UG11 Parklandschap Utrecht-West	200	90,8
UG12 Vechtoevers in Utrecht (GIOS)	30	13,6
UG13 Doorvaart Oude en Leidsche Rijn	10	4,5
UG14 Recreo Ecoduct	40	18,2
UG15 Oevers Amsterdam-Rijnkanaal	20	9,1
UG16 Verbetering/Inrichting Parklandschap Oud	100	45,4
UG17 Kwaliteitsimpuls parken	16	7,3
UG18 Belvedere Cultuurhistorische structuur Centrale Park	23	10,4
UG19 Niet-fysieke economie	12	5,4
UG20 Bevoorradersverkeer	PM	PM
UG21 Aanpassen wegconstructies	70	31,8
Totaal	2.019	916,2

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.19 Investeringsvoorstellen West-Nederland: Provincie Utrecht en BRU (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
UPo2 Reconstructie Utrechts concentratiegebied-Oost	360	163,4
UPo3 Revitalisering bedrijventerrein Soestdijk	2	0,9
UPo4 Revitalisering Het Ambacht en Nijverkamp in Veenendaal	10	4,5
UPo5 Herstructurering bedrijventerrein Isselt	10	4,5
UPo6 Afronding van Randstadspoor Utrecht	120	54,5
UPo7 HSL-Oost	9.000	4.084,0
UPo8 Verbetering A27	700	317,6
UPo9 Verbetering A1-A28 Amersfoort-Vathorst	1.750	794,1
UP10 A12-West	600	272,3
UP11 N201	PM	PM
UP12 Internationaal knooppunt UCP Leidsche Rijn	200	90,8
UP13 Ontsluiting VINEX-locaties	100	45,4
UP14 Diverse infrastructuur Utrecht (Infrastructuur Vijfde Nota)	500	226,9
UP15 Nieuwe aansluiting Driebergen	30	13,6
UP16 Hoogwaardig fietsnetwerk stedelijk gebied Utrecht	250	113,4
UP17 Hoogwaardig fietsnetwerk stedelijk gebied Amersfoort	150	68,1
Totaal	13.782	6.254,0

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Tabel B4.20 Investeringsvoorstellen West-Nederland: Provincie Zuid-Holland (ICES-claims 2003-2014; medio 2001)

Naam van de maatregel	miljoen f	miljoen €
ZH01 ISV-programma Drechtsteden 2000-2004	1.000	453,8
ZH04 Duurzame herstructurering bedrijventerrein Oosteind	14	6,4
ZH05 Herstructurering rechter Maasoever	zie R'dam	zie R'dam
ZH06 Herstructurering bedrijventerreinen Rotterdam	zie R'dam	zie R'dam
ZH08 Herstructurering bedrijventerreinen Oude Rijn-zone	72	32,7
ZH09 Herstructurering bedrijventerrein Gorinchem-Avelingen-Oost	20	9,1
ZH10 Ontsluiting op A27 Gorinchem	60	27,2
ZH11 Herstructurering bedrijventerreinen Den Haag	PM	PM
ZH13 Strategisch Economisch Profiel Drechtsteden	500	226,9
ZH14 Cultuur Oude Hollandse Waterlinie	27	12,3
ZH15 Cultuur Atlantikwall	15	6,8
ZH18 Reconstructie boezemgebied Streefkerk	7	3,2
ZH20 Sleutelproject Hoog Hage	zie Den Haag	zie Den Haag
ZH21 Viersporigheid Rijswijk-Schiedam incl. spoortunnel Delft	2.200	998,3
ZH22 Agglonet 37, Zuidtangent	PM	PM
ZH23 Randstadrail	PM	PM
ZH24 Rijn-Gouwe Lijn	535	242,8
ZH26 IOP-Westland	440	199,7
ZH27 Groenblauwe Slinger	220	99,8
ZH28 Zuidvleugelstimuleringsfonds	PM	PM
ZH29 Kennisinfra Zuidvleugel	3.240	1.470,2
ZH31 Technopolis Delft	100	45,4
ZH32 Project Leerpark Drechtsteden	35	15,9
ZH33 Stadseconomie Den Haag, Rotterdam	1.500	680,7
ZH34 Groenblauw Raamwerk	2.500	1.134,5
ZH35 Infra Groenblauw Raamwerk	2.000	907,6
ZH38 Kwaliteitsimpuls onderliggend wegennetwerk	745	338,1
Totaal	15.230	6.911,1

Bron: Ministerie van EZ, 2001

Bijlage 5 Europese fondsen voor de stad²⁶

Stedelijke gebieden staan sinds de jaren negentig op de Europese agenda. De eerste gesubsidieerde projecten gingen in 1994 van start: Urban 1. De vier grote steden in Nederland (Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag) ontvingen €22 miljoen van de Europese Commissie, en nog eens €22 miljoen van de Nederlandse overheid.

Voor de periode 2000-2006 wordt het stedelijk beleid steeds meer geïntegreerd in de Europese programma's voor regionaal beleid. Een van die programma's is Doelstelling 2. Bij de aanwijzing van gebieden voor Doelstelling 2 kreeg stedelijk beleid voorrang.

Doelstelling 2 Stedelijke Gebieden is een subsidieprogramma van de Europese Unie. Het programma helpt steden projecten uit te voeren, die aan achterstandsgebieden ten goede komen. Het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO), een van de vier Structuurfondsen van de Europese Commissie, financiert Doelstelling 2 Stedelijke Gebieden. Dit Europese programma sluit aan bij de stedelijke plannen van het Grotestedenbeleid, de zogenaamde meerjarige ontwikkelingsprogramma's. Het beheer is in handen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), met als eindverantwoordelijke de minister voor Grotesteden- en Integratiebeleid.

In het kader van Doelstelling 2 Stedelijke Gebieden vroeg Nederland steun voor elf gebieden in negen steden. Doelen van het programma zijn: het werken aan leefbaarheid en vitaliteit van de steden door een impuls te geven aan de economie, de ruimtelijke ordening te verbeteren en sociale vitaliteit te creëren. Het Ministerie van BZK en de betrokken steden tekenden een uitvoeringsconvenant, waarbij het Ministerie toezicht houdt. Het betreft de volgende gebieden:

Amsterdam:	Bijlmer & Amstel III Groot-Oost
Rotterdam:	Delfshaven Feijenoord
Den Haag:	Centrum-Zuid
Utrecht:	Westflank
Enschede:	Stedelijk hart
Arnhem:	Kern
Nijmegen:	Kanaalgebied
Eindhoven:	Strijp, Tongelre en Woensel
Maastricht:	Noord

Deze gebieden voldoen aan het criterium dat er veel langdurig werklozen zijn en veel huishoudens met een inkomen lager dan €12.148. Het betreft dichtbevolkte stadsdelen met een multiculturele samenstelling van de bevolking. Er

²⁶ Ontleend aan: Dossier Europa, 2001a; 2001b.

is relatief veel criminaliteit en drugsoverlast, waardoor gevoelens van onveiligheid ontstaan.

In prijzen van 1999 ontvangen Amsterdam en Rotterdam elk €34,660 miljoen, Den Haag €29,188 miljoen, Utrecht €20,522 en de overige steden ieder €14,594 miljoen. In totaal gaat het om €192 miljoen EFRO-steun. Tegenover elke EFRO-euro dient minimaal één euro steun van de Nederlandse overheid te staan. Daarbij kan GSB-steun worden ingezet.

Doel van de inzet van Doelstelling 2-gelden is het totstandbrengen van een duurzame, leefbare en gezonde stedelijke samenleving waarin alle bewoners dezelfde kansen krijgen. Hiervoor wordt een samenhangende aanpak van sociale, economische en ruimtelijke vernieuwing nodig geacht.

Prioriteit 1 is het verbeteren van de stedelijke economische omgeving (verbeteren fysieke bedrijfsomgeving en verbeteren van de duurzame economische kwaliteit en bereikbaarheid). Prioriteit 2 is het bevorderen van bedrijvigheid (versterking van de concurrentiepositie van het bedrijfsleven, stimuleren van ondernemerschap, stedelijke uitstraling en informatie- en kennisnetwerken en het verbeteren van de werking van de arbeidsmarkt). Prioriteit 3 is de versterking van het sociaal-economisch potentieel (verbetering lokale betrokkenheid, milieu en veiligheid; sociaal-economische activering).

Voor de volgende steden ontvangt Nederland ook steun van URBAN 2:

Amsterdam: Westerpark

Oud-West, Bos en Lommer, De Baarsjes

Rotterdam: Noord aan de Rotte

Heerlen

Verwacht mag worden dat Nederland in de toekomst minder geld uit de Europese structuurfondsen zal ontvangen. De kansen voor ons land liggen binnen de krimpende middelen in toenemende mate in het Grotestedenbeleid.

Stedelijke en Regionale Verkenningen

De nummers 1 t/m 15 zijn niet meer verkrijgbaar.

1. Louw, E., **Vastgoedmarkt en ruimtelijke spreiding van kantoren, literatuurverkenning en hypothesevorming**
1993/130 blz./ISBN 90-6275-865-7
 2. Quist, L., **Randstad Overleg Ruimtelijke Ordening, een onderzoek naar interprovinciale samenwerking**
1993/145 blz./ISBN 90-6275-875-4
 3. Priemus, H. en H. van der Wusten, **Ruimtelijke en bestuurlijke inrichting van de Randstad**
1993/215 blz./ISBN 90-6275-873-8
 4. Heijde, J. van der, **Doorwerking van de VINEX op provinciaal niveau, ruimtelijk beleid, woningbouw en bedrijfslocaties**
1994/173 blz./ISBN 90-6275-913-0
 5. Louw, E., **De vastgoedmarkt op locatie, processen bij de realisatie van kantorenlocaties**
1994/136 blz./ISBN 90-407-1024-4
 6. Boelhouwer, P.J., H.M. Kruijthoff en H. Priemus, **Beleid voor de grote stad in de toekomst**
1995/242 blz./ISBN 90-407-1172-0
 7. Louw, E., H. Olden en H. Priemus, **Op weg naar herontwikkeling van de Plaspoelpolder**
1996/69 blz./ISBN 90-407-1231-8
 8. Kalle, E., H. Kruijthoff, V. Breuking en R. Teule, **Zorg om naoorlogse stadsvernieuwingswijken**
1996/199 blz./ISBN 90-407-1340-5
 9. Hollander, B. den, H. Kruijthoff, R. Teule, **Woningbouw op VINEX-locaties: Effect op het woon-werkverkeer in de Randstad**
1996/213 blz./ISBN 90-407-1346-4
 10. Teule, R., **Inkomen, doorstromen en uitsorteren: arm en rijk op de Nederlandse grootstedelijke woningmarkt**
1996/333 blz./ISBN 90-407-1345-6
 11. Konings, J.W., H.M. Kruijthoff, C. Maat, **Woningdichtheid en mobiliteit. Woon-werkverkeer op nieuwbouwlocaties in de provincie Noord-Brabant**
1996/113 blz./ISBN 90-407-1394-4
 12. Louw, E., **Kantoorgebouw en vestigingsplaats. Een geografisch onderzoek naar de rol van huisvesting bij locatiebeslissingen van kantoorhoudende organisaties**
1996/246 blz./ISBN 90-407-1395-2
 13. Kalle, E. en R. Teule, **Voortdurende zorg om stadsvernieuwing**
-

-
- 1997/64 blz./ISBN 90-407-1414-2
- 13a. Kalle, E. en R. Teule, **Voortdurende zorg om stadsvernieuwing: bijlagen boek**
1997/74 blz./ISBN 90-407-1413-4
14. Priemus, H., E. Kalle, R. Teule, **De stedelijke investeringsopgave: naar vitale, ongedeelde en duurzame steden in Nederland**
1997/204 blz./ISBN 90-407-1457-6
15. Lambregts, B.W. en M. Spaans, **Ontwikkeling en financiering van publiek stedelijk vastgoed in België, Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië**
1997/124 blz./ISBN 90-407-1637-4
16. Priemus, H., R.C. Kloosterman, B.W. Lambregts, H.M. Kruijthoff, J. den Draak, **De stedelijke investeringsopgave 1999-2010 gekwantificeerd. Naar economische vitaliteit, bereikbaarheid, sociale cohesie en duurzaamheid**
1998/516 blz./ISBN 90-407-1706-0/€52,18
- 16a. Priemus, H., R.C. Kloosterman, B.W. Lambregts, H.M. Kruijthoff, J. den Draak, **De stedelijke investeringsopgave 1999-2010 gekwantificeerd. Samenvatting**
1998/16 blz./ISBN 90-407-1707-9/€4,54
17. Priemus, H., I. van Aalst, E. Louw, **Implicaties van een vrije grondmarkt en een intensieve stedelijke herstructurering. Nederland 2030 revisited**
1998/110 blz./ISBN 90-407-1744-3/€14,75
18. Priemus, H. en C. Maat, **Ruimtelijk en mobiliteitsbeleid: interactie van rijksinstrumenten**
1998/80 blz./ISBN 90-407-1788-5/€12,48
19. Aalst, I. van, B.W. Lambregts en R.C. Kloosterman, **Groene ambities in de complete stad: de G21 doorgemeten**
1998/99 blz./ISBN 90-407-1811-3/€19,28
20. Harts, J.J., C. Maat en M. Zeijlmans van Emmichoven, **Meer-voudig stedelijk ruimtegebruik. Methode en analyse**
1999/118 blz./ISBN 90-407-1835-0/€21,55
21. Raat, R., **Strategische ruimtelijke investeringen in de Zuid-vleugel, 1999-2010**
1999/94 blz./ISBN 90-407-1911X/€17,47
22. Spaans, M., **Realisatie van stedelijke revitaliseringsprojecten. Een internationale vergelijking**
2000/380 blz./ISBN 90-407-2051-7/€45,38
23. Harts, J.J., C. Maat, en M. Zeijlmans van Emmichoven, **Monitoring stedelijke milieus. Menging en dichtheid**
2000/126 blz./ISBN 90-407-2096-7/€20,42
-

-
24. Priemus, H., P. Nijkamp en F. Dieleman, **Meervoudig ruimtegebruik. Stimulansen en belemmeringen**
2000/136 blz./ISBN 90-407-2099-1/€15,88
 25. Priemus, H. en E. Louw, **Gemeentelijk grondbeleid. Regiefunctie bij de realisatie van ruimtelijk beleid**
2000/112 blz./ISBN 90-407-2100-9/€14,75
 26. Veentjer, M. en M. Willems, **Duurzame stedelijke ontwikkeling. Een inventarisatie van scenario's**
2001/129 blz./ISBN 90-407-2186-6/€37,10
 27. Vries, Jochem de, **Grenzen verkend. Internationalisering van de ruimtelijke planning in de Benelux**
2001/383 blz./ISBN 90-407-2263-3/€46,10
 28. Priemus, H., **Economische structuurversterking, stedelijke vernieuwing en de ICT-revolutie**
2002/132 blz./ISBN 90-407-2291-9/€19,30
-

Europese integratie en internationalisering van economie en samenleving zijn twee onderling verbonden processen die uiteenlopende en ingrijpende gevolgen hebben voor nationale overheden. Een van de gevolgen is dat overheden steeds minder grip krijgen op de ruimtelijke ordening. Internationale samenwerking biedt overheden een mogelijkheid om de ruimtelijke ontwikkeling te blijven beïnvloeden. Deze samenwerking stuit echter op grote problemen, omdat staatsgrenzen voor het optreden van overheden van uitzonderlijk belang zijn. Dit boek bevat een verkennend onderzoek naar de nieuwe beleidspraktijk van internationale samenwerking op het terrein van de ruimtelijke ordening. Twee beleidstrajecten staan hierbij centraal: de totstandkoming van de Tweede Benelux Structuurschets en een Ruimtelijk Ontwikkelingsperspectief voor de Rijn-Schelde Delta.

Jochem de Vries is werkzaam bij Onderzoeksinstituut OTB van de TU Delft. Het boek is het resultaat van een promotieonderzoek dat is uitgevoerd aan het Amsterdam Study Centre for the Metropolitan Environment (AME) van de Universiteit van Amsterdam.

ONDERZOEK SINSTITUUT OTB
TECHNISCHE UNIVERSITEIT DELFT

DUP SCIENCE

